

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

A COMPARATIVE STUDY OF THE WISE (PANDITA)
IN THE THERAVADA BUDDHISM AND CONFUCIANISM

พระสมพร โชติวโร (तिकامل)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระสมพร โชติวโร (ติกามล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Comparative Study of the Wise (Pandita) in the Theravada
Buddhism and Confucianism

Phra Sompron Jotivaro (Tikamol)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

.....
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ, ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

..... กรรมการ
(ดร.แสวง นิลนามะ)

..... กรรมการ
(พระศรีรัตโนบล, ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.ณัฏธีร์ ศรีดี)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระศรีรัตโนบล, ดร. ประธานกรรมการ
ผศ.ดร.ณัฏธีร์ ศรีดี กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย
(พระสมพร โชติวโร)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, ดร.)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

..... กรรมการ

(ดร.แสง นิลนามะ)

..... กรรมการ

(พระศรีรัตโนบล, ดร.)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระศรีรัตโนบล, ดร. ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระสมพร โชติวโร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

ผู้วิจัย : พระสมพร โชติวโร (ทีกามล)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระศรีรัตโนบล (สุริโย อุตตมเมธี), ดร. ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ป.ธ. ๙, พธ.บ. (รัฐศาสตร์ (บริหารรัฐกิจ)),
ศศ.ม. (จริยศาสตร์ศึกษา), Ph.D. (Philosophy & Religion)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๙ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับบัณฑิต กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิต บทบาทและคุณธรรมของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท และศาสนาขงจื้อ โดยใช้วิธีศึกษาเชิงเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง บุคคลผู้ดำเนินชีวิต ด้วยปัญญา มุ่งประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภายหน้า บัณฑิตมีลักษณะคือ ชอบคิดดีเป็นปกติ ชอบพูดดีเป็นปกติ และชอบทำดีเป็นปกติ เป็นบุคคลที่รู้ดีรู้ชั่ว สามารถแยกแยะถึงสิ่งที่เป็นคุณและสิ่งที่เป็นโทษออกจากกันได้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะ และ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระ ความเป็นบัณฑิตนั้นเกิดขึ้นได้เพราะการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ และหลักสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา และสัปปริสธรรม ๗ อันเป็นธรรมของคนดีหรือสัตบุรุษในการพัฒนาตนเอง บัณฑิตใช้ปัญญาในการครองตน ครองคน และครองงาน

ส่วนขงจื้อ พบว่า บัณฑิตมาจากคำว่า จวินจื้อ หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ เข้าใจการทำงานและมองสถานการณ์ได้ทะลุปรุโปร่ง วิเคราะห์สถานการณ์ออกบอกเหตุการณได้ มีความคิดรอบคอบรอบด้านและประกอบด้วยคุณธรรม การที่บุคคลมีบัณฑิตเป็นมิตรดีกว่ามีคนอื่น ๆ ทั้งหมด บัณฑิต มีลักษณะมุ่งหวั่งหาความรู้ไม่ได้มุ่งหวั่งประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง คนที่เป็นบัณฑิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องภาพลักษณ์ที่ดี เช่น มีความเคารพ มีความเที่ยงธรรม คำนึงถึงผลประโยชน์ของบ้านเมือง ไม่เห็นแก่พวกพ้องของตน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีคุณธรรมเข้ามาควบคุมความประพฤติของตน โดยจะต้องคำนึงถึงคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจริยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถือได้ว่า เป็นหัวใจคำสอนของขงจื้อ

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ในประเด็นความเหมือน บัณฑิตผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงาน

ด้านต่าง ๆ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่กรรมดี มีความคิดรอบคอบรอบรู้รอบด้าน และประพฤติตนด้วยคุณธรรม บัณฑิตมีความอ่อนน้อมถ่อมตน รับประทานด้วยสติปัญญา มีความเอื้ออาทร ใช้ราษฏรโดยชอบด้วยเหตุผล

ในส่วนที่ต่างกัน ในพระพุทธศาสนามุ่งถึงระดับโลกุตระธรรม ส่วนขงจึงมุ่งถึงแค่ระดับโลกียะธรรมเท่านั้นไม่ถึงระดับโลกุตระธรรมเหมือนพุทธศาสนาเถรวาท

Thesis Title : A Comparative Study of the Wise (Pandita) in the Theravada Buddhism and Confucianism

Researcher : Phra Sompron Jotivaro (Tikamol)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Srirattanobon (Suriyo Uttamamedhi), Dr. Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: Asst. Prof.Dr.Naddhira Sridee Pali IX, B.A. (Political science),
M.A. (Ethical Studies), Ph.D. (Philosophy & Religion)

Date of Graduation : March 19, 2018

Abstract

The objective of the thesis is to study the concept and the theories of the Paṇḍita, the development process to be the Paṇḍita and the roles and the integrity of the Paṇḍita in Theravada Buddhism and Confucianism.

This thesis is a documentary study from the study; it is found that Paṇḍita in the Buddhist doctrines means a person who lives with wisdom. The Paṇḍita achieves the benefits in this life and the benefits in the next life. The Paṇḍita has characteristics of the normally well thinking, talking and doing. Paṇḍita is a good person who knows about evil or goodness. Paṇḍita can widely build the good way to the societies and the country. Paṇḍita can be separated into two type they are at the material level and the supramundane level. The ways to be the Paṇḍita are to practice the Eightfold Noble Path in Buddhism and to practice the Threefold Training:- Adhisila-sikkha, Adhicitta-sikkha and Adhipaññā-sikkha melding Sappurisa-Dhamma of seven virtues of the righteous person in the self-developing. The Paṇḍita's duty is to have virtue different from that of the general people such virtues are the discipline, compassion, justice, and mercy, and gratitude. Paṇḍita has the sense of wisdom in the way of reigning themselves, the human beings and work. The Knowledge from analytically studying to be a Paṇḍita in Theravada Buddhism is the application and integration of the morality in thinking, talking and doing with various organizations to apply the moral principles to be in conjunction with knowledge of their professions. The virtue is to determine whether it should be done or not. this shows that the Paṇḍitas are entirely different from other people in thinking, talking and doing.

In conclusion, the person who is the Paṇḍita in Theravada Buddhism has the wisdom and good behavior in the Buddha's teaching of Buddhism. The Buddha taught the Buddhists to know the excellent doctrines in the way of practice and the way to live in the societies with happiness. So, at the present time, the societies need the person who is of good thinking, talking and doing to be the leader of societies and to help the country to be more progressive.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณพระราชปรีดีธินิ, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิโกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชสิทธิธินิ วิ., ดร. ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ขอบคุณอาจารย์พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. รองคณบดีฝ่ายบริหาร คณะพุทธศาสตร์ ประธานกรรมการพิจารณาหัวข้อและโครงสร้างวิทยานิพนธ์ พระมหาอุทตนา นรเชษฐ, ดร. ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร.วุฒินันท์ กัณฑ์เตียน, ดร.แสวง นิลนามะ ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กราบขอบคุณอาจารย์ พระศรีรัตนโบล, ดร. ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และเจริญพร ขอบคุณ ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผศ.กฤต ศรียะอาจ ที่ให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง ขอขอบคุณอาจารย์พระมหาจรรยา กิตติปัญโญ, ดร. ที่เมตตาตรวจสอบบทความภาษาอังกฤษด้วยเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

กราบขอบคุณ พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์, ดร. พระมหามงคลกานต์ จิตธมโม, ดร. เจริญพร ขอบคุณอาจารย์ ผศ.เฉลียว รอดเขียว ดร.คำพอง งามภักดิ์ ดร.คงสุภรณ์ แพงทรัพย์ ตลอดทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่คณะพุทธศาสตร์ ทุกรูป/ทุกท่าน พระครูธรรมบาล (พิจิตร ธมฺมวิจิโต) เจ้าหน้าที่โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษาและการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมทุกเวลา

ขอบคุณเพื่อนนิสิตในสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาแบ่งปันข้อมูลทั้งขณะศึกษาอยู่และขณะทำงานวิจัย ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเอื้อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์แก่อุทิศ เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

พระสมพร โชติวิโร (ทิกามล)

๑๙ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ แนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของคำว่า บัณฑิต	๑๐
๒.๒ ลักษณะของบัณฑิต	๒๑
๒.๓ ประเภทของบัณฑิต	๓๑
๒.๔ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๕
๒.๕ บทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๗
๒.๖ ประโยชน์ของการคบบัณฑิต	๓๘
๒.๙ สรุป	๔๒
บทที่ ๓ แนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ	๔๓
๓.๑ ความหมายของคำว่า บัณฑิต	๔๓
๓.๒ ลักษณะของบัณฑิต	๔๔
๓.๓ ประเภทของบัณฑิต	๔๙
๓.๔ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักขงจื้อ	๕๐
๓.๕ บทบาทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ	๕๔

๓.๖ ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ	๖๙
๒.๗ สรุป	๗๗
บทที่ ๔ เปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ	๗๘
๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของบัณฑิต	๗๘
๔.๒ เปรียบเทียบลักษณะของบัณฑิต	๘๐
๔.๓ เปรียบเทียบประเภทของบัณฑิต	๘๓
๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนากับขงจื้อ	๘๕
๔.๕ เปรียบเทียบบทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ	๘๘
๔.๖ เปรียบเทียบประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ	๙๐
๔.๗ สรุป	๙๓
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๙๔
๕.๑ บทสรุป	๙๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๖
บรรณานุกรม	๙๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. อธิบายคำย่อภาษาไทย

ก. คัมภีร์พระไตรปิฎก

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการอ้างอิง จะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น วิ.มหา. ๑/๒๑/๑๘(ไทย) หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค ฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๒๑ หน้าที่ ๑๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เรียงตามลำดับ คัมภีร์ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาต	ชาดก (ภาษาไทย)

ชุ.ชา.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทสกนินบาต ชาตค (ภาษาไทย)
 ชุ.ชา.จตตารีส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จัตตารีสนินบาต ชาตค (ภาษาไทย)

ข คัมภีร์ศาสนาขงจื้อ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้ คัมภีร์หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา ฉบับแปลของ สุวรรณ สภาอานันท
 ส่วนภาษาอังกฤษใช้ฉบับ Soothill William Edward, tr. **Confucius : the Analects**. Chicaco :
 the Great Books Foundaion, 1964 ในการอ้างอิง จะระบุ บท/ข้อ. หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดัง
 ตัวอย่าง เช่น **The Analects**, book 2:1 หมายถึง บทที่ 2 ข้อ 1. ในคัมภีร์นี้ถึงแม้จะใช้ฉบับแปล
 ของคนอื่น บทที่/ข้อ จะตรงกันเหมือนเดิม

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การจัดการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาในปัจจุบันเป็นสื่อกลางที่มุ่งเน้นให้นักศึกษามีความรู้และสามารถในการแสวงหาอาชีพและดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน โดยการแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ที่ตนพึงประสงค์ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถสูง โอกาสในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมจะมากกว่าคนที่ไม่มีความรู้ความสามารถ สถาบันการศึกษาได้ให้เครื่องมือต่อผู้ที่จบการศึกษาเป็นใบปริญญาบัตรสำหรับนำไปประกอบอาชีพตามที่ตนได้ศึกษามา และมีโอกาสดีกว่าผู้ที่ไม่ได้ใบปริญญาบัตรเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ สถาบันการศึกษาได้ผลิตบุคคลที่ทางโลกเรียกว่า บัณฑิต ออกมาเป็นจำนวนมากจึงทำให้เกิดความไม่สมดุลในสังคมทำให้บุคคลที่จบการศึกษาแล้วจำนวนมากว่างงาน จึงทำให้เกิดการแข่งขันกันเพื่อความอยู่รอดของตนและพรรคพวกอันเป็นเหตุให้เกิดความไม่ยุติธรรมมีอคติต่อกันในสังคม จนเกิดเป็นสภาวะความบกพร่องทางจิตใจ เพราะต้องอยู่ในสังคมที่วุ่นวายและสับสน ไม่สนใจผลกระทบอันเกิดจากพฤติกรรมของตน สถาบันการศึกษาได้สอนให้นิสิตนักศึกษาที่มีความรู้คู่คุณธรรมมีจริยธรรมที่ดีงามเป็นบัณฑิตที่สังคมต้องการ แต่ปัญหาของสังคมไทยในยุคปัจจุบันที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลจากการกระทำของบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาแล้วจากสถาบันการศึกษาและนิสิตนักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ สถาบันการศึกษาได้มุ่งผลิตบัณฑิตเพื่อสนองความต้องการของสังคมและความเจริญทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม บัณฑิตในปัจจุบันมีความรู้ความสามารถแต่ขาดคุณธรรม จะเห็นได้จากมีความรู้มากยิ่งโกงมาก จนเกิดปัญหาคุณภาพในสังคม เก่งแต่โกง โกงแต่ซื่อสัตย์ จนสังคมแยกไม่ออกว่าอะไรดี มีประโยชน์ต่อสังคมมากกว่ากัน

ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่ฉลาดมีปัญญามีคุณธรรม และจิตใจที่ดีงาม เป็นผู้ที่ดำรงอยู่ด้วยคุณธรรมมีศีลธรรมที่ถูกต้อง รู้ดีรู้ชั่วเป็นผู้ที่ทำตนและผู้อื่นให้เจริญ ไม่ทำให้ผู้อื่นซึ่งทำตามคำสอนของตนให้เสื่อมเสีย ย่อมเจริญขึ้นเพราะการกระทำที่ดีของตนเอง เป็นผู้ที่ประกอบด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ท่านเรียกว่า “บัณฑิต” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้กระทำคุณประโยชน์ให้กับตนเองและผู้อื่นไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความหมายของคำว่า “บัณฑิต” ไว้ในอุกยัตถสูตร เป็นคาถาประพันธ์ ดังนี้ ว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในการ
ทำบุญทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้ง

สอง ชีรชน เราเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสอง
ไว้ได้ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า^๑

ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ ๓ ประการ คือ
กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต”^๒

“ในจिनตีสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ ๓ ประการ คือ
ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่เรื่องดี”^๓

ส่วนในศาสนาขงจื้อ ขงจื้อถือว่า เป็นปราชญ์อีกท่านหนึ่งที่ได้มีแนวคิดเรื่องบัณฑิต
คล้าย ๆ กับพระพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากที่ขงจื้อกล่าวว่า พบปราชญ์พึงทำตนให้เสมอเขา พบ
พาลพึงตรวจตราปรับปรุงตน^๔ บัณฑิตทำอะไรนึกถึงคนอื่นก่อน บัณฑิตทำอะไรต้องเปิดเผย มีอะไร
ต้องพูดก่อน^๕ หลักคำสอนขงจื้อประกอบไปด้วยคำสอนที่เป็นพื้นฐาน ๔ ประการ คือ

๑. เหยิน ความเมตตากรุณา
๒. อี้ ความยุติธรรม
๓. หลี่ พิธีกรรม
๔. จื่อ สติปัญญา

ในคำสอนเหล่านี้ล้วนเน้นให้ทุกคนประพฤติปฏิบัติตามระเบียบวินัยและจรรยาบรรณ
อันดีงามต่อกัน กล่าวคือ จงปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนกับเราต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเรา ดังนั้น ขงจื้อจึง
ให้ความสำคัญกับการทำตนเป็นบัณฑิต ดังที่กล่าวว่า ผู้มีคุณธรรมยอมตายเพื่อคุณธรรม บัณฑิตย่อมรักษา
สัจจะ^๖ บัณฑิตละอายที่พูดเกินทำ^๗ บัณฑิตทำอะไรคิดถึงโทษก่อน คนโง่ทำอะไรคิดถึงคุณก่อน^๘
ในการวางตน บัณฑิตกลัวใน ๓ สิ่ง ๑) กลัวโชคชะตา ๒) กลัวคนใหญ่คนโตเป็นพาล ๓) กลัวคำพูด
คนชั่ว^๙

ในการปฏิบัติตน ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิตพึงใจ แก้ว สิ่ง ๑) เมื่อมองคิดให้แจ่มแจ้ง ๒) เมื่อฟัง
คิดให้ชัดเจน ๓) เมื่อแสดงสีหน้าคิดให้อ่อนโยน ๔) เมื่อวางท่าทีคิดให้น่าเกรงขาม ๕) เมื่อพูดคิดให้

^๑ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๘.

^๒ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๑.

^๓ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒.

^๔ หลุนอิว เล่มที่ ๔ บทที่ ๑๗.

^๕ เจ้อจันท์ อชพรรณ, ขงจื้อมหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๙.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^๗ หลุนอิว เล่มที่ ๑๔ บทที่ ๒๙.

^๘ เจ้อจันท์ อชพรรณ, หน้า ๑๔๙.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

จริงใจ ๖) เมื่อทำคดีให้นำเคารพ ๗) เมื่อสงสัยคิดถาม ๘) เมื่อโกรธคิดถึงผลที่ตามมา ๙) เมื่อเห็นผลประโยชน์คิดถึงความถูกต้องเที่ยงธรรม^{๑๐}

ปัจจุบันสังคมไทยเป็นสังคมแห่งการแข่งขัน เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนต้องการไม่สนใจในหลักคุณธรรมและจริยธรรม ในการคบค้าสมาคม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธานุศาสนานุสสาวาทกับศาสนาขงจื้อ ต่างมีหลักธรรมคำสอนในการพัฒนาความเป็นบัณฑิตที่สังคมพึงประสงค์ได้ โดยยึดการพัฒนาบัณฑิตให้มีความสัมพันธ์และสมดุลกันระหว่างบุคคล สังคม เป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษาในปัจจุบันคือความเป็นคนฉลาดมีความสามารถ เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และความเป็นผู้มีโอกาสที่ดีในการดำรงชีวิตในสังคม ผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทศาสนาขงจื้อ สามารถพัฒนามนุษย์ให้มีความฉลาดประกอบด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ให้ได้ชื่อว่าเป็น บัณฑิต ที่สังคมพึงปรารถนา บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและขงจื้อมีกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตอย่างไร มีบทบาทและคุณธรรมอย่างไรต่อการครองตน ครองคน และครองงาน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาขงจื้อ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้ ขอบเขตทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยศึกษาในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถา รวมทั้งคัมภีร์ประกอบอื่นๆ และงานเขียนทางด้านวิชาการที่ท่านผู้รู้ในพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ ส่วนขงจื้อใช้คัมภีร์ คือ เก่ง ทั้ง ๔ คือ ตำสุย จุงยุง ลุนอยู่ เม่งจื้อ และคัมภีร์ทั้ง ๕ คือ ชูจิง (คัมภีร์ประวัติศาสตร์) ซื่อจิง (คัมภีร์ว่าด้วยลำนากวี) เย่วจิง (คัมภีร์ว่าด้วยดนตรี) ชุนชิว (บันทึกพงศาวดารและปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ) และ หลี่จิง (คัมภีร์ว่าด้วยพิธีกรรม) ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนขงจื้อ

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ บัณฑิตในศาสนาขงจื้อเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อเหมือนกันต่างกันอย่างไร

^{๑๐} หลุนฮี้ว์ เล่มที่ ๑๖ บทที่ ๑๐.

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บัณฑิต คือ ผู้เฉลียวฉลาด หลักแหลม มีปัญญา รู้ดีรู้ชั่ว เป็นผู้ที่ทำตนและผู้อื่นให้เจริญ ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นซึ่งทำตามคำสอนของตนให้เสื่อมเสีย

พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ นิกายหนึ่งที่ถือเอาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา

ศาสนาขงจื้อ คือ หลักคำสอนของขงจื้อ ที่ปรากฏในคัมภีร์ เก่งทั้งสี่ ชูทั้งห้า

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร

๑. **พระสิริมงคลอาจารย์** ได้อธิบายไว้ในมังคลัตถทีปนี ว่า **บัณฑิต** คือ บุคคลผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ การเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้น ชื่อว่าบัณฑิต ตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก ๘๐ องค์ และพระสาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น เป็นต้น ในอดีตกาล พึงทราบว่ บัณฑิต ท่านเหล่านั้นทั้งหมด เรียกว่าบัณฑิต เพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วยปัญญา บัณฑิตทำตนและผู้ที่ทำตามให้เจริญ บัณฑิตย่อมไม่ยั้งตนและหมิ่นผู้ทำตามคำของตนให้ฉิบหาย ให้ถึงความเจริญ เพราะกรรมที่ตนทำดีแล้ว^{๑๑}

๒. **พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)** ได้อธิบายไว้ว่า บัณฑิต คือ คนฉลาด หรือคนที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นคนดี มีปัญญา ที่เรียกว่าบัณฑิต หรือสัตบุรุษนี้ เมื่อใครไปเสวนาคบหา หรือเมื่อเขาเองทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ หรือความดีงามแก่ผู้อื่น ชักจูงให้ผู้อื่นมีความเห็นถูกต้อง หรือให้มีศรัทธาที่จะถือตามอย่างตนอย่างใดก็ตาม จะโดยการสั่งสอน การแนะนำ หรือกระจายความรู้ความเข้าใจนั้นออกไปทางหนึ่งทางใดก็ตาม ด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเมตตากรุณา ก็ให้เกิดสัมมาทิฐิ และการประพฤติปฏิบัติชอบขึ้น ก็เรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร^{๑๒}

๓. **พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙)** ได้อธิบายไว้ใน **คำวัต** ว่า บัณฑิต ในทางศาสนากำหนดไว้ด้วยปัญญา ผู้ประกอบด้วยปัญญาที่ชาวสะอาด ผู้ฉลาดรู้ธรรมและดำเนินชีวิตไปตามหลักธรรม เป็นคนดี เป็นคนน่าคบหา เป็นคนน่าเข้าใกล้ มิได้หมายถึง ผู้ศึกษาจบปริญญาแบบภาษาทางโลก บัณฑิต ในทางศาสนากำหนดไว้ด้วยการกระทำ คือ ผู้ใดชอบทำสิ่งที่ดีชอบพูดสิ่งที่ดี ชอบคิดเรื่องที่ดี ผู้นั้น ชื่อว่าบัณฑิต และผู้ใดมีลักษณะนิสัยประจำ ๕ ประการ คือ ๑) ไม่แนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ๒) ไม่ชอบทำเรื่องที่ไม่ใช่หน้าที่ ๓) ชอบนำไปในทางที่ดีงาม ๔) ไม่โกรธ เมื่อถูกแนะนำดี ๆ ๕) รู้และชอบระเบียบวินัย^{๑๓}

^{๑๑} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **มังคลัตถทีปนี แพล เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, จำนวน ๒ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๓๑.

^{๑๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **คำวัต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕๐.

๕. พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ. ๙) ได้อธิบายถึงประโยชน์หรืออานิสงส์ของการคบบัณฑิตไว้ ๖ ประการ ดังนี้คือ ๑) ได้ความรู้ทั้งทางด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ และด้านปฏิเวธ ๒) ได้บำเพ็ญบุญกุศล ๓) บุญกุศล ๑๐ ๓) ได้เห็นตัวอย่างที่ดี เรียกว่าอนุตตรียะ ๖ มีที่สนนาคตตริยะ เป็นต้น ๔) ได้ปฏิบัติดีตามท่าน ๕) ไม่มีภัยไม่มีเวร ๖) รู้จักทางอบายทางมนุษย ทางสวรรค์ ทางพรหม ทางนิพพาน การคบบัณฑิตนั้น เป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้า ความสำเร็จทั้งในทางโลกและทางธรรม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา นี้เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๑๔}

๕. พระครูศรีปัญญา牟尼 (อ่อน) ได้อธิบายถึง บัณฑิต ในงานเขียนที่เกี่ยวกับคัมภีร์มงคลที่ปิณีแปล ไว้ว่า บัณฑิตหรือนักปราชญ์ หากบุคคลใดไปคบหาสมาคม จัดเป็นมงคลอันสูงสุดทั้งชาตินี้และชาติหน้า เพราะบัณฑิตเปรียบเหมือนของมีกลิ่นหอม ถ้าบุคคลใดคบหาทำให้มีกลิ่นหอมพุ่งไป คือ การประพฤติกาย วาจา ใจ ที่บริสุทธิ์ ส่วนคนพาลเปรียบเหมือนคนมีกลิ่นเหม็น ถ้าผู้ใดคบหาก็ทำให้เห็นด้วยความประพฤติชั่วทางกาย วาจา ใจ การประพฤติทุจริตยอมเนื่องมาจากคนพาล^{๑๕}

๖. สุจิตรา ธรณีน กล่าวไว้ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบว่า หลักธรรมที่จะทำให้เป็นบัณฑิตหรือเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ มีหลักธรรม ๗ อย่าง ที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม แปลว่าธรรมของคนดี ธรรมของบัณฑิตหรือธรรมของมนุษย์ที่แท้จริงในความหมายของพระพุทธศาสนา มีคุณลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล และธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นธรรมที่เกื้อกูลสามารถทำให้เป็นบัณฑิต หรือ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้^{๑๖}

๗. พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ ได้อธิบายถึง บัณฑิต ไว้ว่า คนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้คบพระองค์ทรงใช้คำว่า “บัณฑิต” ซึ่งเป็นคำที่หมายถึง คุณลักษณะของคนประเภทหนึ่งที่ตรงกันข้ามกับคนพาล คนที่เรียกว่า “บัณฑิต” นั้น ทางโลกกับทางธรรมดูเหมือนความหมายจะเหลื่อมกันอยู่บ้าง คือไม่ต้องกันทีเดียว ความจริงคำว่า บัณฑิตะ หมายถึง ดวงปัญญาที่ฉลาดรอบรู้เหมือนกัน แต่ว่าเวลาตีความหมายออกมาไม่ตรงกัน ทางโลก คือในวงการสังคมชาวบ้านเรา ถือว่า บัณฑิต คือคนที่มีความรู้ใช้แทนกันกับคำว่า “นักปราชญ์ราชบัณฑิต” ครั้นต่อมาในวงการศึกษาก็เอาคำว่า บัณฑิตไปใช้เป็นที่เรียกรู้ คือเป็นเครื่องวัดวุฒิทางการศึกษา เช่น ผู้สอบกฎหมายได้ เป็นเนติบัณฑิต เป็นต้น^{๑๗}

๘. พระมหาปริชา มโหสถ (เส็งจิ้น) ได้อธิบายถึง บัณฑิต ไว้ว่า บัณฑิตได้แก่ บุรุษที่ดี บุรุษที่ประพฤติธรรมชาว หรือแก่มิตรที่รักใคร่ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพาราณสีราชชาดก ว่า ท่านทั้งหลายจงคบมิตรที่รักใคร่ จงอย่าได้คบคนผู้เป็นอมิตรเลย จงประพฤติธรรมส่วนชาว อย่าได้

^{๑๔} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ. ๙), มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๑๕} พระครูศรีปัญญา牟尼 (อ่อน), คัมภีร์มงคลที่ปิณี แปล, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเสียงจงเจริญ, ๒๕๐๖), หน้า ๑๒.

^{๑๖} สุจิตรา ธรณีน, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๕.

^{๑๗} ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ., มงคลชีวิต ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

ประพุดิธรรมส่วนด้าเลย อนึ่ง คนที่ตีเมื่อคบคนไมตีก็เป้นเช่นเดียวกัน บุคคลหว่านพีชชนิดใดไว้ ย่อมได้รับผลชนิดนั้น^{๑๘}

๙. **อมร ทองสุก**^{๑๙} ได้กล่าวไว้ใน หนังสือคัมภีร์หลุนอวี ว่า บัณฑิตพินิจ แก้า สิ่ง ๑) เมื่อมองคิดให้แจ่มแจ้ง ๒) เมื่อฟังคิดให้ชัดเจน ๓) เมื่อแสดงสีหน้าคิดให้อ่อนโยน ๔) เมื่อวางท่าทีคิดให้หน้าเกรงขาม ๕) เมื่อพูดคิดให้จริงใจ ๖) เมื่อทำคิดให้หน้าเคารพ ๗) เมื่อสงสัยคิดถาม ๘) เมื่อโกรธคิดถึงผลที่ตามมา ๙) เมื่อเห็นผลประโยชน์คิดถึงความถูกต้องเที่ยงธรรม

๑๐. **ละเอียด ศิลาน้อย**^{๒๐} ได้กล่าวไว้ใน หนังสือสร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ ว่า เราอาจกล่าวได้ว่า ขงจื้อเป้นนักปราชญ์คนแรกในอารยธรรมจีน ขอนี้เป้นที่ยอมรับนับถือของชาวจีน ทั้งในไต้หวันและจีนแผ่นดินใหญ่ ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับบัณฑิต แนวคิดขงจื้อไม่เพียงแต่เป้นที่ยอมรับและเคารพนับถือเท่านั้น หากยังได้กลายเป็นระบบความคิดและคดิธรรมที่พิทักษ์ปกป้อง ตลอดจนสร้างความมั่นคงต่อสังคมจีนเป้นเวลาช้านาน

ข. งานวิจัย

๑. **พระมหาณรงค์ กนต์สีโล, ผศ.ดร.**^{๒๑} และคณะ ได้อธิบายไว้ใน รายงานการวิจัยคุณภาพพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่สำเร็จการศึกษาปี ๒๕๔๓ – ๒๕๔๔ ว่า การจะเป้นพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ได้ต้องมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๙ ด้าน คือ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ใฝ่รู้ใฝ่คิด เป้นผู้นำทางจิตใจและปัญญามีความสามารถในการแก้ปัญหา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล และมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม มหาบัณฑิตจะประกอบด้วยคุณวุฒิ มีภาวะความเป็นผู้นำสูง ส่วนใหญ่ที่ดำรงเพศบรรพชิตจะเป้นพระสังฆาธิการที่มีบทบาทในการสนองงานคณะสงฆ์เป้นผู้บริหารหรือเป้นอาจารย์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมและปริยัติสามัญ ส่วนมหาบัณฑิตที่เป้นฆราวาสส่วนใหญ่งทำหน้าทีเป้นอาจารย์ เป้นเจ้าหน้าที่ของรัฐ พร้อมกับการเป้นผู้นำชุมชนในกิจกรรมทางศาสนารวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีเรื่องศาสนพิธีเกี่ยวข้อง จึงต้องวางตัวให้เป้นแบบอย่างที่ดี

^{๑๘} พระมหาปริชา มโหสถ (เส็งจีน), “อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๙} อมร ทองสุก, **แปล.คัมภีร์หลุนอวี**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชุมนุมหวีตร, ๒๕๔๙).

^{๒๐} ละเอียด ศิลาน้อย, **สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ**, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า), ๒๕๓๕.

^{๒๑} พระมหาณรงค์ กนต์สีโล, ผศ.ดร.และคณะ, “คุณภาพพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่สำเร็จการศึกษาปี ๒๕๔๓ – ๒๕๔๔”, **รายงานการวิจัย**, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ก. (บทคัดย่อ)

๒. พระเมธีธรรมาลังการ (ประยูทธ วงศ์ยศ), ผศ.ดร.^{๒๒} ได้อธิบายไว้ใน รายงานการวิจัย “การศึกษาคุณลักษณะพุทธศาสตรบัณฑิตที่พึงประสงค์ตามความต้องการของพระสังฆาธิการในจังหวัดแพร่” ว่า คุณลักษณะที่ดีของพุทธศาสตรบัณฑิตและเป็นที่ยอมรับของสังคมตามที่พระสังฆาธิการในจังหวัดแพร่ต้องการ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) คุณลักษณะทั่วไป หมายถึง ความเป็นผู้นำ บุคลิกภาพ มนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ สุจริต ความเชื่อมั่นในตนเอง ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และการยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

๒) คุณลักษณะเฉพาะ หมายถึง ความรู้ความสามารถทางด้านวิชาการที่จบการศึกษา และความรู้ความสามารถในด้านการจัดการ ได้แก่ ความสามารถในการบริหารงาน และด้านคุณธรรมจริยธรรม

๓. พระมหาจักรพรรณ มหาวิโร และคณะ^{๒๓} ได้อธิบายไว้ใน รายงานการวิจัย บทบาทของพระพุทธศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยสงฆ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ : ศึกษากรณีกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเมืองเลย จังหวัดเลย ว่า พระพุทธศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยสงฆ์เลย มีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเมืองเลยมากที่สุด คือการเทศนา การอบรมด้านคุณธรรมแก่สมาชิกของกองทุนให้รู้จักความสามัคคี ความเสียสละ การประหยัดเก็บออม

๔. พระมหาบุญเรือง ปญญาชิโร^{๒๔} ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนมนุษยนิยมของขงจื้อมีความเกี่ยวข้องกับหลักสัมพันธภาพทางสังคมระหว่างบุคคล ๕ คู่ด้วยกันคือ (๑)ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน (๒)ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา (๓) ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา (๔)ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง (๕)ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน และภายใต้ความสัมพันธ์ทั้ง ๕ นี้เป็นตัวกำหนดหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับปัจเจกชนจนถึงระดับประเทศ

^{๒๒} พระเมธีธรรมาลังการ(ประยูทธ วงศ์ยศ), ผศ.ดร.“การศึกษาคุณลักษณะพุทธศาสตรบัณฑิตที่พึงประสงค์ตามความต้องการของพระสังฆาธิการในจังหวัดแพร่” รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^{๒๓} พระมหาจักรพรรณ มหาวิโร และคณะ, “บทบาทของพระพุทธศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยสงฆ์เลยกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ : ศึกษากรณีกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเมืองเลย จังหวัดเลย”, รายงานการวิจัย (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย, ๒๕๔๘), หน้า ก. (บทคัดย่อ)

^{๒๔} พระมหาบุญเรือง ปญญาชิโร.. การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,๒๕๕๑.

๕. พระมหากษัตริย์ ธีรปณฺโญ^{๒๕} ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ทั้งขงจื้อและพุทธปรัชญาเถรวาทมองเรื่องบัณฑิตว่า เป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน แสวงหาความรู้อยู่เสมอทั้งนี้ก็โดยพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ทุกคนเกิดมามีความไม่เท่าเทียมกัน ทั้งกำลัง สติ ปัญญา ความสามารถ จึงต้องเรียนรู้เพื่อให้ตนมีความสามารถ เพื่อเข้าไปปรับใช้สังคม จึงมีการแบ่งชั้นสูงต่ำ และปกครองกันตามลำดับๆ ขงจื้อนอกจากเป็นครูสอนศีลธรรมแล้ว บทบาทหนึ่งของท่านก็คือเป็นแบบอย่างในการแสวงหาความรู้เพื่อวางตนเป็นบัณฑิตด้วย ความเป็นนักการเมือง ทำให้ท่านสามารถแสดงบทบาทการเมืองที่วางตนเป็นบัณฑิตได้โดยไม่มีข้อจำกัด ส่วนพระพุทธเจ้าทรงดำรงสถานะเป็นศาสดา วิธีการของพระองค์จึงสอนการวางตนเรื่องบัณฑิตโดยผ่านคำสอนทางศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อดูจุดมุ่งหมายของทั้งสองท่านแล้ว ล้วนมีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือ การประพฤติดีด้วยการคิด พุทฺ ทำ จะต่างกันแต่เพียงว่า ขงจื้อมุ่งเป้าหมายเพียงแค่ความสุขแบบโลก ๆ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาท เน้นทั้งสุขแบบโลก ๆ (โลกียสุข) และความสุขที่อยู่เหนือโลก (โลกุตตรสุข)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ทราบว่าแนวคิดเรื่องบัณฑิตมีผู้วิจัยไว้บ้าง แต่งานทั้งหลายเหล่านั้นยังขาดการเปรียบเทียบในวิธีการ ความเหมือน ความต่าง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวคิดเองบัณฑิตของพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ดังกล่าว

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยได้ทำการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับบัณฑิตจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ ในพระพุทฺธศาสนาเถรวาทและหลักคำสอนของขงจื้อ ที่ปรากฏในคัมภีร์ เก่งทั้งสี่ ชูทั้งห้า

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากหนังสือและเอกสารอื่น ๆ อันเป็นผลงานจากการค้นคว้าและเรียบเรียงของท่านผู้รู้ทางพระพุทฺธศาสนาเถรวาทและผู้รู้ในคำสอนขงจื้อ อันเป็นที่ยอมรับกันในวงการนักวิชาการและบุคคลทั่วไป

๑.๗.๓ ศึกษาข้อมูลจากแหล่งที่มาทั้งสองนั้นแล้ว นำมาศึกษาประกอบกับทัศนะของผู้วิจัยแล้วสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า เรียบเรียงนำเสนอผลของการวิจัยด้านเอกสาร

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในพระพุทฺธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนความต่างแนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในพระพุทฺธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

^{๒๕} พระมหากษัตริย์ ธีรปณฺโญ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑.

บทที่ ๒

บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่สองนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในพุทธศาสนา ในประเด็น นิยามและความหมายของบัณฑิต ลักษณะของบัณฑิต ประเภทของบัณฑิตกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพุทธศาสนา บทบาทของบัณฑิตในพุทธศาสนา ประโยชน์ของการคบบัณฑิต ดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาที่เกิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้ว มีวัตถุประสงค์เพื่อมนุษย์ จึงได้กำหนดคุณสมบัติของบัณฑิตว่าเป็นบุคคลที่ฉลาดมีปัญญามีคุณธรรมและจิตใจที่ต้งาม มีศีลธรรมที่ถูกต้อง รู้ดีรู้ชั่ว มีความเจริญเพราะการกระทำที่ดีของตนเอง เป็นผู้ที่ดีารงตนด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ท่านเรียกว่า “บัณฑิต” ไม่มีอาการอื่น ๆ ลง ๆ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้กระทำคุณประโยชน์ให้กับตนเองและผู้อื่น พระองค์จึงมองหาผู้ที่จะสามารถรับการถ่ายทอดความรู้ของพระองค์ จึงมองไปที่บุคคล ๔ จำพวกว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวกเป็นโชน คือ อุกขมฤตัญญู ผู้เข้าใจได้ ฉับพลัน ๑ วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น ๑ เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ ๑ ปทปรมะ ผู้ที่สอนได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ แล มีปรากฏอยู่ในโลก”^๑

บุคคล ๔ จำพวกเปรียบเหมือนกับบัว ๔ เหล่า ดังนี้ ๑. อุกขมฤตัญญู ดังบัวที่โผล่พ้นเหนือพื้นน้ำขึ้นมา พอสัมผัสสรัศมีพระอาทิตย์ก็จะบานทันที คือ ผู้ที่มีกิเลสน้อยเบาบาง มีสติปัญญาแก่กล้า เพียงแค่ยกหัวข้อขึ้นแสดง ก็รู้แจ้งถึงธรรมได้ ๒. วิปจิตัญญู ดังบัวที่เจริญเติบโตขึ้นมา พอติดกับผิวน้ำ แลจกบานในวันต่อมา คือ ผู้ที่มีกิเลสค่อนข้างน้อย มีอินทรีย์ปานกลาง ถ้าได้รับฟังคำสั่งสอน ก็สามารถรู้แจ้งเห็นธรรมได้ ๓. เนยยะ ดังบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ รอคอยเวลาที่จะโผล่ขึ้นจากน้ำ และบานในวันต่อ ๆ ไป คือ ผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ต้องหมั่นพากเพียรเล่าเรียน จึงสามารถรู้ธรรมได้ ๔. ปทปรมะ ดังบัวใต้น้ำในโคลนตมที่มีอาจโผล่พ้นน้ำ อยู่เพียงใต้น้ำและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ คือ ผู้ที่มีกิเลสหนา ไม่สามารถจะบรรลุธรรมอันวิเศษได้เลย พระพุทธองค์จึงทรงตรัสสอนบุคคลเหล่านั้น

ในสังคมปัจจุบันได้ให้ความหมายคำว่า “บัณฑิต” คือผู้ที่จบตามหลักสูตรการศึกษา ระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยขึ้นไป ได้รับการยกย่องว่าเป็น บัณฑิต ผ่านการพัฒนาอบรมทางด้านความรู้ความสามารถตลอดจนถึงพฤติกรรมทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม แต่ส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องของความรู้มากกว่าคุณธรรม เพราะต้องการบุคคลที่มีประสิทธิภาพทางการทำงานสูง แต่ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เห็นว่าเป็นบุคคลที่มีความประพฤติด้วย คิดดี พูดดี และทำดี เป็น

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

ผู้สมบูรณ์พร้อมด้วยความรู้และความคุณธรรม มีความรู้ที่รู้ซึ้ง มีความประพฤติปฏิบัติชอบด้วยกาย วาจา ใจ คือบัณฑิต ดังจะเห็นได้จาก “ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะเครื่องหมาย อุปนิสัยของบัณฑิต ๓ ประการ คือ บัณฑิตในโลกนี้คิดแต่เรื่องดี พูดแต่คำที่ดี และทำแต่กรรมดี”^๒ ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาจากแนวคิด เกี่ยวกับบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในเรื่องของ ความหมายของบัณฑิต ลักษณะของบัณฑิต ประเภทของบัณฑิต และประโยชน์ของการคบบัณฑิต ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่า บัณฑิต

๒.๑.๑ บัณฑิต ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท

บัณฑิตในพระพุทธศาสนาพบในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักพบว่าได้ให้ความหมายเกี่ยวกับบัณฑิตไว้ ๓ ปิฎกด้วยกันคือ ตามพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก มีการกำหนดเอาคุณสมบัติของบัณฑิตเอาไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า บัณฑิต ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกนั้น ดังนี้

ครั้งนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “อาหารดาบส กาลามโคตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาด ฉะฉาน มีปัญญา มีฐลีในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ อาหารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ ฉับพลัน”^๓

ต่อมา พระพุทธองค์ได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริต่อไปว่า “อุททกดาบส รามบุตรนี้เป็นบัณฑิต ฉลาด ฉะฉาน ฉะฉาน มีปัญญา มีฐลีในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ อุททกดาบส รามบุตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน”^๔

จากพระพุทธองค์ตรัสไว้ทำให้สามารถนิยาม บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด ฉะฉาน ฉะฉาน มีปัญญา เป็นผู้มีโอกาสน้อยสามารถที่จะเข้าใจในธรรมอันพระพุทธองค์เจ้าจักแสดงให้ คือเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดเหมือนบัวพันน้ำเมื่อได้รับแสงพระอาทิตย์ก็จะแบ่งบานในทันที

พระพุทธองค์ทรงรับสั่งกับพวกภิกษุในทิสคามิกาทิวัดถุ เรื่องควรสงเคราะห์ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ในอवासแห่งหนึ่ง ภิกษุหลายรูปเป็นผู้โง่เขลาไม่ฉลาด ไม่รู้จักอุโบสถ หรือวิธีทำอุโบสถ หรือปาติโมกข์หรือวิธียกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ภิกษุรูปอื่นเป็นพหูสูต เชี่ยวชาญปริยัติ (อาคตาคม) ทรงธรรม ทรงวินัยทรงมาติกา เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด มีความระมัดระวังใฝ่การศึกษา มาในอวาสนั้น ภิกษุพหูสูตนั้นอัน

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๘๔/๓๒๑.

^๓ วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

^๔ วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

ภิกษุเหล่านั้นพึงสงเคราะห์อนุเคราะห์ โอภาปราศรัย บำรุงด้วยจรรยา ดินเหนียว ไม้ชำระ ฟัน น้ำบ้วนปากถ้าไม่สงเคราะห์ อนุเคราะห์ โอภาปราศรัย บำรุงด้วยจรรยา ดินเหนียว ไม้ชำระ ฟัน น้ำบ้วนปาก ต้องอาบัติทุกกฏ^๕

จากเรื่องนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลผู้ฟังมากเรียนมาก มีระเบียบวินัย เป็นผู้ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ไม่ประมาทขอบศึกษา หาความรู้อันเป็นหนทางแห่งการพัฒนาตนเอง บุคคลที่มีลักษณะอย่างนี้ควรได้กับการยกย่องและ อนุเคราะห์ในเรื่องต่างๆ ตามสมควรแก่คุณความดีที่บุคคลนั้นได้ปฏิบัติ

เรื่องนางวิสาขาครมาตากราบทูลพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้โปรดรับภัตตาหาร ของตน ในวินัยปิฎก มหาวรรค วิสาขาวัตถุ เรื่องฝนตกพร้อมกัน ๔ ทวีป ตอนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ฝนตกในเขตวันฉัตรใด ตกในทวีปทั้ง ๔ ก็ฉัตรนั้น พวกเธอจงสร่งสนานกายด้วยน้ำฝนเถิดนี้เป็นเมฆฝนใหญ่ครั้งสุดท้าย ที่ตั้งเค้าขึ้นตก (พร้อมกัน) ในทวีปทั้ง ๔”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พวกกันเอาจีวรวางไว้ สร่งสนานกายด้วย น้ำฝน ลำดับนั้น นางวิสาขามีครมาตาสั่งให้คนเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตแล้วส่ง สาวใช้ว่า “ไปเกิดแม่สาวใช้ เธอไปสู่อารามแล้วบอกภัตกาลว่า ถึงเวลาแล้ว ท่านเจ้าข้า ภัตตาคารเสร็จแล้ว”

นางทาสีรับคำแล้วไปสู่อาราม เห็นพวกภิกษุเอาจีวรวางไว้ สร่งสนานกายด้วยน้ำฝนอยู่ คิดว่า “ไม่มีภิกษุอยู่ในอาราม มีแต่พวกอาชีวกกำลังสนานกายด้วยน้ำฝน” จึงกลับไปหานางวิสาขามีครมาตา ได้กล่าวดังนี้ว่า “แม่เจ้า ไม่มีภิกษุอยู่ในอาราม มีแต่พวกอาชีวก กำลังสนานกายด้วยน้ำฝน”

ครั้งนั้น นางวิสาขามีครมาตาผู้เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ได้มีความคิดดังนี้ว่า “พวกพระคุณเจ้าคงเอาจีวรวางไว้สร่งสนานกายด้วยน้ำฝนเป็นแน่นางทาสีคนนี้เป็นคนเขลา จึงเข้าใจว่า ไม่มีภิกษุอยู่ในอาราม มีแต่พวกอาชีวกกำลังสนานกายด้วยน้ำฝน” จึงส่งสาวใช้ว่า “ไปเกิดแม่สาวใช้ เธอไปที่อารามแล้วบอกเวลาว่า ถึงเวลาแล้ว ท่านเจ้าข้า ภัตตาคารเสร็จแล้ว”

สมัยนั้น ภิกษุเหล่านั้นชำระร่างกายจนหนาวแล้วนุ่งผ้าเรียบริ้ว ต่างถือจีวรเข้าไปสู่ที่อยู่ ตามเดิม นางทาสีนั้นไปสู่อารามไม่พบพวกภิกษุเข้าใจว่า “ไม่มีภิกษุในอาราม อารามว่างเปล่า” จึงกลับไปหานางวิสาขามีครมาตา ได้กล่าวดังนี้ว่า “แม่เจ้า ไม่มีภิกษุในอาราม อารามว่างเปล่า”

ลำดับนั้น นางวิสาขามีครมาตา ผู้เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ได้มีความคิด ดังนี้ว่า “พวกพระคุณเจ้าคงจะชำระร่างกายจนหนาวแล้วนุ่งผ้าเรียบริ้วต่างถือจีวรเข้าไปสู่ที่อยู่ตามเดิม นางทาสีคนนี้เป็นคนเขลาจึงเข้าใจว่า ไม่มีภิกษุในอาราม อารามว่างเปล่า” จึง

^๕ วิ.มทา. (ไทย) ๔/๑๖๓/๒๔๔.

สังสาวใช้อีกว่า “ไปเกิดแม่สาวใช้ เธอไปที่อารามแล้วบอกภักตทกาลว่า ถึงเวลาแล้ว ท่านเจ้าข้า ภักตทอาหารเสร็จแล้ว”^๖

จากเรื่องนี้ บัณฑิต หมายถึง ผู้ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้มีความคิดพิจารณาถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เป็นผู้รู้จักกาล ว่า เวลานั้นควรทำอะไร เวลานั้นเป็นเวลาอะไร เวลานั้นบุคคลทั้งหลายทำอะไรอยู่ ด้วยปัญญาของตน

ดังนั้น ผู้วิจัยขอสรุปว่า บัณฑิตในความหมายตามนัยแห่งพระวินัยปิฎก หมายถึง บุคคลผู้มีความรู้ ฉลาด เฉียบแหลม เป็นผู้มีปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัยรู้ถึงแบบแผนการดำเนินชีวิต เป็นผู้ไม่ประมาทรู้จักกาลเทศะและเป็นผู้ที่ใช้ปัญญาของตนพิจารณาถึงเหตุและปัจจัยที่ปรากฏขึ้นประจักษ์แก่ตนเอง

๒.๑.๑.๒ พระสูตรต้นตปิฎก

บัณฑิตตามนัยแห่งพระสูตรต้นตปิฎกนั้น ได้มีการรวบรวมขึ้นจากหลายพระสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงแก่พุทธบริษัท ในพระสูตรต้นตปิฎกนี้มักจะปรากฏคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักธรรมที่กล่าวถึงความเป็นบัณฑิตลักษณะของบัณฑิตได้ตามพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภัยที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต อุปัทวะที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต อุปสรรคที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต^๗

เปรียบเหมือนไฟที่ลุกไหม้จากเรือนไม้หรือเรือนหญ้า ไหม้แม้เรือนยอดที่เขาโบกทั้งภายในและภายนอก ลมพัดเข้าไม่ได้ มีบานประตูปิดมิดชิด หน้าต่างปิดสนิท ฉะนั้น

คนพาลมีภัย บัณฑิตไม่มีภัย คนพาลมีอุปัทวะ บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค ภัยไม่มีจากบัณฑิต อุปัทวะไม่มีจากบัณฑิตอุปสรรคไม่มีจากบัณฑิต

เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นคนพาล เราจักประพุดิเว็นธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เราจักถือปฏิบัติธรรม ๓ ประการนั้น” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^๘

จากพระสูตรข้างต้นนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่ไม่สร้างปัญหาอันจะเกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่นจึงเป็นบุคคลที่ไม่มีภัย ไม่มีอุปัทวะความกังวลแห่งจิต ไม่มีอุปสรรค ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้ง

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๔๙/๒๑๙-๒๒๐.

^๗ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑/๑๓๙.

^๘ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑/๑๔๐.

ภายในและภายนอก เป็นผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ คิดดี พูดดี และทำดี ชื่อว่า บัณฑิตในลักษณะสูตรยังได้กล่าวถึงลักษณะของบัณฑิตไว้ อีกว่า

ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ปัญญาเมื่อใช้เป็นประจำจึงดงาม^๙ บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็น บัณฑิต ธรรม ๓ ประการ คือ ๑. กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) ๒. วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) ๓. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ)

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นคนพาล เราจักประพฤติเว้นธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เราจักถือปฏิบัติธรรม ๓ ประการนั้น” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^{๑๐}

จากพระสูตรนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีการประพฤติในกรรมดีก่อให้เกิดผลดี ใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง กรรมดีที่บัณฑิตกระทำนั้นคือ ประพฤติชอบด้วยกาย ประพฤติชอบด้วยวาจา ประพฤติชอบด้วยใจ ชื่อว่า บัณฑิต

ในจिनตีสูตรได้กล่าวถึง บัณฑิต ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะแห่งบัณฑิต เครื่องหมายแห่งบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายแห่งบัณฑิต ๓ ประการนี้

ลักษณะแห่งบัณฑิต ๓ ประการ คือ บัณฑิตในโลกนี้ ๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี ๒) ชอบพูดแต่เรื่องดี ๓) ชอบทำแต่กรรมดี

ถ้าบัณฑิตไม่ชอบคิดเรื่องดี ไม่ชอบพูดเรื่องดี และไม่ชอบทำกรรมดีเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายจะพึงรู้จักเขาด้วยเหตุไรว่า “ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี” แต่เพราะบัณฑิตชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี และชอบทำแต่กรรมดี ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงรู้จักเขาว่า “ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี” “บัณฑิตย่อมไม่ประพฤติบาปกรรมเพราะเหตุแห่งสุขเพื่อตน”^{๑๑}

ลักษณะแห่งบัณฑิต เครื่องหมายแห่งบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายแห่งบัณฑิต ๓ ประการนี้แล

เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นคนพาล เราจักประพฤติเว้นธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วย ธรรม ๓ ประการใด พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เราจักถือปฏิบัติธรรม ๓ ประการนั้น” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^{๑๒}

^๙ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๐.

^{๑๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๑.

^{๑๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๕/ ๑๔๖๗/๒๕๗.

^{๑๒} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑ - ๑๔๒.

พระสูตรนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีความประพฤติดีเครื่องหมายบ่งบอกว่าเขาเป็นคนดี ด้วยลักษณะแห่งบุคคลผู้เป็นบัณฑิต ๓ ประการ คือเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดี พูดแต่เรื่องที่ดี และชอบการกระทำที่ดี ๆ

ในอัจฉยสูตรได้กล่าวถึงการเห็นโทษของบัณฑิต ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) เห็นโทษโดยความเป็นโทษ ๒) เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วแก้ไขตามสมควรแก่ความผิด ๓) เมื่อผู้อื่นชี้โทษอยู่ ก็ยอมรับตามสมควรแก่ความผิด บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนี้^{๑๓}

จากพระสูตรนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่เห็นความผิดคือความผิดและหาทางแก้ไขปัญหานั้นตามสมควรแก่ความผิดที่เกิดขึ้น บุคคลนั้นคือ บัณฑิต

ในอโยนิโสสูตรได้กล่าวถึงธรรมว่าด้วยการถาม – การตอบโดยไม่แยบคาย ที่บ่งถึงความ เป็นบัณฑิตดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ตั้งปัญหาโดยแยบคาย ๒. ตอบปัญหาโดยแยบคาย ๓. ชื่นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบโดยแยบคายด้วยบทพญัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนี้^{๑๔}

จากพระสูตรนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลผู้ที่จะถามปัญหาหรือตอบปัญหาผู้อื่นด้วยการพิจารณาให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยถามปัญหาและตอบปัญหาของผู้อื่น และแสดงความคิดเห็นที่ดีต่อคำถามและคำตอบของผู้อื่นด้วยความแยบคาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันถูกต้องไม่ผิดเพี้ยน จากประเด็นคำถามทำให้ผู้ถามได้คำตอบที่ถูกต้องและสามารถนำคำตอบที่ได้นั้นไปให้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ต่อไป

ในอุกยัตถสูตร ได้กล่าวถึงบัณฑิตว่า ต้องเป็นผู้ยึดประโยชน์ทั้งสองอย่าง ดังปรากฏในคาถาประพันธ์ที่พระพุทธองค์เจ้าทรงตรัสไว้ ดังนี้ ว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท
ในการทำบุญทั้งหลาย

บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง

ธีรชน เราเรียกว่า บัณฑิต

เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ

ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า^{๑๕}

^{๑๓} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔/๑๔๓.

^{๑๔} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔/๑๔๔.

^{๑๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๘.

จากพระสูตรนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลผู้สรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญทั้งหลาย เห็นโทษของความประมาทและสามารถทำประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภายหน้าให้เกิดขึ้นได้

ดังนั้น ความหมายของบัณฑิตตามในแห่งพระสูตรตันตปิฎก หมายถึง บุคคลที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ไม่สร้างปัญหาไม่ยุ่งภัยให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่น ประพฤติแต่กรรมดีด้วยกาย วาจา ใจ อันมีเครื่องหมายบ่งบอกว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตเพราะเขาเป็นผู้ที่คิดแต่เรื่องที่ดี พุดแต่เรื่องที่ดี ทำแต่เรื่องที่ดี เป็นผู้ตอบและถามปัญหาแสดงความคิดเห็นทางที่ดีแก่ผู้อื่นด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาอย่างแยบคายและเป็นบุคคลที่สรรเสริญความไม่ประมาทอันจะก่อให้เกิดความฉิบหายและเป็นผู้ยังประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภายหน้าให้เกิดขึ้น บุคคลนั้น ชื่อว่า บัณฑิต

๒.๑.๑.๓ พระอภิธรรมปิฎก

ความหมายของบัณฑิตตามแนวแห่งพระอภิธรรมปิฎก โดยมากจะเป็นหมวดที่รวบรวมหลักธรรมคือพระพุทฺธพจน์ เป็นหลักธรรมที่อธิบายหลักธรรมที่มีเนื้อหาเป็นวิชาการลึกซึ้ง ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ และหลักธรรมในหมวดพระอภิธรรมนั้นเน้นทางปัญญา ที่ละเอียดประณีต ลึกซึ้งมากเมื่อนำมาวิเคราะห์ วิจัย สำหรับที่กล่าวถึงบุคคลนั้น ตามที่ได้ศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พบว่ามีที่กล่าวถึงบัณฑิตมีความหมายตามพุทฺธพจน์ที่นำมาแสดงไว้ที่นี่เพื่อเป็นแนวทางแห่งการวิเคราะห์เกี่ยวกับความหมายของบัณฑิต ว่า “ธรรมที่ทำให้เป็นบัณฑิต เป็นไฉน ความละเอียดรอบคอบและความเกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิต กุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิต”^{๑๖}

จากพุทฺธพจน์ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีหิริและโอตตปปะ คือมีความละเอียดรอบคอบและเกรงกลัวต่อบาป อันเป็นธรรมของเทวดาเพราะว่าหิริและโอตตปปะเป็นธรรมที่คุ้มครองโลกควบคุมในเรื่องของจิตใจของบุคคลให้ตั้งอยู่ในความดีมีความละเอียดรอบคอบความหุจรีตและเกรงกลัวต่อผลของการกระทำในสิ่งที่ไม่ดีอันจะก่อให้เกิดโทษขึ้นและเป็นบุคคลผู้ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น บุคคลเช่นนี้จึงได้ชื่อว่า บัณฑิต

และในจตุกกบุคคลบัญญัติ ได้บัญญัติเกี่ยวกับบุคคลที่มีลักษณะเหมือนกับบัณฑิตได้แก่บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ บุคคลผู้เป็นยิ่งกว่าสัตบุรุษ และบุคคลผู้เป็นคนดี บุคคลผู้เป็นยิ่งกว่าคนดี ไว้ดีกว่า

บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤตินิโคตติในกาม เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทบุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตบุรุษ^{๑๗}

^{๑๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๘/๓๒๘

^{๑๗} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๓๒/๑๘๓.

บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉันในกามและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉันในกาม ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ^{๑๘}

บุคคลผู้เป็นคนดี เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉันในกาม เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดี^{๑๙}

บุคคลผู้เป็นคนดีที่ยิ่งกว่าคนดี เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉันในกามและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉันในกาม ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูด คำหยาบและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อและชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ตนเองเป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นและชักชวนผู้อื่นไม่ให้โลภอยากได้ของผู้อื่น ตนเองเป็นผู้มิจิตไม่พยาบาทและชักชวนผู้อื่นไม่ให้มิจิตพยาบาท ตนเองเป็นสัมมาทิฐิและชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดีที่ยิ่งกว่าคนดี^{๒๐}

จากพุทธบัญญัติ ดังกล่าว บุคคลผู้มีลักษณะเหมือนกับบัณฑิตได้แก่ สัตบุรุษ คนดี มีการปฏิบัติตนให้เป็นสัตบุรุษ คนดี คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดิฉันในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการเพ้อเจ้อ ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น ไม่ผูกพยาบาทเบียดเบียนผู้อื่น มีสัมมาทิฐิความเห็นในทางที่ถูกต้อง ควร เรียกบุคคลนี้ว่า สัตบุรุษ คนดี และบุคคลที่ชักชวนให้บุคคลอื่นให้กระทำการดังกล่าวเหมือนกับตน เราเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า บุคคลผู้ยิ่งกว่าสัตบุรุษ บุคคลผู้ยิ่งกว่าคนดี เป็นบัณฑิต

^{๑๘} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๓/๑๘๓.

^{๑๙} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๘/๑๘๔.

^{๒๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๙/๑๘๕.

ในพระอภิธรรมปิฎกนี้ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีหิริและโอตตตัปปะ คือมีความละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อบาป เป็นบุคคลที่เว้นจากการประพฤติดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ และชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติเหมือนกับตน บุคคลเช่นนี้จึงได้ชื่อว่า บัณฑิต

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายว่า^{๒๑} บัณฑิตแปลว่า ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หมายถึงผู้ฉลาดรู้ธรรมและดำเนินชีวิตไปตามธรรม เป็นคนดี เป็นคนน่าคบหา น่าเข้าใกล้ มิได้หมายถึงผู้จบปริญญาแบบภาษาทางโลก ในทางศาสนากำหนดไว้ด้วยการกระทำ คือผู้ใดชอบทำแต่สิ่งที่ดี ชอบพูดแต่สิ่งที่ดี ชอบคิดแต่สิ่งที่ดี ผู้นั้นชื่อว่า บัณฑิต

๒.๑.๒ บัณฑิต ตามนัยแห่งคัมภีร์มังคลัตถทีปนี

พระสิริมังคลาจารย์ ได้อธิบายไว้ในมังคลัตถทีปนี ว่า บัณฑิต คือ บุคคลผู้ที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ การเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้น ชื่อว่า บัณฑิต ตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก ๘๐ องค์ และพระสาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น เป็นต้น ในอดีตกาล พึงทราบว่ บัณฑิต ท่านเหล่านั้นทั้งหมด เรียกว่า บัณฑิต เพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วยปัญญา บัณฑิตทำตนและผู้ที่ทำตามให้เจริญ บัณฑิตย่อมไม่ยั้งตนและหมิ่นชนผู้ทำตามคำของตนให้ฉิบหาย ให้ถึงความเจริญ เพราะกรรมที่ตนทำดีแล้ว^{๒๒}

ในมังคลัตถทีปนี ว่า สัตว์ผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มี เว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า บัณฑิต อีกประการหนึ่ง พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ พระมหาสาวก ๘๐ และพระสาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น ครุสุเนตต์ และอกิตติดาบส เป็นต้น ในอดีตกาลพึงทราบว่ “บัณฑิต” ท่านเหล่านั้นแม้ทั้งหมดเรียกว่า บัณฑิตเพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วยปัญญาคติ ด้วยเหตุ นั้น ในอรรถกถา(ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวณณา) ท่านจึงกล่าวว่า “เหล่าชนที่ชื่อว่า บัณฑิต เพราะดำเนิน อธิบายว่า ไปในประโยชน์อันเป็นภพนี้และภพหน้าด้วยญาณคติ แม้ในสัททนีติปริกณ์ ท่านก็กล่าวไว้ว่า “ปติ ธาตุ เป็นไปในความไป ปัญญาใด ย่อมดำเนิน คือ ไปในประโยชน์ทั้งหลายอันสุขุม คือ ทราบอาการแม้เป็นต้นว่าความบีบคั้นแห่งอริยสัจจ์มีทุกข์เป็นต้น เหตุ นั้นปัญญานั้นจึงชื่อว่า ปันหา ผู้ไป คือดำเนินไป ได้แก่เป็นไปด้วยปัญญาที่ชื่อว่าปันหา เหตุ นั้น จึงชื่อว่า บัณฑิต (ผู้ดำเนินไปด้วยปัญญา) อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาชื่อว่า ปันหา ของผู้นี้เกิดพร้อมแล้ว เหตุ นั้น ผู้นี้จึงชื่อว่า บัณฑิต ผู้ชื่อว่า บัณฑิต เพราะดำเนิน คือ ไปด้วยญาณคติ”^{๒๓}

จากคัมภีร์มังคลัตถทีปนี บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นผู้ยังประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภพหน้าให้สำเร็จด้วยปัญญาของตนและเป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

^{๒๑} พระธรรมกิตติวงศ์, คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: ไม่ปรากฏโรงพิมพ์และพ.ศ.), หน้า ๔๕๐.

^{๒๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, จำนวน ๒ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๒๓} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, จำนวน ๒ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑ - ๒๒.

๒.๑.๓ บัณฑิต ตามทัศนะของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงให้ความหมายของบัณฑิตไว้ว่า

“บัณฑิต” ตามที่เข้าใจกัน หมายถึงผู้มีความรู้สูงและกว้างขวางเพราะมีการศึกษาหรือได้เรียนรู้มามาก ที่จริง “บัณฑิต” ควรมุ่งถึงคนที่มีปัญญายิ่งกว่าอื่น และ “ปัญญา” หรือ “ความมีปัญญา” นั้น อธิบายได้มาก แต่ก็มีความหมายสำคัญรวบยอดอยู่ประการหนึ่ง คือ หมายถึงความสามารถเข้าใจได้อย่างถูกต้อง ถ่องแท้ และตรงจุด ไม่มีความลังเลสับสนหรือยึดติดอยู่กับสิ่งที่มีใช้สภาวะ เมื่อจะพิจารณาหรือเรียนรู้เรื่องใดสิ่งใด ก็มุ่งเข้าถึงสาระของเรื่องนั้นสิ่งนั้นได้ทันทีโดยกระจ่างชัดด้วยเหตุที่ได้ฝึกหัดกระบวนการคิดพิจารณาไว้ดีแล้วจนเที่ยงตรงเป็นระเบียบ^{๒๔}

จากพระราชดำรัส บัณฑิต หมายถึง ผู้มีความรู้มาก มีความเข้าใจถูกต้อง ไม่ลังเลสับสนมีกระบวนการคิดพิจารณาที่ดี บัณฑิตเป็นบุคคลที่มีการศึกษามาก มีปัญญามารอบรู้ในสิ่งต่างๆ เป็นผู้มีความคิดที่เที่ยงตรง

สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “คนดีทุกชนิดเรียกว่าบัณฑิต เพราะเป็นคนฉลาด รู้จักดี รู้จักชั่ว รู้จักเว้นชั่วประพฤดีดี รู้จักทางเจริญ รู้จักทางเสื่อมดำเนินทางเจริญ บัณฑิต คือคนที่มีปัญญารู้จักใช้ปัญญาในการประกอบกิจ ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั่วไป”^{๒๕}

พุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกศาจารย์) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “บัณฑิต หมายถึง คนดี คือ ท่านเป็นอยู่ และดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญา ไม่คิดให้ร้ายแก่ใครๆ บัณฑิต เป็นผู้มั่งอ้อยาศัยโอ้อ้อมอารีเหลือวแลถึงประโยชน์ของผู้อื่นไม่ดูตาย และยอมแสวงหาประโยชน์ ๒ ประการ ได้แก่ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า”^{๒๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “บัณฑิต หรือ สัตบุรุษ หมายถึง ผู้มีปัญญา นักปราชญ์หรือผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา คนสงบ คนดี คนมีศีลธรรม คนที่ประกอบด้วยสัพปุริสธรรม”^{๒๗}

พระเทพวราคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “บัณฑิต หมายถึง คนที่ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมบถ คือ ทำเป็นกุศล พุดเป็นกุศล คิดเป็นกุศล

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช, “พระบรมราโชวาท”, ๓ กันยายน ๒๕๒๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaihealth.or.th/node/12471> [17 พ.ย. 2553].

^{๒๕} สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๘.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกศาจารย์), มงคลชีวิต ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑-๑๔.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖) หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

รู้จักใช้ปัญญาความรอบรู้ด้วยหลักเหตุหลักผล สามารถโยงเรื่องในอดีตเข้าสู่ปัจจุบันและอนาคตได้ ไม่ทำลายประโยชน์ของคนอื่นทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่คนหมู่มาก”^{๒๘}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “บัณฑิต หมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอันชาญฉลาด ไม่ประมาทแล้ว ย่อมคว่ำประโยชน์ ๒ ประการ คือ ประโยชน์ปัจจุบันทันตาเห็น ประโยชน์ภายนอกหน้าอย่างหนึ่งไว้ได้ ผู้มีปัญญานั้น ท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะรู้แจ้งถึงประโยชน์”^{๒๙}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “คำว่า “คนดี” ในพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า บัณฑิต บัณฑิตนั้นคือผู้ที่ประพฤติธรรม คนที่เป็นบัณฑิตนั้น ตามศัพท์แปลไว้ว่า “ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา” ผู้ใดดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้นั้นชื่อว่า บัณฑิต เพราะฉะนั้น บัณฑิตก็คือคนดีนั่นเอง”^{๓๐}

พ.อ.ปิ่น มุกขนันต์ ได้ให้ความหมายของคำว่า บัณฑิต ไว้ว่า

คนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้คบ พระองค์ทรงใช้คำว่า “บัณฑิต” ซึ่งเป็นคำที่หมายถึง คุณลักษณะของคนประเภทหนึ่งที่ตรงกันข้ามกับคนพาล คนที่เรียกว่า “บัณฑิต” นั้น ทางโลกกับทางธรรมดูเหมือนความหมายจะหล่อมกันอยู่บ้าง คือไม่ต้องกันทีเดียว ความจริงคำว่า บัณฑิต หมายถึง ดวงปัญญาที่ฉลาดรอบรู้เหมือนกัน แต่ว่าเวลาตีความหมายออกมาไม่ตรงกัน ทางโลก คือในวงการสังคมชาวบ้านเรา ถือว่า บัณฑิต คือคนที่มีความรู้ใช้แทนกันกับคำว่า “นักปราชญ์ ราชบัณฑิต” ครั้นต่อมาในวงการศึกษาก็เอาคำว่าบัณฑิตไปใช้เป็นที่ดีกรี คือเป็นเครื่องวัดภูมิทางการศึกษา เช่น ผู้สอบกฎหมายได้ เป็นเนติบัณฑิต เป็นต้น^{๓๑}

บุญมี แทนแก้ว ได้ให้ความหมายของ บัณฑิต ไว้ว่า “บัณฑิต หมายถึง ผู้มีศีลธรรมรอบรู้ธรรมะ และประพฤติอยู่ในธรรมที่ถูกต้อง”^{๓๒}

จากทัศนะของนักวิชาการผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งหมดนั้น บัณฑิตเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้ฉลาดในการศึกษา ในการปฏิบัติตนในสังคม ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่นในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือต้องเป็นผู้ที่พร้อมด้วยความรู้และความประพฤติที่ดี บัณฑิตที่เป็นผู้มีคุณธรรมเป็นหลักในการที่จะได้รับการเรียกว่าเป็นบัณฑิตและเน้นที่

^{๒๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต”, แสงอีสาน, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๑ (ธันวาคม ๒๕๔๗ – กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘) : หน้า ๕.

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), *หนึ่งนาทีเพื่อชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๑), หน้า ๘๒.

^{๓๐} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), *อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: ขวนพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕.

^{๓๑} ปิ่น มุกขนันต์, พ.อ., *มงคลชีวิต ภาค ๑*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๓๒} บุญมี แทนแก้ว, *ความจริงของชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๗.

คุณสมบัติและการดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเป็นเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตในสังคมนั้นที่จะเป็นบัณฑิตหรือคนดีได้นั้นประการแรก จะต้องได้รับการศึกษา การได้รับการศึกษาไม่จำเป็นต้องศึกษาจากโรงเรียนหรือสถานศึกษาเท่านั้น การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองก็ถือว่าเป็นการได้รับการศึกษาเช่นกัน เมื่อคนมีการศึกษาก็จะทำให้ฉลาดมีปัญญารู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรทำไม่ควรทำ อะไรเป็นไปเพื่อความเจริญอะไรเป็นไปเพื่อความฉิบหาย เมื่อรู้แล้วก็หาวิธีการหลีกเลี่ยงแล้วดำเนินชีวิตด้วยความราบรื่นในทางเจริญ คนที่มีการศึกษาอบรมมาดีก็จะรู้จักปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น ละความไม่ดีออกไปก็จะเป็นผลให้คนนั้นเป็นคนดี ดังนั้นนักปราชญ์จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาและการอบรมมาก แต่การศึกษานั้น ผู้ศึกษาจะต้องศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ไม่ใช่เป็นการศึกษาแบบว่าตามๆ กันไปโดยไม่ได้คิดพิจารณาให้เห็นอย่างถ่องแท้ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “การศึกษาโดยปราศจากความคิดก็ไร้ประโยชน์ ทำนองเดียวกัน ความคิดที่ปราศจากการศึกษาก็อันตราย”^{๓๓}

บัณฑิตในทัศนะของบุคคลทั่วไปนอกจากจะมีความหมายว่า ผู้มีสติปัญญา มีกายที่พัฒนาดีแล้ว มีศีลที่อบรมดีแล้ว มีจิตที่พัฒนาดีแล้ว และมีปัญญาที่พัฒนาดีแล้ว หรือเป็นผู้คิดในทางที่ดี พูดแต่คำที่ดี และทำแต่สิ่งที่ดี ตลอดจนดำเนินชีวิตตามหลักคุณธรรม บุคคลผู้เน้นในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ ไม่ยึดมั่นในตัวตน มีสภาวะทางจิตใจไม่เกี่ยวกับโลกียะ บัณฑิตตามทัศนะของนักวิชาการทั้งหลายนั้นจะเน้นที่ลักษณะ คือความรู้ สติปัญญา และคุณธรรม จริยธรรมในการดำเนินชีวิต บัณฑิตจะต้องบรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคตคือการเป็นผู้มีอิสรภาพทางจิตใจ ไม่ตกเป็นทาสของความชั่วร้ายทั้งปวง ตัดกิเลสได้หมดได้ เข้าสู่ความหลุดพ้นหรือนิพพาน บัณฑิตต้องมีคุณสมบัติและข้อปฏิบัติทางจริยธรรมเพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและผู้อื่นให้ไปสู่ทางที่ดีที่มีความเจริญทางด้านร่างกายและจิตใจ

๒.๑.๔.๑๐ บัณฑิต ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายว่า “บัณฑิต คือ ผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ ผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาซึ่งมี ๓ ชั้น คือ ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก เรียกว่า บัณฑิต มหาบัณฑิต ดุษฎีบัณฑิต, ผู้มีความสามารถเป็นพิเศษโดยกำเนิด เช่น คนนี้เป็นบัณฑิตในทางดนตรี”^{๓๔}

สรุปว่า บัณฑิต บัณฑิตในพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้มีปัญญา นักปราชญ์หรือผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้ที่ดี ทำดี คิดดี ดังหลัก ปณฺญา ย คจฺจตีติ ปณฺตีโต แปลใจความได้ว่า ผู้ดำเนินไป ด้วย ปัญญา ชื่อว่า บัณฑิต

^{๓๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, *เมธีตะวันออก*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๔), หน้า ๖๗.

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑๕.

๒.๒ ลักษณะของบัณฑิต

บัณฑิตเป็นบุคคลที่มีลักษณะที่บ่งบอกทางพฤติกรรมที่แสดงออกด้วยการกระทำทางกาย วาจาและทางใจ โดยทางกายแสดงออกด้วยการทำดี ทางวาจาแสดงออกด้วยการพูดดี ทางใจแสดงออกด้วยการคิดดี เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นผู้มีลักษณะของบัณฑิตและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น

เนื่องจากบัณฑิตมีลักษณะที่พิเศษกว่าบุคคลอื่นพึงทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีความคิดเรื่องที่ดีเป็นต้น ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรอย่างนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลายบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดี พูดแต่คำพูด ที่ดี และทำแต่กรรมที่ดี” ก็คำว่า สุจินตตินิยมา เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีมโนสุจริต เป็นต้น ฉะนั้นแล

อีกนัยหนึ่ง ชนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับประโยชน์นั้น, ชนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ในอุโฆธตถสูตร ในโกสลสังยุตอย่างนี้ว่า “ธีรชนท่านเรียกว่า ‘บัณฑิต’ เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง ๒) คือ ประโยชน์ในทิฐธรรมและประโยชน์ในสัมปรายภพ”^{๓๕}

จากพระสูตรนี้ สรุปว่าบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีลักษณะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะตามพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ และลักษณะของบัณฑิตที่แสดงออกตามประโยชน์ได้ ดังนี้

๒.๒.๑ ลักษณะตามพฤติกรรม

เนื่องจากบัณฑิตเป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส มีความเห็นถูก ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉลาดในการสอดส่องหาเหตุผล จึงมีลักษณะพิเศษสูงกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการ คือ ๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี ๒) ชอบพูดแต่เรื่องดี ๓) ชอบทำแต่กรรมดี^{๓๖}

การกระทำหรือการแสดงออกมาในลักษณะที่เป็นสิ่งดีงามของคนดี การแสดงออกของคน ที่รู้จักกาลอันควรตามความเหมาะสม คืออยู่ในฐานะที่ควรแสดง ก็จะแสดง ไม่อยู่ในฐานะที่ควรจะแสดง ก็จะไม่แสดง เพราะบัณฑิตเป็นคนที่มีฉลาดรอบรู้ จึงเป็นผู้ที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักกาล รู้จักประมาณ ในการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมา

พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยทั้งศีล และธรรม คือ มีข้อที่ควรรักษาไม่ล่วงละเมิดตั้งแต่ศีลอันเป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ ศีล ๕ ขึ้นไป จนมีความสูงขึ้นไป ละเอียดขึ้น คือ การรักษาแม้กระทั่งใจด้วย คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง และประกอบอาชีพที่สุจริต บัณฑิตจึงเป็นผู้ที่มีการแสดงออกทางพฤติกรรมที่ไม่ขัดต่อกฎหมายและกฎของศีลธรรม เมื่อกกล่าวโดย

^{๓๕} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒ - ๒๓.

^{๓๖} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๐.

สรุปแล้ว พฤติกรรมของบัณฑิต จึงมีการแสดงออกทั้ง ๓ ทาง คือ กาย วาจา และใจ ในทางที่ คิดดี พูดดี และทำดี

นอกจากนี้แล้วมีสิ่งที่ควรพิจารณาจากหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ในพุทธพจน์ที่ พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ประพฤติด้วยกายสุจริต ประพฤติวจีสุจริต ประพฤติมนโสุจริต นี้แล ย่อมบริหารตน ไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก”^{๓๗}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว จะเห็นว่า แนวทางพฤติกรรมของบัณฑิตที่ประพฤติดีนั้น เป็นไปในทางที่ดีทั้ง ๓ ลักษณะ คือ คิดดี พูดดี และทำดีก่อน หลังจากนั้น จึงเกิดการกระทำที่เห็นได้ ติดตามมา คือ ประกอบการดำเนินชีวิตด้วยความสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ จนคนทั้งหลาย รู้ว่าบุคคลเช่นนั้นก็มีพฤติกรรมเช่นนั้น ชอบที่จะกระทำเช่นนั้น เราเรียกรูปการกระทำเช่นนั้นว่า พฤติกรรม ส่วนบุคคลทั้งหลายเมื่อระลึกถึงคนที่ประกอบการดำเนินชีวิตด้วยความสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ เหล่านั้นแล้ว ย่อมกล่าวถึงเขาว่าเขาเป็นผู้มีลักษณะของบัณฑิต บัณฑิตย่อมไม่ทำบาป เพราะปราถนาตนหรือผู้อื่น ย่อมไม่ปรารถนาบุตร ทรัพย์ และแวนแคว้น ราชอาณาจักร ไม่ปราถนาความสำเร็จของตนโดยไม่ชอบธรรม บัณฑิตนั้นพึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญาและยึดหลักธรรม^{๓๘}

บัณฑิตเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมในการแสดงออกทางการกระทำที่ดี สอดคล้องตามหลักคำสอนของศาสนา คือ คิด พูด และทำ แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดีต่อบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในชีวิต และสามารถล่วงรู้ได้ในทันที ที่ได้พบเห็น จากอาการกิริยา และพฤติกรรมที่แสดงของบัณฑิต ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาสรุปถึงพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออก ๓ ประการ ดังนี้

๒.๒.๑.๑ บุคคลผู้ประกอบด้วยมโนสุจริตคือคิดดี

การคิดเป็นพฤติกรรมภายในที่มีผลต่อการแสดงออกมาภายนอก คือ มีผลต่อพฤติกรรมภายนอก คือ ทางกาย และทางวาจา บุคคลที่เป็นบัณฑิต นี้ จะต้องมโนลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือคิดดี คนคิดดีเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ หรือคนดี ดังนั้นบัณฑิตจึงควรมีหลักการคิดที่ถูกต้อง เพื่อจะได้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุดในการแสดงออกทั้งทางกายและทางวาจา

หลักการคิดที่ดีจะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ต้องได้รับฟังจากคนอื่น และ จากการคิดพิจารณาเหตุผลในสิ่งที่ได้ฟังมาทางศัพทวิทยาการศาสนาเรียกว่า ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ หลักธรรมที่จะทำให้เกิดความคิดในทางดีนั้น ย่อมมีหลักความเชื่อ ส่วนจะเชื่อในลักษณะไหนดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกที่เรารับรู้ และการพิจารณาโดยเหตุและผล สำหรับบัณฑิตนั้นจะต้องมีการเรียนรู้พิจารณาถ้อยคำแนะนำ สั่งสอนจากผู้อื่น กระบวนการฝึกฝนอบรมนั้น จะเริ่มต้นด้วยความเชื่อในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งก่อน ความเชื่อนี้เรียกว่า ศรัทธา ศรัทธานี้เป็นหลักคำสอนเบื้องต้นที่จะนำไปสู่หลักการประพฤติปฏิบัติ คนที่เป็นบัณฑิตก็เริ่มจากความเชื่อนี้ก่อน แล้วทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นได้แสดงหลักแห่งความเชื่อหรือศรัทธานั้น หมายถึงความเชื่อที่

^{๓๗} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙/๑๔๗.

^{๓๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๒๖.

ประกอบด้วยเหตุผลและมีปัญญาเป็นตัวกำกับสุดท้ายตลอด ถ้าหลักธรรมไหนขึ้นต้นด้วยศรัทธาจะลงท้ายด้วยปัญญาเป็นที่สุด บุคคลต้องมีความประพฤติทางใจอย่างสม่ำเสมอ ดังนี้

๑) เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

๒) เป็นผู้ไม่มีจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๓) เป็นสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผลอยู่ที่บูชาแล้ว มีผลการเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณ โอปปาทิกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก^{๓๙}

นี่เป็นการคิดที่ถูกต้องเป็นการตัดสินใจว่าความคิด ความเชื่อนั้นถูกต้อง เหมาะสม ควร ไม่ควร หรือไม่ เป็นหลักธรรมที่จะช่วยให้บุคคลผู้หวังเป็นบัณฑิตทั้งหลายได้คิดพิจารณาในการที่จะดำเนินชีวิตด้วยปัญญา และยังมีหลักธรรมอีกประการหนึ่งทำให้มีความคิดที่ดี มีอีก ๔ ประการ คือ

๑) กัมมสัทธา คือเชื่อกฎแห่งกรรม หมายความว่าเชื่อว่ากรรมทุกอย่างที่กระทำย่อมให้ผลตามเหตุแห่งการกระทำแน่นอน เป็นเหตุเป็นปัจจัยก่อให้เกิดผลที่ตามมาไม่ว่าดีหรือร้าย หากสร้างกรรมดี ผลออกมาจะดี หากทำกรรมชั่ว ผลชั่วก็จะเกิดมาตามการกระทำนั้น

๒) วิปากสัทธา คือเชื่อผลของกรรม หมายความว่าบุคคลใดก็ตามกระทำความกรรมอย่างใดไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ผลที่จะได้จะต้องสืบเนื่องมาจากการกระทำเป็นเหตุ

๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายล้วนมีกรรมเป็นของตนเอง จะต้องเป็นผู้รับผลอันเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อและมั่นใจว่าพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต กล่าวคือเชื่อว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ เชื่อในพระธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ตรัสรู้ว่าเป็นจริงอย่างแน่นอน มั่นใจในพระคุณทั้ง ๙ ประการของพระองค์และทรงเป็นผู้นำทางผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์^{๔๐}

หลักการคิดที่ดีนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญในลักษณะของบัณฑิต เพราะความคิดนั้นมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางกาย และวาจา ความคิดนั้นเป็นสิ่งที่คนเราทุกคนกระทำอยู่เสมอ เพราะมนุษย์เรานั้นมีมันสมองเป็นต้นกำเนิดทำให้คิดสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้เป็นอย่างดี เราจำเป็นต้องมีหลักในการสอนให้คนคิดเป็น มีวิธีคิดที่ดี บัณฑิตนั้นจำเป็นต้องคิด คิดในทางที่ฉลาด เพื่อให้สามารถหาหนทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่นในสังคม ยิ่งในสังคมปัจจุบันนี้จำเป็นต้องพัฒนานักศึกษาให้รู้จักคิดเป็น คิดดี มีวิธีคิดที่ดี เมื่อมีปัญหา ก็สามารถนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องเหมาะสมในทุก

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๔๐} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๐๙.

สถานการณ์ ด้วยเหตุดังนี้ ความคิดที่ดีจึงเป็นลักษณะหนึ่งทางพุทธศาสนาเถรวาทได้กำหนดไว้เพื่อเป็นการตัดสินว่าผู้นั้นเป็นบัณฑิต มีความเป็นบัณฑิตหรือไม่

บุคคลที่จะพัฒนาปัญญาของตนควรยึดหลักวิธีคิดแบบ โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี ตามความหมายที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเปรียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง^{๕๑} ดังนี้

(๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถึงวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้ากับแนวสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

(๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้อย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน เล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้นไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เตียวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่ชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวที่ถูกต้อง

(๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผลหมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

(๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่นปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำจิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น^{๕๒}

๒.๒.๑.๒ บุคคลผู้ประกอบด้วยวจีสัจจริต คือ พุทธิ

การพูดนั้นเป็นพฤติกรรมภายนอกที่แสดงออกมาซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับการคิดที่ดี ถ้าไม่มีความคิดซึ่งเป็นพฤติกรรมภายใน ก็ไม่มีการแสดงออกทางคำพูด ทางการกระทำก็ไม่อาจมีใครตัดสินได้ว่า บุคคลนั้นเป็นบัณฑิตหรือไม่ เพราะเหตุผลนี้ การพูดที่ดีจึงเป็นลักษณะหนึ่งในการช่วยสังเกตว่าบุคคลนั้นเป็นบัณฑิตหรือไม่ ดังนี้

(๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้

^{๕๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๖๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๐.

สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อำภิสเล็กน้อยบ้าง

(๒) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเปลือดเปลือดต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

(๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

(๔) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริงพูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา^{๔๓}

การพูดดีนั้น แม้จะเป็นเครื่องแสดงถึงลักษณะและคุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นบัณฑิตทางหนึ่ง ซึ่งไม่มีการกำหนดหมายเอาเฉพาะเพียงว่า บัณฑิตนั้นจะต้องเป็นผู้พูดมาก อวดเก่ง พูดแล้วคนประทับใจ ดังที่กล่าวไว้ใน อภยราชกุมารสูตร แต่ยังมีอีกที่กล่าวว่าถึงไม่เป็นผู้อวดเก่ง อวดดี ก็เป็นบัณฑิตได้ เพราะความเป็นบัณฑิตนั้น ท่านจะมีคุณสมบัติอื่นๆ อีก แต่ที่สำคัญคือเป็น ผู้ที่มีความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และใจ โดยเฉพาะใจนั้นสำคัญ กล่าวถึงการพูดที่ดีของบัณฑิต ผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากคำพูดส่อเสียด งดเว้นจากคำหยาบ งดเว้นจากการเจรจาเพ้อเจ้อ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พูดตามลักษณะของวงจิวจริต

๒.๒.๑.๓ บุคคลผู้ประกอบด้วยกายสุจริต คือประพฤติติ

การกระทำที่ดีก็คือ การกระทำที่ถูกต้องตามหลักธรรมที่ว่าด้วยกายสุจริต คือมีการเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักขโมยทรัพย์คนอื่น และประพฤติผิดในกาม การกระทำทางกายนี้เป็นเช่นเดียวกันกับการแสดงออกทางวาจา พื้นฐานก็มีความสัมพันธ์กัน เริ่มตั้งแต่ต้น คือเริ่มจากการความคิดที่ดี หรือความเชื่อ แม้กระนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงให้ใช้ปัญญาด้วยการคิดพิจารณาว่าการกระทำนั้นถูกต้องหรือไม่ ควรทำหรือไม่ควรในหลักคำสอนก็มีพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อเป็นหลักเกณฑ์สำหรับเป็นข้อพิจารณาในหลักความเชื่อ หรือพิจารณาธรรม

บัณฑิตนั้นจะต้องมีหลักธรรมข้อนี้เป็นหลักในการปฏิบัติ จะสมบูรณ์เต็มพร้อมขนาดไหนก็ขึ้นอยู่กับความพร้อมของอินทรีย์ ๕ ของบัณฑิตแต่ละระดับ สำหรับบัณฑิตระดับโลกียะก็เป็นเพียงสำรวมระวังไม่ล่วงหรือเผลอไปกระทำเข้า แต่ถ้าเป็นบัณฑิตในระดับโลกุตระนั้น จะเป็นผู้มีคุณสมบัติพร้อม ในหลักของกายสุจริต คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ทางกายเป็นเครื่องชำระทางกายของตน ดังนี้

(๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณชาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖-๔๗๗.

(๒) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปล้ำใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

(๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตินอกกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติกว้างในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดาที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชายที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤดิธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้^{๔๔}

ในการกระทำใด ๆ ก็ตามทั้งก่อนทำ ขณะทำ และหลังกระทำ ล้วนผ่านการพิจารณาแล้วจากบัณฑิต ถ้าไม่พิจารณาก่อนทำ ขณะทำ และหลังกระทำแล้ว อาจจะมีข้อผิดพลาดได้ จะทำอะไร จะคิดอะไร จะพูดอะไร บัณฑิตจะเล็งไปที่ประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และส่วนรวมเป็นหลัก ไม่ทำไปพูดไป คิดไป ในทางที่จะเบียดเบียน หรือสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น เนื่องจากพฤติกรรมที่เนื่องด้วยกายนั้นมียุเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงวางหลักเกณฑ์ สำหรับในการพิจารณาก่อนที่จะลงมือกระทำก่อน หรือก่อนลงมือปฏิบัติ ดังที่กล่าวแล้วในข้างต้นเกี่ยวกับเรื่องกาลามสูตร และหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

ลักษณะของบัณฑิตที่กล่าวมาข้างต้นคือเป็นผู้ที่คิดดี เป็นผู้ที่ดี เป็นผู้ที่ดี ทั้งสามอย่างนี้ มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งจะต้องมีครบในคุณสมบัติของบัณฑิต เป็นผู้ที่ดี ผู้ที่ดี และคิดดี ลักษณะของบัณฑิตนี้ก็ถือเป็นแบบขั้นพื้นฐานในการสังเกตพฤติกรรมของบุคคลผู้ที่ถือว่าเป็นบัณฑิตดังนี้

(๑) บัณฑิตชอบชักนำในทางที่ถูก เช่น ชักนำให้เลิกสูบบุหรี่ เลิกดื่มสุรา เลิกเล่นการพนัน เลิกเสพยาเสพติด ชักนำให้สวดมนต์ก่อนนอน ให้รักชาติ ให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ให้ทำมาหากินในทางสุจริต เป็นต้น

(๒) บัณฑิตชอบทำแต่สิ่งที่เป็นธุระ ไม่เกะกะเกรใจใคร ๆ เร่งรีบทำการงานในหน้าที่ของตนให้เสร็จจุล่งไปด้วยดี ไม่ปล่อยงานให้ค้างค้ำ และไม่ก้าวทำงานในหน้าที่ของคนอื่นเว้นแต่เมื่อได้รับการขอร้องหรืออนุเคราะห์

(๓) บัณฑิตชอบทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควร เช่น ชอบพูดและทำตรงไปตรงมา ชอบสนทนาธรรม รังเกียจการนินทาว่าร้าย ชอบบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นต้น

(๔) บัณฑิตเมื่อถูกว่ากล่าวตักเตือนโดยดียอมไม่โกรธ มีนิสัยถือเอาความถูกต้องดีและความมีประโยชน์เป็นที่ตั้ง ไม่ถือตัวอวดดีดีอื้อ แต่เห็นว่าผู้ที่ตักเตือนคือผู้ที่ชี้มทรัพย์ให้แล้วพยายามแก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นตามคำแนะนำนั้น โดยไม่มีกรังเกียจว่าผู้ที่ตักเตือนจะมีอายุ ยศศักดิ์ ฐานะสูงหรือต่ำกว่า และหากมีผู้เข้าใจผิดก้าวร้าวไม่สมควร ก็อดทนไว้ไม่โกรธตอบ แล้วพยายามหาโอกาสชี้แจงให้เข้าใจภายหลัง จึงทำความอบอุ่นใจให้แก่ทุกคน

(๕) บัณฑิตย่อมรับรู้ระเบียบวินัย รักที่จะปฏิบัติตามระเบียบวินัยของหมู่คณะอย่างเคร่งครัด เพราะตระหนักดีว่า วินัยเป็นเครื่องยกหมู่คณะให้เจริญขึ้นได้จริง ทำให้หมู่คณะ

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖.

สงบเรียบร้อยไม่วุ่นวายจริง ทำให้เกิดความผาสุกจริง จึงรังเกียจความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย และความไม่สะอาด^{๔๕}

๒.๒.๒ ลักษณะตามประโยชน์

ลักษณะของบัณฑิตตามประโยชน์ ๒ ประการ เป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของบัณฑิต ซึ่งบัณฑิตต้องประพฤติหรือพัฒนาตนให้ตั้งอยู่ในประโยชน์ตั้งแต่ข้อแรกจนถึงข้อสุดท้ายหรืออย่างน้อยต้องมีสองข้อแรกที่บัณฑิตพึงต้องมี ตามแต่สถานภาพและระดับการปฏิบัติธรรมของตน ดังนี้

๒.๒.๒.๑ **ทฤษฎีธัมมิกัตถะ** ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งจัดเป็นจุดหมายชีวิตในทางโลกียะ เพราะเกี่ยวข้องกับเงินทองและลาภ ยศ สรรเสริญ หรือฐานะตำแหน่งหน้าที่ทางสังคม ที่สามารถแสวงหาได้ในปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่มนุษย์สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจและสังคม^{๔๖} เป็นประโยชน์ที่สามารถทำให้พึ่งตัวเองได้ในทางเศรษฐกิจและเป็นที่ยอมรับนับถือในสังคมแก่ผู้ถือปฏิบัติตามหลักประโยชน์ในปัจจุบัน จนได้บรรลุประโยชน์ของการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ประโยชน์ในปัจจุบันนี้เป็นจุดหมายขั้นต้น ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนมีจุดหมายกันในโลกรนี้ รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้ในทางชอบธรรม ซึ่งบัณฑิตนั้นจะต้องเป็นผู้ยึดมั่นในประโยชน์นี้และใช้สิ่งเหล่านี้ ทำตนเองให้อยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นให้มีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดี หลักธรรมทฤษฎีธัมมิกัตถะมี ดังนี้

๑) อุภูฐานสัมมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น^{๔๗} ในการประกอบกิจการในเครื่องดำเนินชีวิตของตน ในการศึกษาเล่าเรียน และในการปฏิบัติหน้าที่ ประกอบกิจธุระ หรือธุรกิจของตน หมายความว่า เป็นคนที่มีความขยันขันแข็ง ไม่ย่อท้อ มีความคิดก้าวหน้า ในการทำหน้าที่ของตนโดยทางสุจริตชอบธรรม ไม่เป็นเหตุให้ตัวเองและคนอื่นต้องลำบาก เพราะการแสวงหาโดยทางสุจริตชอบธรรม ไม่เป็นเหตุให้ตนเองและคนอื่นต้องลำบาก เพราะการแสวงหาโดยไม่สุจริต

๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา^{๔๘} ทรัพย์ที่ตนแสวงหามาได้ไม่ให้เสียหายไปเพราะเหตุอันไม่ควร แต่ไม่ใช่เป็นแต่เพียงว่าเก็บรักษาไว้ด้วยความหวงแหน ด้วยความเห็นแก่ตัว รักษาไว้โดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเลย แต่การรักษาทรัพย์นั้นต้องมีจุดหมาย กล่าวคือเพื่อเป็นหลักประกันของชีวิต เช่น ในคราวจำเป็น อันเกิดจากโรคร้ายไข้เจ็บ^{๔๙} โดยทางที่ชอบ หมายความว่า มีพฤติกรรมหรือนิสัยรัก และบำรุงรักษา ทรัพย์สมบัติของตนให้ปลอดภัย และ

^{๔๕} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับธรรมทายาท, (จังหวัดปทุมธานี: บริษัท ฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓ - ๒๔.

^{๔๖} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๙.

^{๔๗} อภ.อภ. (ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘.

^{๔๘} อภ.อภ. (ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ทรัพย์-อำนาจ-ชีวิตทวนกระแส พิมพ์เนื่องในงานธรรมานุสรณ์ มงคลวารเพ็ญฟ้า ๕๘ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๙, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก ๒๕๓๙), หน้า ๘.

รู้จักทำให้เพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับ หากสามารถแสวงหามาแล้วไม่สามารถเก็บรักษาทรัพย์ไว้ได้ ก็ไม่อาจรักษาฐานะทางเศรษฐกิจของตนได้ จึงต้องรู้จักเก็บออมทรัพย์เอาไว้ เพื่อใช้ในเวลาที่ฉุกเฉิน รักษาทรัพย์เอาไว้เพื่อเก็บสะสมไว้เลี้ยงดูตัวเอง เลี้ยงดูครอบครัว เลี้ยงดูญาติมิตร และเก็บรักษาทรัพย์ไว้นำไปเป็นกองทุน ในการเสริมสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของตน

๓) กัลยาณมิตรตา ความเป็นผู้มีมิตรดี^{๕๐} หมายความว่ารู้จักคบหาสมาคมกับคนอื่น ในการคบมิตร ก็เลือกคบหาสมาคมกับคนที่ดี ไม่คบกับคนชั่ว

กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สันทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคบหบดี บุตรคบหบดี คนหนุ่ม ผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควรนี้ เรียกว่า กัลยาณมิตรตา^{๕๑}

ซึ่งการคบมิตรนั้น ก็มีการเลือกคบมิตรประเภทมิตรแท้ ได้แก่ มิตรมีอุปการะ มิตรที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มิตรแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมิตรมีความรักใคร่ การคบมิตรนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก เป็นสิ่งที่มิมีงคลในชีวิตเรา หากเราได้เลือกคบมิตรที่ดีไว้ มิตรก็จะคอยให้ความสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทำให้เรามีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว แต่ถ้าเราคบคนชั่วเป็นมิตร เราก็จะถูกคนชั่วทำลายล้างผลาญให้เราถึงความฉิบหายล้มจมในที่สุด

๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม^{๕๒} กล่าวคือเป็นอยู่พอสมควร กับกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ในปัจจุบันนี้ รู้จักพอประมาณ พอดี ในการใช้จ่ายเครื่องอุปโภคและบริโภคให้เหมาะสมกับรายได้ของตน ไม่ใช่จ่ายจนฟุ่มเฟือยเกินไป

ทิฐฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ เป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐาน ที่ทุกคนต้องการ บรรลุ หรือประสบความสำเร็จในขั้นนี้ บุคคลจะได้รับประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล กล่าวคือ เป็นผู้สมบูรณ์โดยโภคทรัพย์ ต้องการความมีเกียรติยศ ต้องการความนับถือไมตรี และต้องการความสุขในชีวิต ประโยชน์ระดับนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนไว้เพื่อให้คนรู้จักตนเอง ช่วยเหลือตนเอง และพัฒนาตนเอง ให้เป็นคนดี เป็นคนมีกั้ง เพื่อความสุขและความก้าวหน้าในปัจจุบัน เมื่อมีชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบันดี ก็สามารถดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข

๒.๒.๒.๒ สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภายหน้า เป็นประโยชน์ที่เกี่ยวกับด้านคุณค่าภายในของชีวิต เป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถจับต้องได้อย่างรูปธรรม ลักษณะเช่นนี้เป็นประโยชน์แบบนามธรรม เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตที่สูงกว่าชีวิตประจำวัน เป็นประโยชน์ที่ช่วยในการเสริมสร้าง

^{๕๐} อก.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘.

^{๕๑} อก.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๕๒} อก.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘.

จิตใจให้เป็นเครื่องประกันการให้คุณค่าที่สูงล้ำกว่าสิ่งที่จะพึงได้ในตามปกติในโลกนี้เป็นประโยชน์ที่ช่วยทำจิตใจให้เกิดความเจริญงอกงาม มีคุณธรรม มีความใฝ่ใจในทางศีลธรรม เป็นประโยชน์ที่มุ่งความสุขทางจิตใจ หลักธรรมที่ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงประโยชน์ในภายหน้านี้ ดังนี้

๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา^{๕๓} คือความเชื่อ ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา ไม่ใช่มีอย่างเชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล ความเชื่อนี้ก็มีหลักเกณฑ์ในการช่วยเสริมสร้างความเชื่อว่าเชื่ออย่างไรจึงจะเป็นไปเพื่อความดีงาม ดังที่พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดี ไว้ว่า

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้พระพุทธองค์พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระพุทธองค์” นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา^{๕๔}

สัทธาสัมปทา หมายถึง ความเชื่อตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือเชื่อในการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ และมีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล

๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล^{๕๕} กล่าวคือ การมีความสำรวมระวังในการปฏิบัติ หรือสำรวมระวังพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เป็นปกติเรียบร้อย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นในสังคม ความเป็นผู้มีศีลมีธรรม คือเป็นผู้มีความสุจริตทั้งสาม คือ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต หลักธรรมนี้ทำให้คนเจริญขึ้นพร้อมทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ดังที่พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสกับโกหยาบุตรชื่อว่า ทีฆชาณู ว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่า สีลสัมปทา”^{๕๖}

๓) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเสียสละ^{๕๗} กล่าวคือความถึงพร้อมด้วยการความเสียสละ ให้ปันสิ่งของที่ควรให้ปัน ได้แก่การสละเวลาว่างอนุเคราะห์สังเคราะห์บุคคลอื่นด้วยความเมตตากรุณา ดังที่ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ ว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จาคสัมปทา”^{๕๘}

^{๕๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๕๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๕๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๕๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๕๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๕๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

๔) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา^{๕๙} กล่าวคือเป็นผู้ที่สามารถในการใช้ปัญญาจำแนกแยกแยะให้เห็นว่า อะไรเป็นบาป เป็นบุญ อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ อะไรเป็นทางแห่งความเจริญและทางแห่งความเสื่อม เป็นต้น ดังที่ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดี ดังนี้ ว่า

บุคคลมีใจถูกอภิขณาวิสมโลภะครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข บุคคลมีใจถูกพยาบาท (ความคิดร้าย) ครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข มีใจถูกถีนมิทระ (ความหดหู่และเชื่องซึม) ครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข มีใจถูกอุทัจจกุกุกุจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ครอบงำอยู่ มีใจถูกวิจิกจฉา (ความลึกลับสงสัย) ครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ดีควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข

อริยสาวกนั้นแลรู้ว่า ‘อภิขณาวิสมโลภะทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละอภิขณา-วิสมโลภะที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ‘พยาบาททำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละพยาบาทที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ‘ถีนมิทระทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละถีนมิทระที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ‘อุทัจจกุกุกุจะทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละอุทัจจกุกุกุจะที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ‘วิจิกจฉาทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละวิจิกจฉาที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสียเมื่อใดอริยสาวกรู้ว่า ‘อภิขณาวิสมโลภะทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละอภิขณาวิสมโลภะที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ‘พยาบาททำให้จิตเศร้าหมอง’... รู้ว่า ‘ถีนมิทระทำให้จิตเศร้าหมอง’... รู้ว่า ‘อุทัจจกุกุกุจะทำให้จิตเศร้าหมอง’ ... รู้ว่า ‘วิจิกจฉาทำให้จิตเศร้าหมอง’ จึงละวิจิกจฉาที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย เมื่อนั้นอริยสาวกนี้ชื่อว่า มีปัญญากว้างขวาง มองเห็นแนวทาง สมบูรณ์ด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา^{๖๐}

หลักประโยชน์ในภายหน้านี้ ช่วยขัดเกลาจิตใจให้เป็นผู้มีกิเลสเบาบางลง เจือจางไป ทำให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาดขึ้น เมื่อจิตใจสะอาดก็จะมีธรรมประจำใจเกิดขึ้นในจิตใจ คือ ความเมตตา กรุณา จะกระทำหรือจะแสดงพฤติกรรมในทางใดก็จะแสดงออกในทางที่ดีเป็นไปใน การสร้างบุญ สร้างกุศล ซึ่งเป็นผลประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นที่อยู่ในสังคม

ประโยชน์ทั้งสองนี้เป็นคุณสมบัติเฉพาะของบัณฑิตที่ต้องยังประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าให้บริบูรณ์ คือ รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ บัณฑิตเป็นผู้ที่ยังประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าให้สำเร็จได้ด้วยการประพฤติตามพฤติกรรมของตน เพื่อให้เกิดความเป็นบัณฑิตที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สรุปความว่า บัณฑิตเป็นผู้ที่มีลักษณะพิเศษสูงกว่าบุคคลอื่น คือ คิดดี พูดดี ทำดี และเป็น ผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น รู้จักการรักษาทรัพย์ รู้จักคบมิตร ใช้ชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม รู้จักความพอดี

^{๕๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๖๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒.

วางตนได้อย่างเหมาะสม มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีความถึงพร้อมด้วยศีล มีความถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาความรอบรู้ รู้จักแยกแยะบาป บุญ คุณ โทษ ชั่ว ดี ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรออกจากกันได้

๒.๓ ประเภทของบัณฑิต

บัณฑิตเป็นบุคคลที่พิเศษมีความรู้ความสามารถในการ คิด พุท และทำในสิ่งที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์ในสังคม ประเทศชาติ ในความเป็นบัณฑิตจะต้องเป็นบัณฑิตทั้งภายในและภายนอก

บัณฑิตภายนอก คือ เป็นบุคคลทั่วไปที่มีความประพฤติดีมีคุณธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเป็นความประพฤติที่แสดงออกมาให้เห็นว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตโดยสังเกตจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น และบัณฑิตภายใน คือ ตัวเราขณะที่คิดดี พุทดี และทำดีนั่นเอง ดังนั้น การคบบัณฑิตภายในก็คือ การพยายามฝึกตนให้เป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีสติรำลึกถึงความดี ๆ เพื่อการสร้างสรรค์ คำพูดที่ดี ๆ เพื่อยกย่องผู้พุดและผู้ฟังให้สูงขึ้น และการกระทำที่ดี ๆ เพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งทำได้โดยการหมั่นทำทาน รักษาศีล ทำสมาธิอย่างสม่ำเสมอ^{๖๑}

ในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของบัณฑิตไว้ ๒ ระดับ คือ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะ และบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตระ ดังนี้

๒.๓.๑ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะ

คำว่า “โลกียะ หมายความว่า เกี่ยวกับโลก ทางโลกเนื่องในโลก เรื่องของชาวโลก ยังในภพสาม ยังเป็นกามาวจร รูปาวจรหรืออรุพาวจร”^{๖๒}

“ปุถุชน หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุ ก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ”^{๖๓} ขณะระดับนี้ก็มีกิเลสตัณหาแต่บางครั้งก็ระงับไว้ได้สามารถที่จะกระทำความดีด้วยกาย วาจา และใจได้ บางครั้งก็ระงับไว้ไม่ได้ เพราะชนในระดับปุถุชนเป็นบุคคลที่มีความต้องการอยากได้อยากมีเพื่อความสบายของตนเป็นส่วนใหญ่

“กัลยาณปุถุชน หมายถึง คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว”^{๖๔} มีความละเอียดแก่ใจ และมีความเกรงกลัวในการทำความชั่วชั้นมากกว่าระดับปุถุชน ประพฤติปฏิบัติดีงาม มีคุณธรรมสูง ได้แก่ คนที่เรียกกันว่า มีศีลมีธรรม มันคงอยู่ในศีลในธรรมดำรงชีวิตด้วยการทำมาหากินอย่างสุจริต มีความซื่อสัตย์ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีจิตใจงดงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ชนประเภทนี้เป็นบุคคลที่มีความดีมากกว่าความชั่ว มีโอกาสที่จะมีความสุขสงบสุขใจมากขึ้น ถ้าบุคคลส่วน

^{๖๑} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับธรรมทายาท, หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑๘.

^{๖๓} ม.มู (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๖๔} ม.มู (ไทย) ๑๒/๒/๒.

ใหญ่ในสังคมนี้มีแต่บุคคลประเภทกัลยาณปุถุชนสังคมนี้จะมีแต่ความสงบสุข กัลยาณปุถุชนนี้จึงเป็นบัณฑิตในระดับโลกียะทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในยุคปัจจุบันบุคคลที่ทางโลกได้สมมติให้เป็นบัณฑิตระดับโลกียะได้แก่บุคคลที่เป็นปุถุชนและกัลยาณปุถุชนก็ได้ที่มีคุณธรรม และเป็นผู้ที่มีความรู้ทางวิชาการทางโลกขั้นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม เป็นการดำเนินชีวิตทางโลก มีการทำงานประกอบอาชีพเพื่อการครองชีพ หรือเน้นการแสวงหาความสุขทางวัตถุมากกว่าความสุขทางจิตใจคือให้ความสำคัญทางวัตถุมากกว่าคุณธรรมสามารถแบ่งออกตามหลักสูตรที่สถาบันการศึกษานั้นกำหนด ลักษณะบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะมีระดับต่ำ ระดับกลางและระดับสูง ผู้วิจัยขอยกเอาบุคคลตามกระแสโลกปัจจุบัน ที่ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตในระดับโลกียะตามสมมติทางโลกปัจจุบันที่ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จบการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่งตามหลักสูตรของสถาบันการศึกษานั้นได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ดังนี้

บัณฑิต ผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาซึ่งมี ๓ ชั้น คือ ๑) ปริญญาตรี เรียกว่า บัณฑิต ๒) ปริญญาโท เรียกว่า มหาบัณฑิต ๓) ปริญญาเอก เรียกว่า ดุษฎีบัณฑิต^{๖๕} บุคคลทั้ง ๓ ประเภทนี้จัดอยู่ในระดับปุถุชนถ้ามองในทัศนะของพระพุทธศาสนา เพราะยังมีกิเลสอยู่ กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา อุปทาน และอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะอยู่มาก เมื่อพิจารณาบัณฑิตตามขั้นต้นนี้แล้วสามารถแบ่งบัณฑิตเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับบัณฑิตที่ไม่มีศีลธรรม และระดับบัณฑิตที่มีศีลธรรมซึ่งบุคคลระดับหลังนี้จะต้องมีหลักในการดำเนินชีวิตให้สมกับความเป็นบัณฑิตของตนเอง ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา บัณฑิตระดับโลกียะนี้สมควรที่จะมีหลักประพฤติปฏิบัติตามหลักมาตรฐานของชาวพุทธคือเป็นหลักเบื้องต้นในการประพฤติปฏิบัติตาม ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติเพื่อที่จะพัฒนาตนเองในด้านสติปัญญาให้สูงขึ้นในระดับโลกุตตระได้

๒.๓.๒ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระ

คำว่า “โลกุตตระ หมายความว่า พ้นจากโลก เหนือโลก พ้นวิสัยของโลกไม่เนื่องด้วยภพทั้งสาม”^{๖๖} เฉพาะนั้นบัณฑิตระดับโลกุตตระในทางพระพุทธศาสนาคือบุคคลผู้ฝึกฝนอบรมตนและปฏิบัติตามกระบวนการของหลักอริยมรรคหรือในหลักไตรสิกขา (สิกขา ๓) แล้วมีความรู้แจ้งในหลักอริยสัจ จนสามารถได้รับผลระดับใดระดับหนึ่งในขั้นของอริยบุคคล หรือผลอันสูงสุดที่ได้จากการประพฤติปฏิบัติ ความรู้ของบัณฑิตระดับโลกุตตระเป็นความรู้แจ้งชัดในหลักไตรสิกขา รู้แจ้งในหลักอริยสัจ ปฏิจจนุปบาท เป็นต้น เป็นความรู้ที่เท่าทันชีวิตตามที่เป็นจริง รู้เท่าทันโลกและรู้ที่อยู่เหนือโลก ผู้วิจัยได้แบ่งบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระออกเป็น ๒ ประเภท คือ บัณฑิตที่อยู่ในขั้นเสขะและบัณฑิตที่อยู่ในขั้นอเสขะ ดังนี้

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๑๕.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑๘.

๒.๓.๒.๑ บัณฑิตที่ดำรงตนอยู่ในชั้นเสขะ

บัณฑิตในชั้นเสขะนี้เป็นบัณฑิตผู้ที่ยังต้องศึกษา หมายความว่ายังมีกิจที่จะต้องฝึกฝน อบรมศีล อบรมจิต และอบรมปัญญาที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติต่อไปอีก ซึ่งจะต้องปฏิบัติเพื่อละกิเลส หรือสังโยชน์ เพื่อบรรลुरुธรรมขั้นสูงขึ้นไปอีก ดังที่พระพุทธองค์เจ้าได้ตรัสต่อพระอานนท์ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว จึงเกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ เพราะความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ความชอบใจ และความไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ภิกษุนั้นจึงอึดอัด

เบื่อหน่าย รังเกียจ

ฟังเสียงทางหูแล้ว...

ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว...

ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว...

ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว...

รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว จึงเกิดความชอบใจ เกิดความ ไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ เพราะความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ความชอบใจและความไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ภิกษุนั้นจึงอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจ^{๖๗}

ดังนั้น บัณฑิตที่ดำรงตนอยู่ในชั้นเสขะนี้ถ้าแบ่งตามการฝึกฝนอบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญาของตนให้เป็นผู้ที่มีกิเลสเบาบางลงได้นั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งบัณฑิตที่ดำรงตนอยู่ในชั้นเสขะได้ดังนี้

๑) ระดับโสดาบัน แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน หมายความว่า เป็นบุคคลผู้ที่สามารถกำจัดกิเลสบางอย่างได้อย่างเด็ดขาดแล้ว เปรียบเหมือน บุคคลที่ตกลงไปสู่ กระแสแห่งแม่น้ำแล้วกำลังลอยไปตามกระแสน้ำไปสู่มหาสมุทรใหญ่ในอีกเวลาไม่นาน เป็นผู้ que ดำเนินตามอริยมรรคอย่างแท้จริง เป็นผู้ทำได้สมบุรณ์ในหลักสิกขาขั้นศีล ทำได้พอประมาณในชั้นสมาธิ และทำได้พอประมาณในชั้นปัญญา ระดับโสดาบันนี้สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๖๘}

๒) ระดับสกิทาคามี แปลว่า พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุ สกิทาคมิผล หมายความว่า พระอริยบุคคลขั้นสูงกว่าระดับโสดาบันเพราะประสบความสำเร็จทางจิตสูงกว่าเล็กน้อย ระดับนี้จะกลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะสามารถกำจัดดับทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ que ทำได้สมบุรณ์ในหลักสิกขาขั้นศีล ทำได้พอประมาณในชั้นสมาธิ และทำได้พอประมาณในชั้นปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนกันกับระดับโสดาบัน แต่ระดับสกิทาคามีนี้ สามารถทำให้ อุกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ และโมหะเบาบางลงได้^{๖๙}

^{๖๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๖๐/๕๐๘.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๘.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๗.

๓) ระดับอนาคามี แปลว่า พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุนาคามีผล หมายความว่าพระอริยบุคคลระดับอนาคามีนี้ได้สมบูรณ์ในสิกขาชั้นศีล เป็นผู้ทำได้สมบูรณ์ในสมาธิ และเป็นผู้ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๕ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และ ปฏิฆะ รวมทั้งสามารถละ ราคะ โทสะ และโมหะ ได้อย่างเด็ดขาด

๒.๓.๒.๒ บัณฑิตที่ดำรงตนอยู่ในชั้นอเสขะ

บัณฑิตในชั้นอเสขะนี้ คำว่า “อเสขะ” แปลว่า ผู้ที่ไม่ต้องศึกษา^{๗๐} หมายความว่า เป็นผู้ทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุประโยชน์ตนเอง เป็นสมบูรณ์พร้อมแล้วในชั้นศีล สมาธิ และปัญญา ไม่มีกิเลสที่ต้องพยายามละต่อไปและไม่มีภูมิธรรมสูงกว่านั้นที่จะต้องชวนชวายบรรลือก จึงได้แก่พระอรหันต์

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๖ ประการ คือ ๑. จักขุนทรีย์ ๒. โสตินทรีย์ ๓. ฆานินทรีย์ ๔. ชิวหินทรีย์ ๕. กายินทรีย์ ๖. มนินทรีย์^{๗๑}

“พระอรหันต์ หมายถึง ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา”^{๗๒} เป็นผู้ที่ควรแก่การบูชาเป็นพิเศษ เป็นผู้ที่ยืนอาสวะแล้ว เป็นผู้ที่สามารถหักกรรมแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ทำกรรมที่ดีให้บริบูรณ์ในหลักไตรสิกขา คือ สมบูรณ์ในศีล สมาธิและปัญญา และสามารถละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน)
๒. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)
๓. สีลัพพตปรามาส (ความถือนั่นศีลพรต)
๔. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม)
๕. พยาบาท (ความคิดร้าย)
๖. รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान)
๗. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปमान)
๘. มานะ (ความถือตัว)
๙. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)
๑๐. อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)^{๗๓}

บัณฑิตตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นที่คุณสมบัติของบุคคลเป็นเกณฑ์ แม้ว่าบุคคลบางคนอาจกล่าวว่ตนเองนั้นมีความรู้เต็มตัว เรียนรู้จบพระไตรปิฎก หรือว่าได้รับปริญญาบัตร วุฒิบัตรหลายสาขาวิชาชีพ แต่ไม่มีคุณธรรมของความเป็นบัณฑิต คือ คิดดี พูดดี ทำดี และไม่ดำรงชีวิตด้วยปัญญาเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของตน ถือว่าบุคคลนั้นไม่มีคุณสมบัติของความเป็นบัณฑิตตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

^{๗๐} อ.ทศ. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙.

^{๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๒/๓๓๘.

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๖.

^{๗๓} อ.ทศก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

๒.๔ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนา

กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นคนดี ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมดีก็เป็นก็เป็นบัณฑิต โดยอาศัยการมีปัญญาดี นั่นเอง เหตุปัจจัยดังกล่าว มี ๒ ประการ ดังนี้

๑. ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ) ได้แก่ อิทธิพลที่ได้รับจากบุคคลอื่น เช่น บิดามารดา ครู อาจารย์ ตลอดจนจากสังคมที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล ที่มีส่วนในการพัฒนาบุคคลให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการของสังคมด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักการคบเพื่อน หลักทิศ ๖

๒. ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ การคิดไตร่ตรองพิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และคิดพิจารณาอย่างแยกคาง เจนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้ระดับสัมมาทิฐิขึ้นในตนจึงถือว่าเป็นบัณฑิต โดยอาศัยเครื่องมือประกอบกัน ๔ ด้าน เพื่อสร้างภาวะ ความเป็นบัณฑิต ที่เรียกว่า วุฒิธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความ เจริญแห่งปัญญา ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน คือ สปัปฺริสังเสวะ การคบ สัตบุรุษ ๑ สัทธัมมัสสวะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน ๑ โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยกคาง ๑ ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อ ความเจริญแห่งปัญญา”^{๗๔}

หลักวุฒิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญ ขององค์ประกอบที่จะพัฒนาบุคคลทั้งด้านปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน โดยครอบคลุมเหตุปัจจัย ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ถือเป็นแนวทางพัฒนาแบบบูรณาการ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่า การคบสัตบุรุษ และการฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษนั้น เป็นองค์ประกอบภายนอกที่บุคคลได้รับมา นับเป็นส่วนสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านปัญญา เพราะเมื่อบุคคลได้แนวทางจากสัตบุรุษ หรือบัณฑิตผู้เป็น กัลยาณมิตรที่ดีแล้ว ย่อมจะนำไปสู่กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน และสามารถนำไปสู่วิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง เหมาะสม เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ในลำดับต่อไป^{๗๕}

อย่างไรก็ตาม เมื่อเราให้ความเคารพ นับถือต่อท่านผู้มีปัญญา ในคราวมีอันตรายท่าน เหล่านั้นก็ช่วยแก้ไขปัญหาได้ คือ เป็นคนมีกำลังใจที่เข้มแข็ง มั่นคง ทำให้ผู้คบด้วยพลอยหนักแน่นไม่ หวั่นไป เพราะคนที่ไม่หวั่นไหวจะมีจิตที่ละเอียดรู้สิ่งใดก็ลึกซึ้งกว่าคนธรรมดา และเป็นพหูสูต ปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นคนรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมในฝ่ายปริยัติสัทธรรมได้ถูกต้องตรงตามพุทธ ประสงค์ เมื่อถ่ายทอดแก่เราแล้วก็เชื่อว่าตั้งอยู่ในเหตุผลที่สมควร ถ้าประพฤติได้เช่นนี้ ก็เป็นบัณฑิต เพราะรู้วิเศษ คือ รู้ธรรมทั้งหลาย^{๗๖}

^{๗๔} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๓๓๒

^{๗๕} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย, (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบัน ครอบครัวยุคใหม่ตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๐.

^{๗๖} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๗๐ – ๓๗๔/๔๐๒

๒.๔.๑ พัฒนาพฤติกรรมของบัณฑิต

โดยปกติมนุษย์หรือสัตว์ทั่วไป ก็จะมีพฤติกรรมในการคบหาสมาคม ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่เหมือนกัน กล่าวคือ คนดีก็คบหาคนดี ส่วนคนเลวก็คบหาคนเลว คนไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริโอตตปปะ คนศึกษาน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม ปัญญาพราม ก็คบหาคนเช่นเดียวกันกับตนเอง ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็จะเป็นอยู่อย่างนี้ ตรงข้ามกับคนที่เป็บบัณฑิตก็จะคบคนดี เช่น คนมีความละเอียดใจในการทำบาป คนมักให้ทาน คนรักษาศีล คนผู้ทำประโยชน์แก่สาธารณะทั่วไป เป็นต้น^{๗๗} ขณะเดียวคนที่มิจิตไม่มั่นคง ก็คบหาคนเช่นตน ส่วนคนที่มิจิตมั่นคง ก็คบคนมิจิตมั่นคง ผู้ที่ทุศีลก็คบคนทุศีล ผู้มีศีลจะคบผู้มีศีล ผู้มีศีล ๕ ก็คบคนมีศีล ๕ คือ ระดับเดียวกันได้ ผู้ประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คบคนเหมือนตน ส่วนผู้ไม่ประพฤติกุศลกรรมบถ ก็คบเหมือนตน นอกจากนั้น คนที่ประกอบด้วยมรรคมืองค์ ๘ ก็จะคบคนเช่นเดียวกับตน ส่วนผู้ไม่มีมรรค ๘ ก็จะคบคนเช่นเดียวกัน

๑. พฤติกรรมของบัณฑิตแสดงออกด้วยหลักธรรม ต่อไปนี้

๑. จริต คือ พฤติกรรมที่เคยอบรมสั่งสมมา ได้แก่ คนเราจะแสดงพฤติกรรมใด ๆ ออกมา หรือ มีบุคลิกภาพอย่างไรอย่างหนึ่ง พึงสังเกตที่จริตเป็นเบื้องต้น ประกอบด้วย เนื่องจากจริตนั้น ถ้าฝึกฝนดีแล้วก็จะเป็บประโยชน์ ตรงข้ามถ้าปล่อยให้เป็นไปตามจริตของตน ย่อมมีผลเสียอย่างยิ่งใหญ่ต่อตนและคนอื่น ที่เรานิยมเรียกกันว่า พฤติกรรม คือ การทำจนเคยชินบ้าง พฤติกรรมคือ ความประพฤติหรือนิสัยที่เคยชินบ้าง เหล่านี้เกิดจากจริตทั้งสิ้นเป็บเหตุให้คนมีลักษณะอย่างนั้น ๆ อย่งไรก็ตาม พฤติกรรมที่คนมนุษย์เราแสดงออกมา ทั้งในลักษณะของความดีและความชั่ว เป็นเพราะจริตผลักดันจากภายในใจ เนื่องจากบางคนก็ระคะเป็บใหญ่ มักทำอะไรขาดสติประพฤติดิตในเรื่องกามคุณ ล่วงละเมิดต่อคู่ครองคนอื่นโดยไม่สนใจความเดือดร้อนของเขา บางคนก็มีโทสะจริตเป็บใหญ่ มักใช้อารมณ์ฉุนเฉียวรุนแรง โกรธจัดจนเลือดขึ้นหน้า ถ้าโทสะมีมากก็ถึงกับทำร้าย อาฆาตจองเวรแก่คนอื่นที่ไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นของตน หรือขัดแย้งผลประโยชน์ของตนและพวกพ้อง บางคนก็มีโมหะความลุ่มหลงมัวเมาเป็บใหญ่ มักจะหลงไหลไปตามกระแสของโลกวัตถุที่เป็บไปอยู่ มุ่งจะเสพสุขอย่างลึกลับธรรม บางคนก็มีศรัทธามากทำตามความเชื่อของตนจนขาดปัญญาที่แท้จริง ก็ตกเป็บเหยื่อของคนอื่นได้ง่าย บางคนก็มีความรู้ทำอะไรก็ทำด้วยเหตุผล มีวิจาร์ณญาณประกอบการพิจารณา ไม่ ผลีผลามทำลงไปโดยประมาท บางคนก็มีความวิตกกังวลใจอยู่เสมอ ๆ จนกลายเป็นโรคประสาท โรคจิต เพราะจิตฟุ้งซ่าน ราคายู ไม่สงบ ไม่นิ่ง^{๗๘}

๒. บัณฑิตย่อมฝึกฝนจริตนิสัยของตนเองให้ดีงามและเหมาะสม ได้แก่ คนผู้เป็บบัณฑิตแม้มีระคะจริตก็แก้ไขให้เบาบางโดยการเจริญสุภะกรรมฐาน ผู้มีโทสะจริตก็เจริญเมตตาป้องกันไม่ให้เป็บคนโหดร้ายป่าเถื่อน ใช้เหตุผลตัดสินคิดที่ใช้กำลัง ผู้มีโมหะจริต ก็ฝึกฝนตนเองโดยการฟังเทศน์อ่านหนังสือธรรมะ เข้าค่ายคุณธรรม ร่วมกิจกรรมทางศาสนาของตน เป็นต้น ผู้มีศรัทธาจริต ก็แก้ไขโดยเจริญพุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธานุสติ จนถึง เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา (คุณธรรมที่ทำให้เป็บ

^{๗๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘/๑๘๖.

^{๗๘} ข.ม. (บาลี) ๒๙/๗๒/๔๓๕.

เทวดาคือหิริโอดัปปะ) ผู้มีความรู้เป็นพหูสูตร เชื้ออะไรยากมาก แก้ไขโดยเจริญไตรลักษณ์ มรณสติ เป็นต้น และผู้มีวิตกจริต แก้ไขโดยให้เจริญอานาปานสติ และเพ่งกสิณ ก็จะเป็นคนฉลาดในกระบวนการพัฒนาพฤติกรรม หรือการกระทำของตนเองได้ตามหลักพระพุทธศาสนา^{๗๙}

๓. **จริตบัณฑิตเมื่อถูกตำหนิ** ได้แก่ บัณฑิตนั้น เมื่อถูกคนดักกล่าวตักเตือนไม่ให้ทำความชั่ว เมื่อถูกคนอื่นห้ามไม่ให้ทำชั่วก็ยินดีปฏิบัติตาม ฉะนั้น คนที่แนะนำคนอื่น จึงเป็นที่ชอบใจของบัณฑิต แต่ไม่ชอบใจคนพาลเลย^{๘๐}

๒.๕ บทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทบาทของบัณฑิตแสดงออกทางพฤติกรรมของบัณฑิต คนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมคือคิดดี พูดดี และทำดี พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น คือ การแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นคุณสมบัติส่วนตัว และการปฏิบัติตนต่อคนอื่น ทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม และการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน มีดังนี้

๑. **ในด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป** ได้แก่ การแสดงออกทางด้านกาย วาจา และความคิดไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคม เพราะเป็นคนมีสติมีปัญญา ฉลาดพิจารณาในเหตุผลก่อน จะแสดงกิริยาอะไรออกไป มักจะใช้โยนิโสมนสิการอย่างรอบคอบ เช่น การพูดก็มักจะพูดในสิ่งที่ไม่มิโทษ คือ พูดถูกต้องตามกาลสมัย พูดตามความเป็นจริง พูดอ่อนหวาน พูดมีสาระประโยชน์ พูดด้วยความเมตตากรุณา พูดเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น และพูดด้วยความยุติธรรม เป็นต้น

๒. **ในด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม** ได้แก่ บัณฑิตมีพฤติกรรม คือ จะไม่ชักนำคนไปในทางผิดเสียหาย ไม่เป็นประโยชน์ ตัวอย่างเช่น ไม่ชักชวนให้ใครลุ่มหลงในอบายมุข เพราะเป็นทางนำมาซึ่งความเสื่อมเสียให้แก่ตน ทำแต่สิ่งที่เป็นธุระ คือ รู้จักทำงานในหน้าที่ของตนเองให้สำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดีไม่ก้าวร้าวหน้าหรือการงานของผู้อื่น เว้นแต่ จะได้รับการขอร้อง หรือขอความช่วยเหลือ และเมื่อได้รับมอบหมายงานใด ต้องทำให้ดีและต้องทำให้สำเร็จ ทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควรไม่เป็นมิฉฉาปฏิญญา คือ เห็นผิด หรือไม่คิดที่จะทำอะไรผิด ๆ ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องเสมอ เมื่อทำผิดถูกกล่าวตักเตือนก็ไม่ถือโทษโกรธเคือง ยอมรับความคิดเห็นของคนอื่นให้เกียติผู้อื่นเสมอ ไม่ถือตัวว่าเก่ง หรือไม่เอาวดดีดี้อัน และคิดเสมอว่า ผู้แนะนำหรือตักเตือน เสมือนเป็นผู้ซึ่งบอกขุมทรัพย์ และยินดีปรับปรุงแก้ไข ยอมรับระเบียบวินัย กฎข้อบังคับ แม้แต่ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมนั้น ๆ เพราะระเบียบวินัย ข้อบังคับเหล่านี้ เป็นเกณฑ์ของสังคม ทั้งทางโลกและทางธรรมที่จะต้องร่วมกันปฏิบัติเพื่อความเจริญของสังคมโดยรวม^{๘๑}

๓. **ในแง่จริยธรรมขั้นศีลและกรรมผล** หมายถึง พฤติกรรมด้านบวกอื่น ๆ เช่น การพูดดี การกระทำดี และการประกอบอาชีพสุจริต สรุปรวมเป็นศีลสิกขา ศีลก็คือความเป็นปกติของมนุษย์ ซึ่งพระพุทธองค์ ถือว่าเป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์นั้น ประกอบด้วยศีล ๕ ประการ คือ

^{๗๙} วิสุทธิ.จุฬฎีกา. (บาลี) ๑/๑๒๗

^{๘๐} ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒

^{๘๑} บุญมี แทนแก้ว, ความจริงของชีวิต, หน้า ๕๗.

ไม่ประทุษร้ายต่อมนุษย์หรือสัตว์ ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่กล่าววาจา
 ข้อความอันเป็นเท็จ และไม่เสพสุรายาเสพติดต่าง ๆ การฝึกตนเองให้มีความสุจริตทั้งกายวาจา
 และอาชีพจักเป็นการปลูกฝังความรับผิดชอบ ของบุคคลต่อสังคม และเป็นการนำบุคคลอื่นมาสถิต
 ไว้ในจิตสำนึกของบุคคล บุคคลที่มีศีลจึงไม่เบียดเบียนบุคคลอื่น แต่กลับดำรงตนภายในกรอบของ
 กฎหมาย และรักษาระเบียบวินัย รวมทั้งมีความรับผิดชอบต่อตนเองครอบครัวและสังคม^{๘๒}

๔. ในด้านการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน หมายถึง บัณฑิต แม้จะดำเนิน
 ชีวิตของตนเพียงวันเดียว ก็บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก แก่สังคม ด้วยความพากเพียร จิตใจมั่นคงไม่
 หวั่นไหว ไม่เกียจคร้านทำงาน เป็นการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ น่ายกย่องสรรเสริญ เพราะทำ
 คุณแก่คนอื่น ท่านจัดเป็นบัณฑิต ตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งปวง ตลอดจนคนดี ปุ
 ชนียบุคคลทั้งหลาย เป็นต้น ด้วยเหตุว่า คนที่เป็นบัณฑิตนั้น เป็นผู้ฝึกฝนอบรมจิตของตนโดยชอบ
 เจริญธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพาน สละความถือมั่น เป็นผู้มีความสละสลวยหมดไปโดย
 สิ้นเชิง^{๘๓}

๒.๖ ประโยชน์ของการคบบัณฑิต

“คบคนพาล ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล”^{๘๔} การคบบัณฑิตนั้นทำให้
 เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตสร้างฐานะได้อย่าง
 มั่นคงเหมาะสม และทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่นที่เป็นมิตรได้อีกด้วย มีนัยยะตั้งแต่ข้อ ๑-๙
 ดังต่อไปนี้^{๘๕}

๒.๖.๑ การคบบัณฑิตทำให้เจริญก้าวหน้า ได้แก่ การคบหาสมาคมกับบัณฑิตนั้นเป็น
 เหตุให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ทั้งหน้าที่การงาน ตำแหน่ง ชื่อว่ารักษาตนเอง วงส
 ตระกูล ทรัพย์สินสมบัติ ความดีทุกประการ ก็เกิดจากการคบบัณฑิตเป็นเพื่อน หรือ เป็น
 กัลยาณมิตร เพราะเมื่อคบท่านผู้เป็นบัณฑิตแล้ว ผลดีก็คือ จะได้รับคำแนะนำที่ดี มีประโยชน์
 เมื่อนำมาพิจารณาตรองให้ดีแล้ว ก็นำมาปฏิบัติให้เกิดผลสัมฤทธิ์ได้อย่างถูกต้อง ไม่ประมาททำที่
 ฟุ้งแก่งตนเอง เพื่อข้ามโอบคือห้วงน้ำใหญ่ ขยันทันเพียร สรรวมอินทรีย์ ๖ อยู่เนืองๆ ฝึกฝน
 อบรมตนให้เป็นคนดี ดังพระพุทธพจน์ที่ได้ตรัสไว้ว่า

คนมีปัญหาพึงทำที่พึงดูเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึง
 ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท
 ด้วยการสำรวม และด้วยการฝึกฝน^{๘๖}

^{๘๒} ประชัช เปี่ยมสมบูรณ์, เป้าหมายชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพจิต, ๒๕๔๖),
 หน้า ๒๖.

^{๘๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๘/๕๖

^{๘๔} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลคำที่ปณี แปล เล่ม ๑, หน้า ๕๑.

^{๘๕} อ่างใน พระจิริพัฒน์ สมาจาโร (ดีใจ), “คนพาลและบัณฑิตในพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคม:
 ศึกษากรณีตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๑-๖๔.

^{๘๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒.

๒.๖.๒ บัณฑิตไม่ประมาทในทุกเวลาละชั่วทำดีสม่ำเสมอ หมายถึง การมีวิสัยทัศน์ในการมองที่แตกต่างไปจากคนพาล คือ บัณฑิตย่อมไม่ประมาทในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อเพื่อปรับปรุงตนเองเสมอ ให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ในคราวประสบภัยพิบัติ ไม่ว่าจะเป็นอัคคีภัย ไฟไหม้บ้านเรือน อุทกภัยน้ำท่วมทำลายบ้านเรือน ถูกโจรกรรมสิ่งของ เป็นต้น ก็ไม่เศร้าโศกเสีย แต่ตรงข้ามกับคนพาลกลับเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ท่านมีอุปมาบัณฑิตนั้นว่า

เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาท ด้วยความไม่ประมาท
 ขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาท ไม่เศร้าโศก
 พิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก
 เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพาลได้
 เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น^{๘๗}
 ผู้มีปัญญาดี เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท
 เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ในเมื่อผู้อื่นหลับ
 ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทรมานไปไกล
 เหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น^{๘๘}

๒.๖.๓ คบบัณฑิตช่วยสร้างฐานะให้ดีขึ้น ได้แก่ การคบหาสมาคมกับเพื่อนที่ดีนั้นสามารถจะช่วยให้เราเป็นบัณฑิต ได้เช่นกัน เพราะเพื่อนประเภทนี้ มีศีลธรรมรู้จักบริหารทรัพย์สินให้เจริญรุ่งเรือง รู้จักใช้สอยทรัพย์ในทางที่เกิดประโยชน์ ขณะเดียวกันก็เก็บไว้อีกส่วนหนึ่งในคราวจำเป็นต้องใช้ บัณฑิตทำตนสร้างฐานะครอบครัวของตน ดังพระพุทธองค์เจ้าตรัสคาถาประพันธ์ว่า

บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
 ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ
 เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง
 โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น
 ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น^{๘๙}

๒.๖.๔ บัณฑิตฝึกตนดีแล้วย่อมเป็นแบบที่ดีแก่คนอื่น ได้แก่ บุคคลที่สามารถแนะนำพร่ำสอนให้คนอื่นทำความดีได้ และเขาเองก็มีความประพฤติที่ดีเป็นแบบอย่างได้อีกด้วย เมื่อเขาสอนเราก็ไม่ควรถือโทษโกรธเคือง แต่ควรจะอนุโมทนายินดีในความหวังดีของเขา เพราะคนที่แนะนำเรานั้น มีอุปมาเหมือนคนบอกขุมทรัพย์ให้เรา คือทำให้เราเจริญก้าวหน้า ไม่เสื่อมถอยดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสเตือนถึงผลดีในการคบบัณฑิต ไว้ว่า

บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษ
 มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์
 (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น
 เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญไม่มีความเสื่อมเลย^{๙๐}

^{๘๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓.

^{๘๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙/๓๓.

^{๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑.

^{๙๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๕๑.

๒.๖.๕ บัณฑิตถูกยกย่องในฐานะบุคคลผู้กตัญญูกตเวทีชน ได้แก่ บัณฑิตยังได้รับการยกย่องในฐานะ กตัญญูกตเวทีชน ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นคนดี กตัญญูต่อประเทศชาติ ก็ถือว่าเป็นพลเมืองดี กตัญญูต่อสถานศึกษาถือว่าเป็นศิษย์ดี กตัญญูต่อบิดามารดาถือว่าเป็นบุตรธิดาที่ดี สังคมทุกระดับต้องการคนดีประเภทนี้มาก เพราะทำให้คนรู้จักรับผิดชอบต่อกัน และรู้จักตอบแทนตามโอกาสอันควร โดยมีหลักประกอบการสังเกตบัณฑิต ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นสัตบุรุษ ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

(๒) เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

(๓) ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนุกตอง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

(๔) ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะเป็นผู้มีจิตสูงส่ง ประกอบด้วยธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

(๕) ประพฤติสิ่งที่เป็นมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดความสวัสดีมงคลแก่ชีวิต เป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๑}

๒.๖.๖ ผลการคบบัณฑิตทำให้รู้สัจธรรมของสัตบุรุษ คัมภีร์มัจฉลัตถทีปนีได้กล่าวถึงผลดีของการคบบัณฑิตไว้ว่า

บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว และพึงกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้ชัดพระสัจธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย เพราะจะทำให้ตนเองได้รับผลดี คือ ทำให้ได้รับแต่ความดีไม่มีความชั่วเลย ได้ปัญญา จะได้จากบุคคลอื่นก็หาไม่ได้ รู้ชัดพระสัจธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายเจริญรุ่งเรืองในท่ามกลางญาติไปสู่สุคติ และตั้งมั่นอยู่ชั่วกาลนาน^{๙๒}

๒.๖.๗ ผลการคบบัณฑิตทำให้มีศีลและได้รับอานิสงส์ฝ่ายดี หมายถึง เมื่อเราคบคนดีเป็นกัลยามิตรแล้ว สิ่งที่ได้คือความดี เพราะจะเป็นคนมีศีลเหมือนท่านเหล่านั้น และจะได้รับผลแห่งศีลนั้นด้วย คือ ทำให้เราเป็นคนมีโภคะทรัพย์สมบัติ ไปสู่สมาคมใดก็กล้าหาญไม่หวั่นเกรง มีชื่อเสียงทางดี คือ “บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าใจในบริษัทใด คนยกย่องสรรเสริญไม่หลงลืมสติเมื่อถึงคราวตายและเมื่อตายไปแล้วจะไปสู่สุคติโลกสวรรค์”^{๙๓}

๒.๖.๘ ผลการคบบัณฑิตทำให้ชื่อว่าได้กัลยาณมิตรที่ดี หมายถึง คนดีมีปัญหาหรือบัณฑิต เมื่อใครเสวนาคบหาหรือเมื่อเขาเองทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้หรือความดีงามแก่ผู้อื่นชักจูงให้

^{๙๑} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศน์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๔.

^{๙๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มัจฉลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๙๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๕.

ผู้อื่นมีความรู้ความเห็นถูกต้อง หรือให้มีศรัทธาที่จะถือตามอย่างตนอย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการสั่งสอน หรือการแนะนำหรือกระจายความรู้ความเข้าใจนั้น ออกไปทางหนึ่งทางใด ก็ตามด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเมตตากรุณา ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ และการประพฤติปฏิบัติชอบ เรามักจะเรียกว่า กัลยาณมิตร^{๙๔}

๒.๖.๙ ผลการคบบัณฑิตทำให้รู้จักการแก้ปัญหา หมายถึง เป็นผู้มีปัญญาฝึกตนดีแล้ว และเป็นที่ยอมรับในสิ่งที่พึงปรารถนา เพราะเมื่อคบหาแล้ว สามารถจะช่วยแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ให้สำเร็จเรียบร้อย และถูกต้องด้วย บัณฑิตย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๙๕} ดังที่ปรากฏในมหาสารชาดกตอนที่พระราชาทรงชมเชยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นอำมาตย์ว่า

เมื่อถึงยามคับขันประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ
เมื่อถึงคราวปรึกษางานต้องการผู้ที่ไม่พูดพลาม
ยามมีข้าวน้ำต้องการผู้เป็นที่รัก
ยามเกิดปัญหาต้องการบัณฑิต^{๙๖}

การคบบัณฑิตจึงทำให้บุคคลนั้นมีปัญญาสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้เพราะการคบบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั้นทำให้เราเป็นผู้ฉลาดมีปัญญา ดังที่ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรเถระและท่านพระสุสารเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า

บุคคลพึงสมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้มีปัญญาชี้แนะแต่ประโยชน์ฝ่ายเดียว
เพราะสัตบุรุษ ทั้งหลายเป็นปราชญ์ ไม่ประมาท
เห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ได้บรรลุประโยชน์อันใหญ่หลวง
ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ละเอียดและสุขุม^{๙๗}
การได้พบเห็นเหล่าสัตบุรุษผู้อบรมตนดีแล้วเป็นการดี
เป็นเหตุให้ตัดความสงสัยเสียได้
ทำความรู้ให้เจริญงอกงาม
เหล่าสัตบุรุษย่อมทำคนแม้ที่เป็นพาลให้กลายเป็นบัณฑิตได้
ฉะนั้น การสมาคมกับเหล่าสัตบุรุษจึงเป็นการดี^{๙๘}

ประโยชน์ของการคบบัณฑิตหรือสัตบุรุษ คนดีนี้ ทำให้เราดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง มีความเจริญก้าวหน้าในด้านการงานอาชีพ มีความมั่นคงในฐานะหน้าที่การงาน ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตทำให้เราเป็นคนดีมีสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด เป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคมด้านการทำความดีได้รับความยกย่องจากบุคคลอื่นที่คบหาสมาคมด้วย ทำให้เรามีความเห็นที่ถูกต้อง ได้รับความ

^{๙๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๖๓๑.

^{๙๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๒๖/๓๔๖.

^{๙๖} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๒/๓๘.

^{๙๗} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔/๓๐๔.

^{๙๘} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๕/๓๓๐.

สรรเสริญจากเพื่อนและหมู่คณะ ไม่ถูกผู้อื่นนินทาว่าร้าย ได้รับความไว้วางใจจากสังคม เป็นคนมีเกียรติในสังคม เป็นที่เคารพนับถือของผู้คบหาสมาคม ไม่มีความเดือดร้อน มีความสงบสุขและความเจริญงอกงาม ด้วยผลแห่งการคบบัณฑิตหรือสัตบุรุษนี้ทำให้เราได้มีโอกาสบำเพ็ญคุณงามความดีมากมายที่สามารถทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมและประเทศชาติได้

การที่เราจะคบบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้น มีข้อสังเกตว่าบุคคลนั้นเป็นบัณฑิตหรือไม่ มีข้อสังเกต สามารถสรุปได้ว่า บุคคลนั้นชอบชักนำในทางที่ถูกที่ควรหรือไม่ ชอบทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพราะการกระทำของตนหรือไม่ ชอบแนะนำในสิ่งที่ถูกที่ควรไม่เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่นหรือไม่ ชอบรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นโดยอาการสงบ พุดมีเหตุมีผล ไม่โกรธ ไม่อวดตน มีความยุติธรรมหรือไม่ และเป็นบุคคลที่รักษาระเบียบวินัยเคารพกฎกติกา มีมารยาทที่ดี รักษาความสะอาดหรือไม่ ถ้าบุคคลที่เราจะคบหามีลักษณะที่กล่าวมานี้เป็นเบื้องต้นถือว่าบุคคลนั้นเป็นบุคคลที่เราควรคบหา เมื่อคบหากับบุคคลเช่นนี้แล้วก็จะได้รับประโยชน์อย่างมากที่จะทำให้ตัวเราสามารถดำรงอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมอย่างมีความสุขได้ การคบหาบุคคลที่เป็นบัณฑิตจึงเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

๒.๗ สรุป

บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกบุคคลเหล่านี้ว่าเป็นบัณฑิต โดยพิจารณาจากการที่บุคคลนั้นมีความรู้ ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นผู้ที่ได้ยินได้ฟังมาก เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัยรู้ถึงแบบแผนการดำเนินชีวิตไม่ประมาทรู้จักกาลเทศะพิจารณาถึงเหตุและปัจจัยที่ปรากฏขึ้น เป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ไม่สร้างปัญหาแก่ผู้อื่น ประพฤติแก่กรรมดีด้วยกายคือพุดดี วาจาคือพุดดี ใจคือคิดดี อันเป็นเครื่องหมายบ่งบอกว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตเพราะเป็นผู้ที่คิดแต่เรื่องที่ดี พุดแต่เรื่องที่ดี ทำแต่เรื่องที่ดี เป็นผู้ตอบและถามปัญหา แสดงความคิดเห็นในทางที่ดีแก่ผู้อื่นด้วยปัญญาพิจารณาอย่างแยบคายและเป็นบุคคลที่สรรเสริญความไม่ประมาทอันจะก่อให้เกิดความฉิบหายและเป็นผู้ที่ยังประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าให้เกิดขึ้น เป็นบุคคลที่มีหิริโอตตปปะ คือ มีความละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อบาป เว้นจากการประพฤติผิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ และชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติดีเหมือนกับตน บุคคลที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เรียกว่า บัณฑิต เป็นผู้เห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ คือสมุทัย ดับทุกข์คือนิโรธ และรู้หนทางดับทุกข์คือมรรค แบ่งบัณฑิตออกเป็น ๒ ประเภท คือ บัณฑิตระดับโลกิยะได้แก่ปุถุชนและกัลยาณปุถุชน และบัณฑิตระดับโลกุตระได้แก่ บัณฑิตที่อยู่ในระดับเสขะและอเสขะ เป็นผู้มองเห็นประโยชน์ ๓ มิติ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์คนอื่นและประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ตลอดจนมองเห็นปัจจุบัน อนาคต และอนาคตอันยิ่งคือโลกุตระเป็นที่สุด

บทที่ ๓

แนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาประเด็นเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ ในประเด็น นิยามและความหมายของบัณฑิต ลักษณะของบัณฑิต ประเภทของบัณฑิต กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักขงจื้อ บทบาทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อและประโยชน์ของการคบบัณฑิต ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของคำว่า บัณฑิต

ความหมายของคำว่า บัณฑิต มาจากคำว่า จวินจื้อ โดยรากศัพท์มาจากคำว่า ชุน สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง มีบรรดาศักดิ์ตามระบบศักดินา มีสถานภาพทางสังคมสูง มีอำนาจการปกครอง เป็นชนชั้นผู้ดี ในฉบับแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “gentleman” “exemplary Person” ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” และ “วิญญูชน” จริงๆ แล้วดูเหมือนว่า ไม่มีคำใดในภาษาไทยที่เหมาะสมที่จะช่วย “ถือข้าม” ความหมายของจวินจื้อ มาได้โดยสมบูรณ์^๑ ในที่นี้จึงขอใช้คำว่า คำทั้งสามคำ หมายถึงบัณฑิต

คำว่า “gentleman” ใช้ในฉบับแปลของ ดีซีเลาบุรุษและบุรุษ อาร์เธอร์ แวลี และเจมส์ เล็กเกิร์ต คำว่า “exemplary Person” ผู้ใช้คือ เอมส์กับโรสมองค์ ในฉบับภาษาไทย ล.เสถียรสุดใช้คำว่า “บัณฑิต” ประชาธิปไตยใช้คำว่า “สัตบุรุษ” และฉบับของอมร ทองสุข และสุวรรณ สถาอานันท์ ใช้คำว่า “วิญญูชน” จะเห็นได้จากขงจื้อกล่าวไว้ว่า วิญญูชนผูกพันกับความถูกต้องเที่ยงธรรม เสียพรหมคุณกับผลประโยชน์^๒

ขงจื้อได้อธิบายความหมายของคำนี้ไว้น้อยมาก ซึ่งส่วนใหญ่มักจะไม่ใช่เป็นคำอธิบายความหมายของคำว่าบัณฑิตโดยตรง หากแต่มุ่งแสดงถึงพฤติกรรมของบัณฑิต เสียเป็นส่วนมาก ดังนั้นเมื่อจะตั้งคำถามว่า บัณฑิตคืออะไร คงต้องสรุปเอาจากคำตอบที่ขงจื้ออธิบายถึงพฤติกรรมของบัณฑิตก่อนที่จะได้สรุปความหมาย เบื้องต้น ผู้วิจัยจะประมวลคำอธิบายของขงจื้อมาเพื่อประกอบการพิจารณา

บัณฑิต หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ เข้าใจการทำงานและมองสถานการณ์ได้ทะลุปรุโปร่ง วิเคราะห์สถานการณ์ออกบอเหตุการณได้ มีความคิดรอบคอบรอบด้านและประกอบด้วยคุณธรรม

^๑ สุวรรณ สถาอานันท์, หลุนอิว : ขงจื้อสนทนา, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์จุฬา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๔.

^๒ Analects, book ๔ : ๑๖.

การที่บุคคลมีบัณฑิตเป็นมิตรดีกว่ามีคนประเภทอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะบัณฑิตสามารถช่วยชี้แนะทางความคิดได้ บุคคลจะมีชีวิตเจริญได้มีความสุขในความเป็นอยู่ ได้บัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาเลียบแหลม พุดจามีการมคคาย การกระทำการงานเด็ดขาด ไม่ผิดพลาดเสียหาย สามารถรู้ทันอุบายของฝ่ายตรงข้ามและสามารถทำลายแผนของของศัตรูได้ด้วยง่าย การคบเพื่อนที่เป็นบัณฑิต เป็นการดี แต่การคบคนพาลนั้นไม่ดีเพราะบัณฑิตกับคนพาลนั้นมีลักษณะต่างกัน ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิต มีลักษณะมุ่งหวังหาความรู้ คนพาล มีลักษณะมุ่งหวังทรัพย์สิน^๓ ตัวอย่างของบัณฑิตยุคขงจื้อ “บัณฑิตหนอคือเปกเง็กเมื่อบ้านเมืองเรียบบร้อยก็รับราชการ เมื่อบ้านเมืองไม่เรียบบร้อย ก็ซ่อนตัวไม่รับราชการ”^๔

ตามคำสอนที่กล่าวไว้ข้างบนนี้ ก็จะกำหนดเอาเฉพาะความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลเท่านั้น ไม่ว่าบุคคลคนนั้นจะเป็นเชื้อชาติไหนก็ตาม จะเป็นญาติหรือมิใช่ญาติก็ดี ถ้าบุคคลนั้นมีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ก็สามารถคบกันเป็นมิตรได้ เป็นมิตรภาพกันได้ ด้วยไม่คำนึงถึงทรัพย์สินเงินทองหรือรูปร่างหน้าตาและวาจาคำพูด ดังคำพูดของคนจีนโบราณกล่าวว่า ถ้าเลือกคนจากหน้าตาที่จะสูญเสียปราษฎ แต่ถ้าเลือกคนจากคำพูดก็จะสูญเสียเสนาบดี จะเห็นได้ชัดว่า รูปทรงลักษณะของคน จะสูงต่ำดำขาว หรือเป็นผู้มีหน้าตาอัปลักษณ์ก็ตามที่ไม่เกียง ถ้าเขาเป็นคนดี มีสติปัญญาเท่านั้นก็ใช้ได้เหมือนคำพูดของคนจีนโบราณกล่าวว่า ถ้ารู้จักรักษาปาไมไว้ จะกลัวอะไรที่จะไม่มีพินเล่า

๓.๒ ลักษณะของบัณฑิต

ลักษณะของบัณฑิต “บัณฑิตเป็นห่วงที่ตนไม่มีความสามารถ ไม่เป็นห่วงคนอื่นไม่รู้ว่าจะตนมีความสามารถ” “บัณฑิตร้องขอตนเอง คนพาลร้องขอกับคนอื่น”^๕ จะต้องมี คุณธรรม ความดี มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความอดทนต่อเพื่อน มีความอดทนต่อความยากลำบาก ไม่บ่นให้เพื่อนได้ยินได้เห็น แม้เป็นผู้มีทรัพย์สินมากก็ไม่ทำตัวเหยอชิงขงจื้อกล่าวว่า “บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะไม่มีอริยาบทที่ดีงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีความซื่อตรงมีวาจาสัตย์ อย่าคบคนมีคุณธรรมกว่าตน เมื่อกระทำผิดไป ต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่โต้แย้งเกรงว่าใครจะว่าตนทำผิด”^๖ “บัณฑิตเมื่อรับประทานอาหาร ไม่ต้องการให้อิ่ม ที่พักอาศัยไม่ต้องการความสะดวกสบาย แต่ทำงานด้วยความขยันขันแข็ง ระมัดระวังการพูดขอคำสั่งสอนจากผู้ทรงคุณธรรม”^๗ “หากบัณฑิตละทิ้งมนุษยธรรม จะสมนามได้อย่างไร” “วิญญูชนไม่กระทำการสิ่งซึ่งขัดกับมนุษยธรรม แม้เพียงช่วงเวลาอาหารมื้อเดียว เวลาเรีบเร่งก็ยึดมั่นในมนุษยธรรม เวลาถึกปีบคั้น ก็ยึดมั่นในมนุษยธรรม”^๘ “จากเนื้อหาที่ยกมาทำให้ทราบว่า กรามีมนุษยธรรมมีความสำคัญที่นิยามความ

^๓ มิสโจ (เจ้อจันท์ อัฐพรณ), **ขงจื้อมหาปราษฎแห่งแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธานุสา ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๙.

^๔ ล.เสถียรสุด, **คัมภีร์ขงจื้อ**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนภาพพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า, ๔๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^๖ ล.เสถียรสุด, **คัมภีร์ขงจื้อ**, ๑๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^๘ **Analects**, book ๔ : ๕๒-๕๓.

เป็นวิญญูชนหรือบัณฑิต ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ โดยศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรั้งซี ขงจื้อ
กล่าวว่า

เมื่อยากจนไม่บ่น เมื่อร่ำรวยไม่หยิ่งยะโส
ไม่มีเพื่อนคนใด จะประเสริฐเท่ากับตนเอง^๙

คนดี มีคุณธรรม ย่อมรู้ได้ตามความประพฤติทางวาจาและทางกาย เป็นผู้พูดจริงทำจริง มีสัจจะวาจา มีวาจาสุจริตใจ มีปากตรงกับใจ คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และเป็นผู้มีกายสุจริต ประพฤติดี ทางกาย ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่จี้ปล้นลักขโมยทรัพย์สินเงินทองของคนอื่น เลี้ยงชีพตามกำลังสติปัญญาของตน คนประเภทนี้ เป็นคนดี มีคุณธรรม คุณค่าของการเป็นบัณฑิต จะต้องมีความซื่อสัตย์ สุจริตใจ มีสัจจะวาจา ต้องรู้จักทั้งคุณและโทษ ดังนั้น คุณธรรมความดี เป็นคุณค่าของคน มีเมตตากรุณา ผู้ใดมีคุณธรรมผู้นั้นมีคุณค่า เมื่อมีคุณค่า ก็ควรแก่การคบเป็นบัณฑิตได้ด้วยไม่ต้องสงสัย เป็นคนที่ไว้ใจกันได้ เชื่อใจกัน คนทุกคนต้องรู้จักเพื่อนทั้ง ๒ ประเภท คือ เพื่อนดีและเพื่อนชั่ว เพื่อนดีนำความสุขมาให้ ส่วนเพื่อนชั่วย่อมนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ควรคบคนชั่ว คือ คนถ้อยเป็นเพื่อน เพราะเป็นคนไม่มีคุณค่า คือ ไม่มีคุณธรรม คนที่จะรู้ได้เช่นนี้มีแต่บัณฑิตเท่านั้นที่สามารถแยกแยะได้เช่นนั้น

คำสอนในเรื่องบัณฑิต ของขงจื้อ คือสอนให้คนเรียนรู้หลักคุณธรรม ความดี ที่คนต้องประพฤติตนให้เป็นคนดี มีคุณธรรม ประจำใจ ทุก ๆ คน คนดี มีคุณธรรม ประพฤติดีต่อเพื่อนที่อยู่ในสังคมด้วยกันอย่างตรงไปตรงมา ที่จะทำให้เกิดความสุข ความเจริญทั้งต่อตนเอง และเพื่อน คำสอนของขงจื้อ สอนให้อ่อนนอกแข็งในคือให้พูดคำสุภาพอ่อนโยน และมีกายนอบน้อมถ่อมตนต่อเพื่อนให้เป็นคนมีคุณธรรมประจำใจ มีความนอบน้อมต่อเพื่อนที่อยู่ในสังคมเพื่อความสงบสุข อาศัยคุณธรรมความรู้ช่วยเหลือสังคม เป็นลักษณะ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “บัณฑิตมีความสบายใจ แต่ไม่มีความเออหยิ่ง คนพาลมีความเออหยิ่ง แต่ไม่มีความสบายใจ” “บัณฑิตหวังบรรลุมรรคาเบื้องสูง คนพาลหวังบรรลุมรรคาเบื้องต่ำ”^{๑๐} “บัณฑิตไม่เว้นจากความเมตตา แม้ชั่วเวลารับประทานอาหาร เมื่อประสบเหตุร้าย โดยไม่คาดหมาย ก็ยังคงยึดเมตตาธรรมไว้ ตกทุกขพิบัติพราภพเนจร ก็ยังคงยึดเมตตาไว้”^{๑๑}

ท่านขงจื้อจึงได้สอนให้บัณฑิตไมตรีจิตมิตรภาพ ซื่อสัตย์ สุจริต เสียสละ อุดหนุน กตัญญู กตเวทิต์ และจงรักภักดี การที่เรามีคุณธรรมซื่อตรง อุดหนุนต่อความเหน้อยยากลำบาก มีใจเย็นต่อการทำงานทั้งหนักเบา เสียสละทรัพย์สินสมบัติที่ตนมีเพื่อประโยชน์ของตนและประโยชน์ของคนอื่น และคนอื่นก็อยากคบเราเป็นเพื่อนเหมือนกัน ธรรมชาติของผู้มีปัญญา(บัณฑิต)ประกอบไปด้วยสิ่งที่พึงพิจารณา ๔ ข้อ คือ^{๑๒}

^๙ ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรั้งซี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖๘.

^{๑๐} ล.เสถียรสุด, คัมภีร์ขงจื้อ, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๖๖.

^{๑๒} นิพาดา วิริยวงศ์พานิช, แก่นขงจื้อความหมายแห่งชีวิตแท้จริงและปัญญาที่ยิ่งใหญ่, (กรุงเทพมหานคร ; สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๙), หน้า ๖๘.

- ๑) ยกย่องเชิดชูบิดา ดังที่ปรารถนาจะได้รับจากบุตรชาย
- ๒) ให้บริการแก่เจ้านาย ดังเช่นที่ต้องการได้จากลูกน้อง
- ๓) ปฏิบัติต่อพี่ชายให้เหมือนกับที่คาดหวังให้น้องชายปฏิบัติ
- ๔) เห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนๆ เสมือนกับที่ต้องการได้รับจากพวกเขา

บัณฑิตนั้นย่อมทำแต่สิ่งที่ดีแก่เรา จะนำความสุขความเจริญมาให้ ช่วยแนะนำบอกทางที่ดี และบอกให้หลีกเลี่ยงที่เสื่อมแก่ตนและคนอื่นด้วย บัณฑิตจะต้องมีคุณธรรมย่อมห่วงหาเพื่อนในยาม มีภัยพิบัติ ช่วยดูแลรักษาทรัพย์สินให้เพื่อน ในยามเพื่อนมีความประมาท การคบคนดีเป็นเพื่อนได้มากคน ยิ่งดี เพราะคนดี มีคุณธรรม มีวิชาความรู้ คือเป็นได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตที่เฉลียวฉลาด ในกิจการงานทั้งปวง ย่อมช่วยเพื่อนในการงานต่าง ๆ ได้ คือการงานที่เป็นประโยชน์ของเพื่อนให้ สำเร็จลุล่วงไปได้

ในส่วนของขงจื้อ ได้พูดถึงหลักการที่เป็นบัณฑิตไว้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า สันดานคล้ายกัน อุปนิสัยต่างกัน จึงจำเป็นที่จะต้องบุคคลต่างกัน โดยอาศัยการอยู่ร่วมกัน จึงจะสามารถเข้าใจกันและกัน ล้วนขึ้นอยู่กับ การจำแนกและการช่วงใช้บุคคลากรได้อย่างเหมาะสม ขงจื้อจึงได้แบ่งคนออกเป็น ๕ ประเภท คือ สามัญชน บัณฑิต วิทยุชน เมธีชน และอริยชน ถ้าหากจำแนกบุคคลทั้ง ๕ ประเภทได้ ย่อมสามารถเข้าใจคนได้อย่างง่ายดาย ดังนั้น การคัดเลือกคน จึงจำเป็นที่จะต้องใช้หลักโบราณที่ว่า “เลือกคนในไม่กีดกันญาติ เลือกคนนอกไม่กีดกันศัตรู” ขงจื้อได้ให้รายละเอียดของคน ๕ ประเภท แก่อย่างกว้างว่า ประกอบดังนี้^{๑๓}

๑. สามัญชน คือคนที่ไม่ค่อยเคารพปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไม่สามารถกล่าววาจาที่ สะท้อนความมีสติปัญญา ไม่เคยคิดจะคบนักปราชญ์ ชีวิตไม่มีเป้าหมาย รู้แต่เรื่องเฉพาะหน้า ไม่มีอุดมคติที่ลึกซึ้งกว้างไกล ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชอบเปลี่ยนความคิดตามสภาพแวดล้อมที่เข้ามา กระแทก และไม่ยืนหยัดในหลักการ

๒. บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่าง หมดจด แต่ก็มีสติปัญญาและความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง เพราะฉะนั้น ถึงระดับความรู้ความเข้าใจจะมีข้อจำกัด ก็กุมความรู้ความเข้าใจในระดับจำกัดนั้นได้ อย่างแม่นยำ ถึงระดับในความสามารถในการพูด จะมีข้อจำกัด ก็เข้าใจเหตุผลที่กำลังพูดอย่างแท้จริง ถึงระดับความสามารถในการสื่อด้วยความประพฤตินั้นมีจำกัด ก็ระมัดระวังความประพฤตินั้นของตัวเอง เสมอ กล่าวคือ พวกเขาสามารถเผชิญความจริงภายใต้ข้อจำกัดของตัวเอง ความรู้ความเข้าใจและความซื่อสัตย์สุจริตของพวกเขาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะยากดีมีจน

๓. วิทยุชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พูดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนินทา พยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ แต่ไม่หมกมุ่นในสิ่ง ไตสิ่งหนึ่ง ประพฤติตัวอย่างอยู่ในทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด ทำที่อบอุ่นนอบน้อม คล้ายไร้สติปัญญา

^{๑๓} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, อธิคม สวัสดิญาณ แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เต๋า ประยุกต์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔-๔๕. อนึ่ง คำอธิบายดังกล่าว เป็นคำอธิบายที่ขงจื้อมุ่งตอบคำถามเจ้าแคว้นผู้ที่มา สอบถามถึงวิธีคัดเลือกบุคคลเข้ามาช่วยบริหารบ้านเมือง

แท้ที่จริงมีความสามารถอันล้าลึก หาผู้ใดเสมออยาก “วิญญูชนใจกว้างสง่าผ่าเผย คนทรามต่ำต้อยมักมีสีหน้าวิตกโศกสลด” เป็นลักษณะ

๔. นักปราชญ์ (ซิ่นจื่อ) คือบุคคลที่เคารพปฏิบัติกฎหมาย ประพฤติตัวอย่างดีในทำนองคลองธรรม มีวาจาเที่ยงแท้เป็นที่เชื่อถือ บำเพ็ญธรรมอย่างแน่วแน่เพียงพอเป็นแบบอย่างแก่ราษฎรสามารถกล่อมเกลาราษฎรโดยไม่เป็นผลร้ายกับตัวเอง ยามสมปรารถนาสามารถแผ่พระคุณ สร้างประโยชน์แก่ราษฎรทั่วแผ่นดิน

๕. อริยปราชญ์ (เซ็งเหยิน) คือบุคคลที่มีจิตใจสูงส่งนำบุญมาบูชาฟ้าดิน แต่สามารถปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม มีสติปัญญาแจ่มจ้าดุจแสงแห่งสุริยันจันทรา สามารถหยั่งรู้อากแห่งแห่งสรรพสิ่ง ยามดำเนินมรรคธรรม จะประหนึ่งฟ้าดินหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตโดยไม่ลำเลิก และราษฎรทั้งปวงหารู้ไม่ว่ารับบุญคุณท่านแล้ว คนทั่วไปจึงไม่ทราบที่ท่านทำอะไรบ้าง ไม่ทราบว่าท่านมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใด ดุจเดียวกับที่ไม่เข้าใจความลับของฟ้าดินและฤดูกาล ทั้งสี่”

เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลประเภทที่ ๔ และ ๕ นั้น ซงจื่อยกไว้ในฐานะเป็นบุคคลในอุดมคติที่คนทุกคนควรฝึกฝนไปถึง ประเภทที่ ๔ ท่านเรียกว่า จวินจื่อ (Chun-tzu) และประเภทที่ ๕ ท่านเรียกว่า เซ็งเหริน (Sheng Jen)^{๑๔} บุคคลทั้ง 2 ประเภทนี้ ท่านวัดกันที่ความสามารถในการดำเนินตาม หรือการปฏิบัติตามหลักเหรินเป็นสำคัญ ขอให้พิจารณาบทสนทนาของซงจื่อดังต่อไปนี้

ซงจื่อ ถามจื่อลู่ว่า เจ้าเห็นว่า ผู้มีเมตตาต่อกับผู้มีปัญญาเป็นอย่างไร ?

จื่อลู่ตอบว่า ผู้มีปัญญาสามารถทำตัวให้เป็นที่เข้าใจ ส่วนผู้มีเมตตา สามารถทำตัวให้เป็นที่เคารพรัก

ซงจื่อกล่าวว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นบัณฑิตแล้ว”

ซงจื่อถามจื่อก้งด้วยคำถามเดียวกัน จื่อก้งตอบว่า ผู้มีปัญญาเข้าใจผู้อื่น ผู้มีเมตตา รักผู้อื่น

ซงจื่อกล่าวว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นบัณฑิตแล้ว”

ซงจื่อถามเหียนหุยเป็นคนสุดท้าย เหียนหุยตอบว่า ผู้มีปัญญาเข้าใจตัวเอง ส่วนผู้มีเมตตา รักตัวเอง

ซงจื่อจึงชมว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นวิญญูชนแล้วหรือ”^{๑๕}

เหรินจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับการขัดเกลาอุปนิสัยของปัจเจกชนให้สูงขึ้น หากปราศจากเหรินแล้ว จะเป็นบัณฑิต เป็นวิญญูชน เป็นสัตบุรุษ หรือแม้แต่จะเป็นปราชญ์ย่อมเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ซงจื่อจึงกล่าวไว้ว่า “หากแม้ว่าปราชญ์ละทิ้งเหรินเสียแล้ว เขายังจะควรค่าแก่ชื่อนั้นอยู่อีกหรือ”^{๑๖} “ปราชญ์ไม่เคยละทิ้งเหรินเลยแม้แต่มือเดียว”^{๑๗} “วิถีแห่งปราชญ์นั้นมีคุณธรรม ๓

^{๑๔} ภาษาอังกฤษมักแปลคำนี้ว่า Superior Man ซึ่งมีความหมายว่า “ยอดคน” ในคัมภีร์ ลุนยี่อ (The Analects) ถือว่าเป็นคำที่ซงจื่อพูดถึงบ่อยมากคำหนึ่ง ควบคู่กับคำว่า “เหริน”

^{๑๕} อองซก, ซงจื่อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, หน้า ๗๑.

^{๑๖} The Analects, book 4:5.

^{๑๗} Ibid., 4:5.

ประการ เป็นแนวทางในการยึดถือ คือ ๑) เมตตาธรรม (เหริน) ๒) ปัญญา และ ๓) ความกล้าหาญ” ซึ่งทั้ง ๓ ประการนี้ ขงจื๊อบอกว่า ตนเองยังไม่สามารถทำได้ทั้งหมด^{๑๘}

ข้าพเจ้าไม่อยากจะสอนผู้ที่ไม่กระตือรือร้นที่จะศึกษาเล่าเรียนและจะไม่อธิบายให้ผู้ไม่พยายามทำให้สิ่งต่าง ๆ แจ่มแจ้งแก่ตนเองฟัง ถ้าข้าพเจ้ายืนอยู่ ณ มุมใดมุมหนึ่งของสี่เหลี่ยม และถ้าหากใครไม่สามารถที่จะกลับมาหาข้าพเจ้าโดยอาศัยมุมอีกสามมุมแล้วละก็ ข้าพเจ้าไม่ไปปรารถนาที่จะต้องไปตรวจจุดนั้นให้ลำบากเปล่า ๆ^{๑๙} “ไม่ผูกแยะสลักไม้ได้ กำแพงดินโสโครก ฉาบแต่งอีกไม่ได้ คนเยี่ยงจ่ายหุยจะตำหนิอะไรได้” และกล่าวอีกว่า แต่ไรมาเราฟังวาจาคนก็ เชื่อในความประพติ แต่บัดนี้ ฟังวาจาแล้วต้องดูความประพติเพราะจ่ายหุยเป็นเหตุ”^{๒๐} ที่เป็นเช่นนี้เพราะจ่ายหุยเป็นบุคคลที่สอนไม่ได้ข้างต้น บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะไม่มีอิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มี ความซื่อตรงมี วาจาสัตย์ อย่ายคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^{๒๑}

ขงจื๊อพูดถึงลักษณะของบัณฑิตเอาไว้ว่า^{๒๒} บัณฑิตไม่แย่งชิงกัน หากมีก็เป็น การประลอง ยิงธนูเมื่อเริ่มประลองต่างโค้งคำนับต่อกัน แล้วขึ้นไป เมื่อยิงเสร็จลงมาตีมธนู ซึ่งหมายความว่า ผู้ชนะยกให้ผู้แพ้ตีม การแย่งชิงเป็นไปอย่างบัณฑิต

“บัณฑิต เปลี่ยนแปลงไป ๓ ประการ คือเมื่อมองแต่ไกลเหมือนคนสง่า น่าเกรงขาม เมื่อ เข้าใกล้กลับรู้สึกเป็นคนมีความอ่อนโยนจาคบหา เมื่อฟังคำพูดของท่านก็เป็นคำพูดที่ชอบด้วย หลักธรรมและเด็ดขาดชัดเจน”^{๒๓}

“การกระทำของบัณฑิต เหมือนสุริยคราสกับจันทร์คราสเมื่อผิดทุกคนเห็น เพราะบัณฑิต ทำอย่างเปิดเผย เมื่อบัณฑิตแก้ความผิดนั้นถูกต้อง ทุกคนยอมแหยหนูด ด้วยความเคารพ”^{๒๔}

ครั้งหนึ่ง ขงจื๊อ ถูกกักตัวอยู่ในแคว้นฉี เพราะกลัวว่าขงจื๊อจะไปช่วยรัฐฉ้อทำสงครามกับ ตน ขงจื๊อได้รับความลำบาก จื๊อลู่ ผู้เป็นศิษย์จึงถามว่า บัณฑิตก็ต้องรับภัยถึงปานนี้ด้วยหรือ?

ขงจื๊อ ตอบว่า ไม่ใช่บัณฑิตจะต้องผจญภัย แต่บัณฑิตผจญภัยยอมไม่หวั่นไหว ผิดกับ พาลชนเมื่อผจญภัยยอมอาจเปลี่ยนแปลงปฏิปทาของตนได้^{๒๕}

จะเห็นได้ว่า ขงจื๊อได้กล่าวถึงลักษณะของบัณฑิตแสดงออกในด้าน ๓ ด้าน คือ ด้านการ แสดงออกทางกาย คือการทำดี “วิญญูชนสำรวมตนไม่แย่งชิง เข้าร่วมสมาคมแต่ไม่แบ่งพรรคแบ่ง

^{๑๘} Ibid., 14:30.

^{๑๙} The Analects, Book XVI : 8.

^{๒๐} The Analects, book 5 : 10

^{๒๑} The Analects, book 1 : 8

^{๒๒} ล.เสถียรสุด, คัมภีร์ขงจื๊อ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนภาพพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๑.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

พวก” ด้านการแสดงออกทางวาจา คือ พุดดี จื่อกั๊งถามว่า มีคุณสมบัติอะไรบ้างจึงจะเรียกได้ว่าเป็น ขุนนางบัณฑิต ขงจื้อกล่าวว่า “ในการประพฤติดีมีความละเอียด เมื่อไปเป็นทูตต่างแดน ไม่ทำให้ ผู้ปกครองชายหน้า เช่นนี้ชื่อว่าขุนนางบัณฑิต”^{๒๖} และด้านการดีดี “บัณฑิต ไม่กังวลว่าคนไม่ รู้จักตน กังวลว่าตนจะไม่มีความสามารถ”^{๒๗}

๓.๓ ประเภทของบัณฑิต

สังคมจีนในยุคนี้ มีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน ในหลายด้านด้วยกัน ต่างคนต่างทำ หน้าที่ของตน ในคัมภีร์จาร์ต ซึ่งเป็นคัมภีร์เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีอันเก่าแก่ ได้พรรณนาถึง หน้าที่ของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นบุตรพึงทำหน้าที่ต่อบิดามารดา ดังจะเห็นได้จาก

สำหรับทุกคนสิ่งที่ถือว่าเป็นกฎ ในฤดูหนาว ต้องดูแลที่นอนของพ่อแม่ให้อบอุ่นและต้อง ทำให้เย็นในฤดูร้อน ในตอนค่ำต้องเตรียมที่นอนของท่านให้เรียบร้อย เมื่อถึงเวลาเช้า ต้องดูแลสุขภาพ ของท่าน และเมื่อร่วมเดินทางไม่ก่อความทะเลาะวิวาท^{๒๘}

หน้าที่ดังกล่าวก่อให้เกิดจารีตในสังคมที่บุตรปฏิบัติบิดามารดาจนกลายเป็นโครง สร้างสังคมจีน จากสังคมครอบครัวสู่รัฐ และสู่ประเทศจนก่อหน้าที่ในทางสังคม

ในหลักคำสอนของขงจื้อ เท่าที่ปรากฏตามคัมภีร์นั้น ปรากฏในคัมภีร์ลุ่นย้อ (The Analects) เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อสั้น ๆ มีลักษณะ เป็นคำคม หรือสุภาษิต รวมทั้งบท สนทนาระหว่างขงจื้อกับสานุศิษย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักทางศีลธรรมอันจะนำไปสู่จุดหมายคือ การเป็นคนดีของสังคม พบว่าขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญของบัณฑิตเอาไว้ ๒ อย่างด้วยกัน คือ

๑. บัณฑิต

บัณฑิตให้ความเมตตากรุณาแก่ผู้อื่น ใช้คนทำงานแต่ตนไม่โกรธแค้น ความต้องการของ เขาไม่เป็นความโลภ มีความสงบแต่มีความเยอหยิ่ง มีความสง่าแต่ไม่มีความโหดเหี้ยม^{๒๙} หมายเอาผู้ มีความรู้ความสามารถทั่วไป

๒. วิญญูชน

ในคัมภีร์ลุ่นย้อ เล่มที่ ๑๖ บทที่ ๘ ขงจื้อกล่าวว่า “วิญญูชน มีสามสิ่งที่เกรงกลัว กลัว ลิขิตสวรรค์ กลัวผู้ยิ่งใหญ่ กลัววาจาของปราชญ์”^{๓๐} เล่มที่ ๑๕ บทที่ ๒๑ บันทึกไว้ว่า “วิญญูชน สำรวมตนไม่แย่งชิง เข้าร่วมสมาคมแต่ไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก” ในประเภทนี้ หมายเอาประเภทแรก และยักรวมถึงผู้ที่หลีกเลี่ยงจากสังคม พ้นจากภาวะแบบสังคมทั่วไป

^{๒๖} The Analects, book 13 : 20.

^{๒๗} The Analects, book 14 : 32.

^{๒๘} The liki, Bk.I, Sct.I, Pt.II, Ch 2.

^{๒๙} ล.เสถียรสุด, คัมภีร์ขงจื้อ, หน้า, ๙๙.

^{๓๐} สุวรรณภา สถาอนันท์, หลุ่นย้อ : ขงจื้อสนทนา, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์จุฬา, ๒๕๕๑), หน้า

ในคัมภีร์หลุนอี่ว เล่มที่ .๑๖ บทที่ ๑๐ “วิญญูชนพินิจ ๙ สิ่งเมื่อมองคิดให้แจ่มแจ้ง เมื่อฟังคิดให้ชัดเจน เมื่อแสดงสีหน้าคิดให้อ่อนโยน เมื่อวางท่าที่คิดให้เกรงขาม เมื่อพูดคิดให้จริงใจ เมื่อทำคตินำหน้าเคารพ เมื่อสงสยให้ถาม เมื่อโกรธคิดถึงผลที่ตามมา เมื่อเห็นผลประโยชน์คิดถึงความถูกต้องเที่ยงธรรม”^{๓๑}

ขงจื้อพยายามอธิบายความหมายของบัณฑิตจากบริบทต่างๆ ในกัการณิ สิ่งทีวิญญูชนฟังคิด แบ่งออกได้ ๓ ประเภทด้วยกันคือ ๑) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับกาย วาจา ใจ ของวิญญูชน ได้แก่ เมื่อมอง ฟัง พูดและสงสย ๒) ได้แก่พฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อสารแก่ผู้อื่น ได้แก่ เมื่อแสดงสีหน้า เมื่อวางท่าที่เมื่อทำ ๓) ได้แก่สถานการณ์ที่หมิ่นเหม่ต่อความไขว้เขวหวั่นไหว ได้แก่เมื่อโกรธหรือละทิ้งผลประโยชน์ ขงจื้อไม่ได้เรียกร้องให้วิญญูชนระงับโกรธหรือละทิ้งผลประโยชน์ แต่เป็นการเตือนสติให้คำนึงถึงความสัมพันธ์กับผู้อื่น ข้อแรกคิดถึงความสัมพันธ์กับผู้อื่นมีความเคารพวิญญูชน ข้อสองคิดถึงความสัมพันธ์กับสิ่งที่จะตามมา ข้อสาม การสร้างและพัฒนาบุคคลที่รู้พินิจทั้งเก้าสิ่งนี้ มีความจำเป็นสำคัญต่อการสร้างชุมชนมนุษย์ของขงจื้อ ทั้งนี้เพราะคุณสมบัติเหล่านี้จะเอื้อต่อการสร้างความกลมเกลียวในหมู่มนุษย์

ในคัมภีร์หลุนอี่ว เล่มที่ .๑๖ บทที่ ๑๑ สำหรับวิญญูชน มีสามสิ่งที่พึงระวัง เมื่อเยาว์วัย เลือดลมฟุ้งพล่าน พึงระวังกามารมณ์ เมื่อวัยฉกรรจ์ เลือดลมแข็งแกร่ง พึงระวังต่อสู้แย่งชิง เมื่อวัยชรา เลือดลมถดถอย พึงระวังการยึดถือครอบครอง”

ในคัมภีร์หลุนอี่ว เล่มที่ .๑๔ บทที่ ๓๒ “บัณฑิต ไม่กังวลว่าคนไม่รู้จักตน กังวลว่าตนจะไม่สามารถ” บ่งบอกให้รู้ว่าตนมีความสามารถหรือไม่เมื่อได้รับมอบหมายให้ทำงาน ด้วยหลักฐัตน ออก บอกตนได้ ใช้ตนเป็น

๓.๔ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักขงจื้อ

การจะเป็นบัณฑิต ต้องมีการศึกษา โดยขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “ แม้มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชา ครูเราก็ยินดีรับเขาเป็นศิษย์” ขอบเขตของการศึกษาของขงจื้อมีหลักปรากฏจากศิษย์ของขงจื้อทำการบันทึกไว้เป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. ในส่วนที่ขงจื้อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ขงจื้อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ขงจื้อสั่นหัวงไม่สามารถสอนได้ คือ ๑) ผู้นอนกลางวัน ๒) คนที่เอาจริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบบ้างแต่ไม่จริงใจ ๓) คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔) คนที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม

๒. ในส่วนที่ขงจื้อสอนและไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่ยอมยกพูดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมูมหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมูมไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๓๒}

^{๓๑} สุวรรณา สถาอนันท์, หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา, หน้า ๒๘๕.

^{๓๒} The Analects, book 7 : 8

ครั้งหนึ่งมีผู้ถามขงจื้อว่า ทำอย่างไรจึงจะพัฒนา ขงจื้อตอบว่า “ต้องอยากคิดพัฒนา ต้องหมั่นเล่าเรียน พินิจพิจารณาให้มาก ๆ เอาแต่เรียนโดยไม่พิจารณา ย่อมไม่สามารถได้รับความรู้ที่สูง อย่างเช่น ฉันบอกเธอว่า มุมหนึ่งของโต๊ะเป็นมุมฉาก เธอต้องพิจารณาว่าอีก ๓ มุม ก็เป็นมุมฉาก และสรุปว่าโต๊ะนี้เป็นโต๊ะ ๔ เหลี่ยม^{๓๓} ในขณะที่ขงจื้อกำลังสอน มีศิษย์ท่านหนึ่งถามขงจื้อว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้ตนเองมีความรู้ความสามารถมาก ๆ

ขงจื้อตอบว่า “ต้องเรียนให้มากพบเหตุปัญหอะไรแล้วต้องถามว่าทำไม ? เมื่อไม่เข้าใจอย่าทำเป็นเข้าใจ เมื่อมีคนถามปัญหาฉัน มีหลายครั้งที่ฉันตอบไม่ได้ ฉันก็นำปัญหานั้นไปถามคนอื่น ทำอย่างนี้ เวลานานไปความรู้ย่อมมากขึ้นตามมา นี่คือการเพิ่มพูนปัญญาที่จะทำให้แก้ไขปัญหาได้อย่างชาญฉลาด”^{๓๔} ในการพัฒนาคนแต่ละครั้งขงจื้อเห็นว่า “ประการแรก จะต้องส่งเสริมการศึกษาให้ประชาชนมีความรู้ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาตามระบบหรือการศึกษานอกระบบก็ตาม เมื่อคนมีการศึกษาก็จะทำให้ฉลาด รู้ว่ามีอะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ซึ่งการศึกษานี้คือการพัฒนาคน”^{๓๕} โดยขงจื้อมีความเชื่อว่า คนเราทุกคนที่เกิดมามีอัธยาศัยใกล้เคียงกัน แต่ที่แตกต่างกัน ก็เพราะการศึกษาบรม หากมีการศึกษาที่ดี ที่ถูกต้องแล้วย่อมรู้ผิดชอบชั่วดี รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ความรู้ความสามารถหาได้ในทุกที่ทุกเวลาหากรู้จักใช้ปัญญาพิจารณา ดังที่ขงจื้อกล่าวไว้ว่า “ในจำนวนคนสามคนที่เดินมา จะต้องมีคนที่สามารถเป็นครูของฉันได้ จึงเลือกเอาสิ่งที่ดีขอเขา มาปฏิบัติส่วนจุดที่เสียจงระเว้น”

วิธีการพัฒนาบัณฑิต สามารถพบในวิชาและวิธีสอนของขงจื้อ เพื่อให้เป็นบัณฑิตนั้นตลอดชีวิตของขงจื้อสิ่งที่ขงจื้อสอนสรุปได้ ๔ วิชา^{๓๖} คือ ๑) วรรณคดี ๒) ความประพฤติ ๓) ความจงรักภักดี ๔) ความซื่อสัตย์สุจริต

วิธีที่ขงจื้อสอนเพื่อให้เป็นบัณฑิต โดยใช้ ๔ วิธี คือ

๑) วิธีสอนโดยใช้ ตัวอย่าง “ไม้ผูกแกะสลักไม่ได้ กำแพงดินโสโครกฉาบแต่งอีกไม่ได้ คนเยี่ยงง่ายหยาบจะตำหนิอะไรได้” และกล่าวอีกว่า แต่ไรมาเราฟังวาจาคนก็เชื่อในความประพฤติ แต่บัดนี้ฟังวาจาแล้วต้องดูความประพฤติเพราะง่ายหยาบเป็นเหตุ”^{๓๗} ที่เป็นเช่นนี้เพราะง่ายหยาบเป็นบุคคลที่สอนไม่ได้ข้างต้น

๒) วิธีสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ ขงจื้อสอนสาวกโดยใช้กึ่งทั้ง ๕ เป็นตำรา

๓) วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่น ก็จะไม่มื่อิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีความซื่อตรงมี

^{๓๓} บุญมี พวงเพชร, **พลังคำสอนของขงจื้อ เปลี่ยนคุณให้เป็นยอดคน**, (กรุงเทพมหานคร : อิงปิยอนต์ บุ๊คส์, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

^{๓๖} **The Analects**, book 7 : 24.

^{๓๗} **The Analects**, book 5 : 10.

วจาสัตย์ อย่าคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^{๓๘}

๔) วิธีสอนโดยใช้การทดลอง ขงจื๊อกล่าวว่า ความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส – จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง^{๓๙}

ขงจื๊อเห็นว่า มนุษย์เราทุกคน นอกจากความอยู่ดีกินดีในชีวิตประจำวันแล้ว สิ่งที่เขาขาดไม่ได้ก็คือ การศึกษาเพราะรัฐจะมั่นคงย่อมอาศัยการศึกษาที่ดีของราษฎรเป็นรากฐาน การศึกษาเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้จากชีวิต ดังหลักที่ว่า รากฐานดีคืออิฐ รากฐานชีวิต คือการศึกษา ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า รักเรียนชื่อว่าเข้าใกล้ความรู้ รักที่จะทำอะไร ชมักเขม่นชื่อว่าเข้าใกล้เมตตา รู้จักละอาย ชื่อว่าเข้าใกล้พลัง ถ้าเข้าใจถึง ๓ สิ่งนี้ ก็ได้ชื่อว่ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเอง ถ้ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเองแล้ว ย่อมชื่อว่ารู้ปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เมื่อรู้วิธีปฏิบัติต่อบุคคลอื่นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่ารู้จักวิธีปกครองรัฐ หรือ หมู่คณะ^{๔๐}

ธรรมชาติเดิมของมนุษย์เรานั้นคล้ายคลึงกัน แต่เพราะสิ่งแวดล้อมและการศึกษาอบรม เป็นเหตุให้คนแตกต่างกันดังที่ขงจื๊อกล่าวว่า “นิสัยเดิม(ของคน)เหมือนกัน การศึกษาทำให้คนต่างกัน^{๔๑} นอกจากนั้นการศึกษายังทำให้คนเราเข้าใจคนอื่นด้วย ด้วยการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นการเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นคุณสมบัติของบัณฑิต ๔ ประการ

๑. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน
๒. รับใช้ราษฎรด้วยความสามารถ
๓. มีความเอื้ออาทรต่อราษฎร
๔. ใช้ราษฎรโดยชอบด้วยเหตุผล^{๔๒}

ดังปรากฏในคัมภีร์จุงหยู ขงจื๊อกล่าวว่า^{๔๓} วิชาความรู้ มนุษยธรรม และพลังความสามารถ ทั้งสามอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าครอบคลุมทุกสรรพสิ่งที่มีอยู่ในตำรา.....ความรักในการเรียนรู้ ก็เท่ากับได้เข้าใกล้ความรู้แล้ว การฝึกฝนพลังใจให้เข้มแข็ง นั้นย่อมเข้าใกล้ความมีมนุษยธรรมแล้ว การสร้างความเชื่อมั่นให้กับตนเอง ด้วยความรู้สึกละอายต่อการกระทำผิด นี้แหละนำไปสู่ความเป็นผู้มีพลังความสามารถบุคคลผู้ตระหนักในสามสิ่งนี้ ย่อมรู้วิธีที่จะขัดเกลานิสัยของตนเองได้ เมื่อเขารู้ว่าทำอย่างไรจึงจะขัดเกลาตนเอง เขาย่อมรู้ว่าจะกล่อมเกลาคู่ผู้อื่นได้อย่างไร เมื่อเขารู้วิธีกล่อมเกลาคู่ผู้อื่น เขาย่อมรู้วิธีกล่อมเกลาระชาชน และสามารถควบคุมอาณาจักรภายใต้บัญชาแห่งสวรรค์ ด้วยทุกมลรัฐ และทุกครอบครัวล้วนอยู่ภายใต้บัญชาแห่งสวรรค์คำว่าบัญชาแห่งสวรรค์

ยุคสมัยขงจื๊อมีชีวิตอยู่นั้นเป็น “ยุควิกฤติทางศีลธรรม” (a time of moral chaos) ผู้คนละทิ้งและไม่ใส่ใจเรื่องคุณธรรม อาชญากรรมก็เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในชนบทที่ห่างไกล มักถูก

^{๓๘} The Analects, book I : 8.

^{๓๙} Ibid. Book book 17 : 21.

^{๔๐} Chung Yung, ch. xx.

^{๔๑} The Analects, book 17 : 2

^{๔๒} The Analects, book 3 : 9

^{๔๓} Chung Yung, 20 : 8-11

ปล้นสะดม และภายในเมืองหลวงหรือในราชสำนักเองก็มีปัญหาเรื่องแก่งแย่ง ซึ่งตีชิงเด่น ซึ่งส่งผลกระทบต่อไปถึงปัญหาทางเศรษฐกิจ เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน คนมีอำนาจกับคนไร้อำนาจ

หลักคำสอนของขงจื้อได้จากคัมภีร์ ชื่อซูหรือจตุรปกรณ์ และกิงทั้ง ๕ (The 5 King) คือ

ก. คำสอนของขงจื้อเรียกว่า จตุรปกรณ์ เนื้อหาของคัมภีร์เป็นการคัดเลือกเอาจากคัมภีร์จารีต (The Book of the Rites) บทที่ ๒๘ เข้ามารวมเป็นชุดหนึ่งต่างหาก โดยนักปราชญ์สมัยราชวงศ์ซ้อง ชื่อซูสี (พ.ศ.๑๖๗๓-๑๗๔๓) นอกจากท่านจะรวบรวมแล้ว ท่านยังได้ตีความ และอธิบายคัมภีร์จตุรปกรณ์ตราบจนกระทั่งก่อนวันที่ถึงแก่กรรม คัมภีร์นี้จึงเป็นสาระคำสอน ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งของลัทธิขงจื้อ คัมภีร์จตุรปกรณ์ ได้แก่

๑. คัมภีร์ต้าสูย (The Great Learning) เป็นคำสอนเกี่ยวกับคุณธรรม คัมภีร์นี้ถือว่าเป็นรากฐานสำหรับการศึกษาของรัฐบุรุษ โดยเฉพาะนักปกครอง และยังเป็นตำราที่ให้ความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณีโบราณอีกด้วย

๒. คัมภีร์จุงหยุง (The Doctrine of Mean) เป็นคำสอนเกี่ยวกับทางสายกลาง เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระเบียบศีลธรรมของโลก

๓. คัมภีร์ลุ่นย้อ (The Analects) เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อสั้น ๆ มีลักษณะเป็นคำคม หรือสุภาษิต รวมทั้งบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับสานุศิษย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักทางศีลธรรมอันจะนำไปสู่จุดหมายคือการเป็นคนดีของสังคม

๔. คัมภีร์เม้งจื้อ (Works of Mencius) เป็นหนังสือที่รวบรวมคำสอนของเม้งจื้อ ศิษย์คนสำคัญของขงจื้อ เป็นผู้ประกาศและเผยแพร่หลักคำสอนของขงจื้อได้อย่างแพร่หลายที่สุด ศิษย์ของท่านเม้งจื้อจึงรวบรวมไว้เป็นชุดอีกต่างหาก และตั้งชื่อตามอาจารย์ของตน คือ เม้งจื้อ เพื่อเป็นการให้เกียรติ

ข. คัมภีร์กิงทั้ง ๕ (The 5 King)

๑. หยิกิง (The Yi King) คัมภีร์แห่งการเปลี่ยนแปลง (รูปภาพและเส้น)

๒. ชูกิง (The Shu King) คัมภีร์แห่งตำนาน (เรื่องประวัติศาสตร์ราชวงศ์ 5 ราชวงศ์)

๓. ชีกิง (The Shih King) คัมภีร์แห่งกวีนิพนธ์ (โคลงแห่งความรู้สึกลึก)

๔. หลีกิง (The Li King) คัมภีร์แห่งพิธีกรรม

๕. หยิกิง (The Chiun Chin) คัมภีร์แห่งฤดูใบไม้ร่วงและฤดูใบไม้ผลิ (บันทึกประวัติศาสตร์)

หลักความเป็นบัณฑิตมีปรากฏในศาสนาขงจื้อปรากฏมากในคัมภีร์หลีกิง และคัมภีร์คัมภีร์ลุ่นย้อ (The Analects) แต่คำสอนเรื่องบัณฑิตไม่ใช่หลักธรรมที่ดำเนินไปเพียงลำพัง หากแต่มีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนอื่น ๆ ด้วย คือ หลักกตัญญู หลักจารีตประเพณี (หลี่) และหลักเมตตา (เหริน) เพราะหลักธรรมเหล่านี้หลักการพัฒนาหรือเกื้อหนุนเป็นคุณสมบัติของบัณฑิต

๓.๕. บทบาทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

บทบาทของบัณฑิตขงจื้อวางไว้ในหลักศีลธรรม รวมอยู่ในหลัก ๔ ประการ ซึ่งจะได้นำมา กล่าวในรายละเอียดต่อไป

ก. เหริน หรือ เมตตาธรรม

เหริน เป็นคุณความดีสูงสุดในหมู่มนุษย์ ตามความคิดของขงจื้อ เหริน หมายถึง มนุษยธรรม เป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของคนตั้งแต่เกิด และสามารถรับรู้ได้ พัฒนาได้ตั้งแต่ ระดับครอบครัว จนถึงระดับสังคม ดังจะเห็นได้จากการที่ขงจื้อให้ความสำคัญตั้งแต่ระดับครอบครัว ขึ้นมา อย่างที่หลินยู่ถิงได้กล่าวว่า ครอบครัวคือโรงเรียนสอนศีลธรรม ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้ ความสำคัญแนวความคิดของขงจื้อ บทบาทของเหริน หรือความรักในปรัชญาขงจื้อถือว่ามี ความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นคุณธรรมพื้นฐาน “เหรินเป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิตใจของแต่ละ คนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และสามารถรับรู้ได้ แรกเกิดรับรู้ความได้ เหรินก็เกิดขึ้นภายในรูปแบบของ ภาวะความสัมพันธ์ระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดา หลังจากนั้นก็ถูกพัฒนาเรื่อย ๆ ... ด้วยกระบวนการ นี้ คุณธรรมอื่นๆ ก็จะถูกพัฒนาตามไปด้วย”^{๔๔} การปฏิบัติตนตามหลักทางสายกลาง เหรินจึงมี บทบาทสำคัญ ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงกล่าวไว้ว่า “การพัฒนาตนให้สมบูรณ์ได้นั้นต้องอาศัยเหริน”^{๔๕}

หลักเหรินของขงจื้อ เป็นพื้นฐานสำหรับความรักของมนุษย์ ซึ่งตั้งอยู่บนความซื่อสัตย์ และการตอบแทน ขงจื้อเน้นให้ความสำคัญเรื่องของมนุษย์เป็นสำคัญ ดังกรณี ครั้งหนึ่งผ่านชื่อได้ถาม ขงจื้อว่า เหริน คืออะไร ขงจื้อตอบว่า คือความรักมนุษย์ทั้งหลาย ในคัมภีร์เม่งจื้อก็มีกล่าวไว้ว่า ผู้ ประกอบด้วยเหริน ย่อมรักเพื่อนมนุษย์ คุณสมบัติ ๕ ประการของผู้มีเหรินคือ ความอ่อนน้อม มีสัมมา การระ มี่จิตใจกว้างขวาง มีสัจจะ ความมุ่งมั่นในการเรียนรู้ และมีความเมตตากรุณา^{๔๖}

เหริน จึงเป็นโซ่ร้อยความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นระหว่างตัวเรากับบุคคลอื่น นั่นคือหลัก จงทำ ในสิ่งที่เราต้องการให้คนอื่นกระทำกับเรา ในเวลาเดียวกัน ก็จงอย่ากระทำในสิ่งที่เราไม่ต้องการให้คน อื่นกระทำกับเรา ขงจื้อยังได้เสนอคุณสมบัติของผู้ปกครองเอาไว้ในหลักเหรินดังที่ครั้งหนึ่งมีผู้ถาม ขงจื้อว่า เหรินคืออะไร ขงจื้อตอบว่า

“เมื่อออกจากบ้านสังวรตน ดุจไปพบอาคันตุกะผู้ยิ่งใหญ่ ในการปกครอง ควรสังวรตนดุจ กำลังเข้าพิธีบวงสรวงฟ้าดิน สิ่งที่ตนไม่ปรารถนา ก็จงอย่าทำกับผู้อื่น ไม่สร้างความทุกข์ร้อนให้กับ รัฐ” หลักเหริน ยังได้บ่งถึงหลักสิทธิมนุษยชนว่า

ความมั่งคั่งและเกียรติยศและชื่อเสียง เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แต่ถ้าเราได้มาโดยการฝ่า ฝืนล่วงละเมิดในวิถีทางที่ชอบแล้ว เราก็ต้องไม่ยอมรับ ความยากจนและความต่ำต้อย เป็นสิ่งที่ทุกคน ไม่ปรารถนา แต่ถ้าสามารถหลีกเลี่ยงได้โดยการฝ่าฝืนล่วงละเมิดวิถีทางที่ชอบแล้ว เราจะต้องไม่

^{๔๔} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร (เจนทร), *มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๐.

^{๔๕} Chung Yung, ch.xxv.

^{๔๖} Ibid., 17 : 6.

หลีกเลียง ถ้าหากคนดีและทิ้งเหรินแล้ว จะรักษาความเป็นคนดีได้อย่างไร คนดีจะต้องไม่เพิกเฉยต่อเหริน เพียงเพราะอดอาหารมื้อหนึ่ง ในขณะที่รีบร้อนเขาก็ยึดหลักเหริน ในเวลาที่ตกอยู่ในอันตราย เขาก็ยึดหลักเหริน”

หลักเหริน เน้นการอยู่ร่วมกันของบุคคลในสังคมเป็นหลัก เหรินที่ปรากฏในคัมภีร์ลุนยู่ส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องปฏิสัมพันธ์ที่เป็นไปเพื่อความดีงามทั้งสิ้น ส่วนทางด้านกรปกครอง เหรินเป็นคุณธรรมหลักที่ผู้กมัดใจ ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ความรักประชาชนเป็นอุดมการณ์สูงสุดของการปกครอง

คำถามก็คือว่า เราจะเข้าถึง หรือปฏิบัติในคุณธรรมคือ เหริน อย่างไร ขงจื้อกล่าวว่า “ความแข็งแกร่ง อดทน และจริงใจ ไม่พูดพาล่าม คุณสมบัติทั้ง ๔ นี้ ใกล้ต่อเหริน บัณฑิตผู้มีเหรินย่อมไม่ทำลายเหริน เพราะเห็นแก่ชีวิตจนยอมสละชีวิต เพื่อรักษาเหรินไว้”

นอกจากนี้แล้วขงจื้อยังได้กล่าวไว้อีกว่า บัณฑิตเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้ คือ ๑) ความสุภาพอ่อนโยน ๒) ความไม่เห็นแก่ตัว ๓) ความมีศรัทธาที่ดี ๔) ความขยันขันแข็งและ ๕) ความเมตตากรุณา

มีความสุภาพอ่อนโยน จะไม่ต่ำต้อย ผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัวจะชนะใจมหาชน ผู้มีศรัทธาที่ดีจะได้รับการเชื่อถือจากประชาชน ผู้มีความขยันขันแข็ง จะบรรลุถึงเป้าหมาย และผู้มีความเมตตากรุณา ก็จะได้รับบริการจากประชาชน ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา อย่างที่ขงจื้อกล่าวไว้ว่า “ไม่ควรปฏิบัติกับคนอื่น เหมือนอย่างที่ท่านไม่ต้องการให้เขาปฏิบัติกับตัวท่าน”^{๔๗} ขงจื้อจึงสอนให้รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา^{๔๘}

ดังนั้น เหรินในทัศนะของขงจื้อมีลักษณะกว้างขวาง ครอบคลุมในหลายแง่ หลายมุม ถือได้ว่าเป็นที่มาแห่งคุณธรรมทั้งปวง

ข. หลักหลี่ หรือจารีต

คำว่า หลี่ ในความหมายของขงจื้อคือ จารีตประเพณี ซึ่งมีไว้เพื่อจำแนกความสูงต่ำภายในสังคมโดยเคร่งครัด เพื่อยับยั้งความเหลวแหลกทางสังคม หลี่มีความสำคัญเท่ากับเหริน เป็นความเหมือนที่แตกต่างกัน จะต่างกันตรงที่เหรินเป็นกระบวนการขัดเกลาภายใน ส่วนหลี่นั้นเป็นกระบวนการขัดเกลาภายนอก คือมารยาททางกาย และวาจา ทั้งสองอย่างจึงอาศัยกันและกัน ดังคำกล่าวที่ว่า ถ้าปราศจากเหริน ก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับหลี่ ผู้ที่ปฏิบัติตามหลี่ ชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน หน้าที่ของหลี่คือสร้างความกลมกลืนทางสังคม หลี่เป็นเรื่องของความจำเป็นเร่งด่วนของบ้านเมือง ดังในคัมภีร์ลุนยู่บทหนึ่งว่า โน้มนำด้วยขัตติยธรรม ผูกมัดด้วยจารีต ขงจื้อได้ให้ความสำคัญต่อหลี่มาก ดังที่กล่าวไว้ว่า ไม่เรียนรู้จารีต ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ในคัมภีร์หลี่จี้ยังบอกว่า หากเราทำลายท่านบ่เก่าทิ้ง ด้วยเพราะไม่ใช่ประโยชน์เพียงชั่วคราว ย่อมเกิดอุทกภัยแน่ หากเราทำลาย

^{๔๗} The Analects, book 12 : 2.

^{๔๘} ละเอียดยุค ศิลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, (กรุงเทพฯ: มหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๑๘๔.

ชนบธรรมเนียมประเพณีเก่าทั้ง ด้วยเพราะไม่เห็นประโยชน์เพียงชั่วคราว บ้านเมืองก็ย่อมเกิดความสับสนวุ่นวาย

หลี่ในทรศนะของขงจื้อ มิใช่มีความสำคัญต่อความเป็นระเบียบสังคมเท่านั้น หากยังรวมไปถึงการปกครอง โดยการใช้หลี่เป็นแม่บท แทนการใช้กฎหมาย และการลงโทษ ขงจื้อถึงกับกล่าวว่า เมื่อใดผู้ปกครองยังใช้หลี่ ประชาชนย่อมเชื่อฟังโดยง่าย หลี่จึงเสมือนเป็นรากฐานของชีวิตทั้งในแง่ปัจเจกชน สังคม การเมือง ดังคำกล่าวที่ว่า บุคคลจะไม่มีรากฐานอันมั่นคงในชีวิต ถ้าหากขาดการศึกษาหลี่ หลี่จึงเป็นตัวสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนมีความละเอียด เป็นสิ่งที่ครอบคลุมความประพฤติทั้งทางกาย วาจา เมื่อเรามีความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น

หลี่นึ่ง ได้ถามขงจื้อถึงหลักการที่เป็นพื้นฐานของหลี่ ขงจื้อตอบว่า “ท่านถามปัญหาที่สำคัญมาก ในบรรดาจารีตที่ว่าไปนั้น จารีตแบบง่าย ๆ ดีกว่าจารีตแบบฟุ่มเฟือย ในพิธีศพ การเศร้าโศกเสียใจจริง ๆ นั้น สำคัญกว่าการไปร่วมพิธีเพียงชั่วคราวเท่านั้น” จารีต (หลี่) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีเมตตาธรรม (เหริน) และคุณงามความดีเป็นพื้นฐาน ใช่หรือไม่? ขงจื้อดีใจมาก กล่าวว่า เจ้าเกิดทักษะได้ถึงเพียงนี้ ข้าก็วิจารณ์คัมภีร์กัพย (ซือจิง) กับเจ้าได้แล้ว ^{๔๙} ...หน้าที่ คุณธรรม เมตตาธรรม (เหริน) และความชอบธรรม (อื่อ) เหล่านี้ บุคคลไม่สามารถปฏิบัติให้เต็มบริบูรณ์ได้หากปราศจากหลี่^{๕๐}

นอกจากนี้ ขงจื้อยังได้ให้ความสำคัญของหลี่ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองว่า ถ้าผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองด้วยจารีต และจงรักภักดี ความยุ่งยากจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าหากผู้ปกครองไม่ปกครองด้วยหลี่ และความจงรักภักดี ทำไมต้องประกอบพิธีจารีตด้วยเล่า ด้วยเหตุนี้ กษัตริย์จึงใช้หลี่ปกครองประชาชน

ความสำคัญของหลี่ พระเจ้าแผ่นดินกับขุนนาง ผู้ใหญ่กับผู้ย่อย จัดลำดับความสัมพันธ์ด้วยระเบียบจารีต สามภรรยาแบ่งหน้าที่ด้วยชนบธรรมเนียมประเพณี พ่อกับลูก ตลอดจนญาติที่เกี่ยวข้องกัน ก็จัดสายสัมพันธ์ด้วยชนบธรรมเนียมประเพณีเช่นกัน ดังนั้นหลี่จึงเป็นโซ่ร้อยความสัมพันธ์ทางสังคม ระเบียบจารีตทางสังคม เป็นวิถีทางแห่งการปกครอง ดังหลักที่ว่า การปกครองประเทศ ถ้าปราศจากหลี่อันเป็นระเบียบทางสังคม ก็เปรียบเหมือนกับการไถนาโดยปราศจากคันไถ คนที่มีระเบียบแห่งสังคม จึงเรียกว่า คนมีหลักชีวิต

ค. หลี่ เสี่ยว (Hsiao) คือ หลี่กตัญญู

เสี่ยว หมายถึง ความกตัญญูกตเวทิตา คำนี้มีมาตั้งก่อนสมัยของขงจื้อ เป็นเรื่องที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ความหมายของกตัญญูกตเวทิตาของขงจื้อนั้น หมายถึงในตอนที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และตอนที่ท่านล่วงลับไปแล้ว ในขณะที่บิดามารดาของเขายังมีชีวิตอยู่ เขาจะเลี้ยงดูท่านอย่างเคารพนับถือ และเมื่อท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เขาก็จะเซ่นไหว้ให้แก่ท่านด้วยความเคารพนับถือเช่นกัน^{๕๑} “เมื่ออยู่บ้าน ก็ปรนนิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความเคารพ เมื่ออยู่ในที่ทำงาน ก็ทำด้วยความตั้ง

^{๔๙} The Analects, 3:8.

^{๕๐} Li Chi, bk I, sec.i,pt.i,ch.v. Cf. Leonard Shihlien Hsu. Op.cit. p.95.

^{๕๑} ละเอียด ตีลำน้อย, คัมภีร์หลุนหฺวี, หน้า ๖๓.

อกตั้งใจ ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความซื่อสัตย์จริงใจ แม้จะอยู่ต่างแดนหรือที่ไหน ๆ ก็ตาม ทั้ง 3 ประการนี้ก็ละทิ้งไม่ได้”^{๕๒} หลักคำสอนของขงจื๊อมีปรากฏอยู่มากมายหลายคัมภีร์ ทั้งเป็นของขงจื๊อเอง และสานุศิษย์ขยายความขึ้นมาภายหลัง ในคัมภีร์กาทย์ มีโคลงบทหนึ่งที่พรรณนาถึงเสียว่า

โ้ว ข้าแต่บิดาผู้ให้กำเนิดฉัน
โ้ว ข้าแต่มารดา ผู้เฝ้าคอยประคับประคอง
ท่านทั้งสองต้องเฝ้าเลี้ยงดู
และคอยอุ้มชูเฝ้าคอยเกื้อการุณย์
ท่านทั้งสองคอยดูแลไม่เคยทอดทิ้ง
มือทั้งสองที่คอยโอบอุ้ม
หาก मैंฉันทปรารถนาจะตอบแทนความเกื้อการุณย์นั้น
มันคงเป็นเหมือนฟ้าที่กว้างใหญ่
ยากแท้ จะเติมเต็ม^{๕๓}

ความกตัญญูที่บุตรธิดาพึงมีต่อบิดามารดานั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดี และเป็นบ่อเกิดแห่งคำสอนทั้งปวง คือรากฐานของมนุษย์ ดังที่ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี ครั้นท่านตายไปแล้ว ก็ต้องจัดการฝังศพท่านให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี”^{๕๔} มีคำโบราณว่า แม่เลี้ยงลูกจนเติบโตใหญ่ ลูกเลี้ยงพ่อแม่จนแก่ชรา เป็นการบ่งถึงความกตัญญูโดยแท้ ลูกจะต้องไม่ทำให้พ่อแม่หวังเฝ้าย ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ อย่าจากไปไกล หากจากไปไกลพึงมีที่อยู่ที่น่านอน ครั้งหนึ่ง เม่งบูเปก ผู้เป็นบุตรของเม่งอู่จื่อ ถ้ามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื๊อบอกว่า ในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ บุตรไม่ควรไปต่างแดนที่อยู่ไกล แต่ถ้าหากจำเป็นต้องไป ก็ต้องแจ้งสถานที่ที่จะไปให้ท่านทราบก่อน^{๕๕} เมื่อกลับมา ควรแสดงตนต่อหน้าบิดามารดา เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดออกมาคำหนึ่ง ลูกต้องไม่ลืมบิดามารดา

ในคัมภีร์เม่งจื๊อ ได้ใช้หลักเกณฑ์ ๓ ประการในการวัดความกตัญญู คือ ๑) เมื่อ บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ พึงปฏิบัติต่อท่านด้วยความเหมาะสม ๒) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ฝังศพท่านตามประเพณี ๓) เช่นไหว้ดวงวิญญาณตามธรรมเนียม

จะเห็นได้ว่า บุตรธิดาที่มีความกตัญญู จะต้องแสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจ ถ้ามีเช่นนั้น ก็ไม่ต่างกับอะไรจากสัตว์ ดังที่ขงจื๊อกล่าวกับจื๊อหยูว่า ทุกวันนี้ บุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดาก็คือ ผู้ที่หาอาหารให้บิดามารดาเท่านั้นเอง แม้แต่สุนัข และม้า เราก็ให้อาหารมัน ถ้าหากไม่มี ความเคารพนับถืออยู่ด้วยแล้ว จะแตกต่างอะไรกันเล่า

การกระทำของมนุษย์ ไม่มีสิ่งใดที่จะยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูต่อบิดามารดา เพราะความกตัญญูเป็นกฎแห่งสวรรค์ เป็นความเที่ยงธรรมของโลก และเป็นหน้าที่ของมนุษย์พึงต้องปฏิบัติต่อกันว่า “ชนชั้นเลิศนั้น ในขณะที่บิดามารดาของเขายังมีชีวิตอยู่ เขาจะเลี้ยงดูท่านอย่างเคารพนับ

^{๕๒} Ibid., 13:19

^{๕๓} อ่างใน พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื๊อ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๔.

^{๕๔} The Analects, book II:V:3.

^{๕๕} The Analects, book IV:XIX.

ถือ และเมื่อท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เขาก็จะเช่นไหว้ให้แก่ท่านด้วยความเคารพนับถือเช่นกัน”^{๕๖}
 “การกระทำของมนุษย์ทั้งหมดสิ้น ไม่มีการกระทำใดยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูตเวทีของบุตรที่มีต่อบิดามารดา...ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดู จะงอกงามขึ้นที่ในใจของเขา เมื่อการเลี้ยงดูบิดามารดาเหล่านั้นได้กระทำอย่างบริบูรณ์แล้ว ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดูในแต่ละวัน ๆ ก็จะรวบรวมเข้าเป็นความยำเกรง ซึ่งจากความยำเกรงนี้เอง ที่ปวงปราชญ์จะเริ่มสอนเรื่องความเคารพนับถือ และก็จากความรักใคร่เอ็นดูนี้เองเช่นกัน ที่ปวงปราชญ์จะสอนถึงความรัก”^{๕๗} ดังที่เม่งจื๊อ กล่าวไว้ว่า แก่นแท้ของมนุษย์อยู่ที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดา

บุตรที่ชื่อว่ามี ความกตัญญู ควรปฏิบัติรับใช้บิดามารดาดังนี้

๑. ในการแสดงออกทั่วไป ต้องแสดงออกถึงความเคารพอย่างสูงสุด
๒. ในการดูแลบิดามารดา จะต้องทำให้ท่านมีความสุข
๓. เมื่อท่านเจ็บป่วย จะรู้สึกระวนระวายอย่างใหญ่หลวง
๔. ในการไว้ทุกข์ท่าน จะต้องแสดงให้เห็นถึงความโศกเศร้าที่ชัดเจน
๕. ในการเช่นไหว้ท่าน จะต้องทำด้วยความเคร่งขรึมอย่างสูงสุด

ง. หลักจุงหยุง หรือ หลักสายกลาง

จุงหยุง หมายถึง ทางสายกลาง ซึ่งประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ คือ จุง และ หยุง คำว่า จุง มีความหมายว่า กลาง ส่วนคำว่า หยุง นั้นหมายถึง มรรควิธีที่มนุษย์ควรดำเนิน เมื่อรวมกันเข้าจึงหมายถึง ทางสายกลาง ในการแปลเช่นนี้ บ่งบอกถึงแนวความคิดทางด้านศีลธรรมอันเป็นพื้นฐานที่เกี่ยวกับ ความรู้จักประมาณ ความสมดุล และความเหมาะสม

จุงหยุง เป็นคัมภีร์หนึ่ง ของสำนักขงจื๊อที่พูดถึงจิตวิทยาสังคม (Social Psychology) และธรรมชาติมนุษย์ (Human Nature) เฉิง ได้พรรณนาไว้ในคัมภีร์อรรถาธิบาย คัมภีร์จุงหยุง ว่า คัมภีร์นี้มีเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องกฎของจิต (The Law of the mind) ซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยขงจื๊อ จนถึงยุคของจื๊อซีอ

เนื้อหาของคัมภีร์ ได้พูดถึงลักษณะหน้าที่ ความรับผิดชอบ ทางด้านศีลธรรมทางการเมืองของผู้ปกครอง การปฏิบัติหน้าที่ทางสังคม ขงจื๊อได้พูดถึงหลักการวางตนเอาไว้ว่า “คนดีปฏิบัติตนตามหลักทางสายกลางจักปฏิบัติงานในขอบเขตอำนาจของตน ไม่คิดก้าวร้าวหน้าที่ของผู้อื่น อันนอกเหนืออำนาจของตน เมื่อดำรงอยู่ในฐานะมั่งมีและมีเกียรติ ก็จักปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิต เช่นคนผู้มั่งมีและมีเกียรติ เมื่ออยู่ในฐานะยากจนและต่ำต้อย ก็จักปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิต เช่นผู้ยากจนและต่ำต้อย เมื่ออยู่ในดินแดนล้าหลังและป่าเถื่อน ก็จักปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตเช่นคนล้าหลังและป่าเถื่อน เมื่อตกอยู่ในความลำบาก ก็จักปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตเช่นกับผู้ตกอยู่ในความลำบาก ดังนั้น ไม่มีสถานการณ์ใด ๆ ที่คนดีที่ยึดหลักทางสายกลางเข้าไปอยู่แล้ว จะไม่เป็นตัวของตัวเอง เมื่อเขาอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่า ย่อมไม่รังแกผู้อยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่า(ผู้ใต้ปกครอง) เมื่ออยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่าไม่ประจบสอพลอผู้อยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่า เขาจักดำรงอยู่ในความเที่ยงธรรมและไม่อ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น ดังนั้น เขาจึงไม่กล่าวโทษหรือเคืองแค้นผู้อื่นว่าแล้งน้ำใจต่อตนเอง ”

^{๕๖} ละเอียต ศิลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า ๖๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ดังนั้น ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง จึงครองใจด้วยความสงบและใช้ชีวิตอันเรียบง่าย เพื่อรอจังหวะและโอกาสมาถึงตน

ในทางด้านการเมืองการปกครอง คัมภีร์ทางสายกลาง เป็นเรื่องของคนปกครองคน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสำคัญ ถ้าหากขาดจากความซื่อสัตย์สุจริตแล้ว การปกครองย่อมที่จะล้มเหลว ดังนั้น ผู้นำจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างของราษฎร ในการเป็นคนดีและซื่อสัตย์สุจริต

การที่จะเป็นคนดีได้นั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักมนุษยธรรม คือคุณธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ การรักษาพื้นที่ของตน เป็นส่วนสำคัญที่สุดของมนุษยธรรม ความยุติธรรมคือ การทำในสิ่งที่ถูกต้อง การให้เกียรติแก่คนดีนั้นเป็นส่วนสำคัญของความยุติธรรม ระดับแห่งการรักษาสิทธิของตน ชีตขั้นที่คนเราให้เกียรติคนดีต่าง ๆ นั้น กฎว่าด้วยความดีงามจะเป็นผู้บัญชาการ

ดังนั้น คนดีจึงไม่อาจที่จะละเลยการฝึกฝนบุคลิกภาพของตน ถ้าเขาฝึกบุคลิกภาพของเขา เขาก็จะรับใช้บิดามารดา ถ้าเขารับใช้บิดามารดา เขาก็จะเข้าใจคนทั้งหลาย เมื่อเข้าใจในบุคคลทั้งหลาย ย่อมง่ายต่อการปกครอง ดังคัมภีร์ทางสายกลางกล่าวว่า ผู้ปรารถนาแผ่คุณธรรม จะต้องรู้จักปกครองบ้านเมืองของตนก่อน ผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องรู้จักปกครองบ้านของตนก่อน ผู้ปรารถนาปกครองบ้านของตนก่อน จะต้องรู้จักฝึกตนให้อยู่ในศีลธรรม ดังนั้น ถ้าผู้นำเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชน จึงไม่จำเป็นที่จะต้องออกกฎหมายมาบังคับ ประชาชนจะทำตามด้วยตัวเขาเอง

ในคัมภีร์จุงหยุง (คัมภีร์ทางสายกลาง) เมื่อพิจารณาในประเด็นทางการเมือง สามารถสรุปได้ดังนี้

๑. หลักการปกครองคน เน้นที่การได้คนดีมาปกครองประเทศ คือใช้คนดีเข้ามาปกครองคนชั่ว เช่นเดียวกับกับนำน้ำดีมาไล่น้ำเสีย การที่จะมีรัฐบาลที่ดีขึ้นอยู่กับคนดี เมื่อมีคนดีอยู่ในรัฐบาล รัฐบาลย่อมมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับมีดินดีแล้วพืชย่อมเจริญงอกงาม ดังที่ขงจื้อกล่าวกับฮั่วมชี่ว่า “ ยกคนดีขึ้นมาอยู่เหนือคนไม่ดี จะทำให้คนไม่ดีกลายเป็นคนดี”

๒. ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง จะต้องเข้าใจกัน คือจะต้องมีศรัทธาให้การยอมรับซึ่งกันและกัน ถ้าเมื่อใดประชาชนไม่มีความเชื่อถือในผู้ปกครอง รัฐบาลจะควบคุมประชาชนไม่ได้ ประชาชนจะพากันกระด้างกระเดื่อง การที่จะทำให้ประชาชนเชื่อฟัง ขงจื้อกล่าวว่า “ยกผู้ซื่อตรงขึ้นอยู่เหนือผู้คดโกง ราษฎรจะเชื่อฟัง ยกผู้คดโกงประชาชนจะไม่เชื่อฟัง”

๓. นักปกครองทั้งคำพูดและการกระทำต้องตรงกัน คือเป็นผู้มีความจริงใจทั้งทั้งคำพูดและการกระทำ เมื่อพูดไว้อย่างไร สามารถทำได้เช่นนั้น

๔. นักปกครองควรเป็นผู้สังเกตเงื่อนไขทางสังคมการเมืองการปกครอง คือจะต้องอาศัยประสบการณ์ในอดีตมาแก้ไขปัจจุบัน อาศัยหุตาแก้วไกลมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รู้จักนำข้อดีมาปฏิบัติ นำข้อเสียมาแก้ไข

๕. นักปกครองต้องรู้จักนำหลักศาสนาใช้ในการบริหารประเทศและระหว่างประเทศ

๖. นักปกครองต้องมีศิลปะในการบริหาร ทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ

๖.๑. เสนอหลักบริหารประเทศ ๙ ประการ

๖.๒. เสนอหลักบริหารระหว่างประเทศ ๖ ประการ เป็นหลักจริยธรรมสากล (International Ethics) ในทัศนะของขงจื้อ

๑) ให้ความช่วยเหลือรัฐบาล ซึ่งจัดตั้งโดยถูกต้องตามกฎหมาย แต่ถูกรุกรานโดยรัฐบาลที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

๒) ร่วมต่อสู้กับชาติประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อให้ได้มาซึ่งอิสรภาพ หากถูกอำนาจที่ไม่ชอบธรรมกดขี่

๓) ช่วยเหลือในการฟื้นฟูรัฐที่อยู่ในภาวะวิกฤต

๔) ช่วยเหลือรัฐที่กำลังตกอยู่ในภาวะอันตราย

๕) แลกเปลี่ยนทางการทูตซึ่งกันและกันตามความเหมาะสม

๖) ให้การสนับสนุนประชาธิปไตย แก่รัฐเพื่อนบ้านและต้อนรับรัฐเหล่านั้นด้วย

ไม่ตรีจิต

หลักปฏิบัติที่สนับสนุนให้เป็นวิญญูชน มีอยู่หลายประการที่ขงจื้อ สอนให้ปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน คือ

๑) หลักจารีตประเพณี (หลี่)

หลักการของความกตัญญูที่ขงจื้อสอนไว้ในคัมภีร์ลุนอี้ที่ว่า “ขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี ครั้นท่านตายไปแล้ว ก็ต้องจัดการฝังศพท่านให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี” ในคัมภีร์เม่งจื้อก็มีข้อความทำนองเดียวกันว่า “เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ก็ควรเลี้ยงดูท่านตามจารีตประเพณี เมื่อท่านตายไปแล้ว ก็ควรฝังท่านตามจารีตประเพณี พร้อมทั้งเซ่นไหว้ท่านตามจารีตประเพณีด้วย” นอกจากการเซ่นไหว้ตามประเพณีดังกล่าวแล้ว หลักคำสอนของขงจื้อยังให้ความสำคัญต่อวิญญูณบรรพบุรุษ เป็นต้นว่า เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้ว ให้บุตรธิดาปฏิบัติตนเสมือนท่านยังมีชีวิตอยู่ โดยการเจริญรอยตามปณิธานของท่าน หรือการไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี เป็นต้น

หลักการของคัมภีร์จารีต ก็คือ การขัดเกลามารยาทจรรยาให้เหมาะสมตามฐานะของตน ๆ นั่นคือบิดามารดาที่ทำหน้าที่บิดามารดา บุตรธิดาก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นบุตรธิดาเป็นพี่น้อง ก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นพี่เป็นน้อง ถ้าหากปราศจากจารีตประเพณีเสียแล้ว มนุษย์ก็ไม่ต่างอะไรจากสัตว์ บิดากับบุตรก็อาจจะมิคุ้นเคยกันเป็นคนเดียวกันก็ได้ กฎเกณฑ์แห่งจารีตเปรียบเสมือนร่างกาย ถ้าร่างกายไม่สมบูรณ์ คนนั้นก็จะได้ชื่อว่าเป็นคนไม่สมบูรณ์ และหลักจารีตส่วนหนึ่งก็จะสอนหลักการปฏิบัติของลูกต่อบิดามารดาว่าจะต้องทำอย่างไรบ้าง หลักจารีตจึงเปรียบเหมือนเป็นประตูที่จะให้ความกตัญญูสะท้อนออกมาเป็นรูปธรรม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ความเป็นจริง คัมภีร์จารีตได้แบ่งวัยชีวิตของมนุษย์ออกเป็นช่วง ๆ แล้วก็กำหนดหน้าที่กว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการประพฤติปฏิบัติสำหรับคนทุกคนในสังคมดังนี้

ผู้มีอายุ ๑๐ ปี เรียกว่า เด็ก หน้าที่คือต้องไปโรงเรียน เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี เรียกว่า เป็นหนุ่ม อยู่ในวัยวัยรุ่น เมื่ออายุ ๓๐ เรียกว่าอยู่ในช่วง เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว เขาควรมีภรรยา เมื่ออายุได้ ๔๐ เรียกว่าอยู่ในวัยทำงาน เขาควรมีหน้าที่การงาน เมื่ออายุได้ ๕๐ เรียกว่า อย่างสุ่วัยชรา เขาควรได้รับการปลดปล่อยจากหน้าที่การงานทั้งปวง เมื่ออายุได้ ๖๐ เรียกว่า อยู่ในวัยชรา ควรทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้คำชี้แนะต่าง ๆ เมื่ออายุได้ ๗๐ เรียกว่า ชราภาพแล้ว เขาควรมอบหมายภาระหน้าที่ให้คนอื่นทำแทน เมื่อถึงวัย ๘๐ หรือ ๙๐ เราพูดถึงท่านว่า เป็นคนแก่แล้ว แก่มากแล้ว ถึงแม้เขาอาจจะทำความผิดไปบ้าง ก็ไม่จำเป็นต้องลงโทษทัณฑ์ เมื่ออายุถึง ๑๐๐ ปี เรียกว่า เป็นผู้มียุ้ยยืน เขาควรได้รับการเลี้ยงดู

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู หลักจารีต ได้ให้รายละเอียดอันเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติไว้หลายกรณี การที่ขงจื้ออธิบายเรื่องความกตัญญูว่า หมายถึงการปฏิบัติต่อบิดามารดาให้

สอดคล้องกับจารีตจึงเป็นเรื่องที่ต้องไปศึกษารายละเอียดว่า หมายถึงการปฏิบัติอย่างไรบ้าง เช่น ใน คัมภีร์จารีตระบุไว้ว่า

สำหรับบุตรธิดาทุกคน สิ่งนี้ถือว่าเป็นกฎ :- ในยามหน้าหนาว ต้องจัดแจงที่นอนของท่าน ให้อบอุ่น ยามหน้าร้อน ก็ต้องทำให้เย็น ตกเย็นมา ต้องเตรียมทุกสิ่งทุกอย่างให้เรียบร้อย ยาม เช้ามาก็ต้องถามถึงสุขภาพอนามัย และเมื่อไปไหนกับท่าน ก็ห้ามก่อการทะเลาะวิวาท

บุตรที่มีความกตัญญูจะไม่กระทำการต่าง ๆ ในที่มืด ทั้งจะไม่พยายามทำสิ่งที่จะก่อให้เกิด อันตราย ด้วยเกรงว่า จะทำให้บิดามารดาได้รับความอับอาย ขณะที่บิดามารดามีชีวิตอยู่ เขาจะต้องไม่ สาบานให้ตัวตาย ทั้งจะไม่อ้างความมั่งคั่งที่มีอยู่ว่าเป็นของตัวเอง

ขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ในการรับประทานอาหารมีอุปนิสัย ทั้งมือเข้าและเย็น บุตร พร้อมด้วยภรรยา ควรจะให้บิดามารดาได้รับประทานอาหารทุกอย่าง อาหารที่เหลือจากนั้นจึงเป็นส่วน ของตนพร้อมด้วยภรรยา ซึ่งการโยงไปหาหลักจารีตดังกล่าวนี้เอง ทำให้แนวคำสอนเรื่องความกตัญญู มีความสัมพันธ์กับหลักจารีตอย่างไม่สามารถแยกจากกันได้

คำสอนของขงจื้อยังเน้นหนักในด้านจริยธรรม ที่ให้ความสำคัญการฝึกฝนเด็กให้รู้จัก เคารพเชื่อฟังบิดามารดา และรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามบทบาทภายในจารีตประเพณีที่ปรากฏ ที่ ประมวลผลความได้ว่า “ความกตัญญูทุกตัวนั้นเป็นสิ่งที่ควรเทิดทูนไว้อย่างสูงด้วยบุคคลผู้ได้ชื่อว่า มี คุณธรรมย่อมไม่เมินเฉยต่อการปฏิบัติดูแลบิดามารดาของเขา ความรักและการเคารพเชื่อฟังที่มอบให้ แต่ผู้อาวุโส เป็นจุดเริ่มต้นแห่งสายสัมพันธ์ที่จะสานต่อความรักและความเคารพสำหรับมอบให้สมาชิก ทุกคนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน” จึงอาจกล่าวได้ว่า คำสอนของขงจื้อ บ่งบอกว่าสภาพแวดล้อม (ระเบียบจารีต) มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสมให้กับเยาวชน เพื่อให้เป็น สมาชิกผู้มีจริยธรรมและอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างปกติ

๒) หลักเมตตา (เหริน)

ในคัมภีร์ลุนฮือและคัมภีร์ต่างๆที่บันทึกคำสอนของขงจื้อหลายแห่งที่พรรณนาถึง ความสัมพันธ์ระหว่างหลักคำสอนเรื่องเมตตาและหลักคำสอนเรื่องความกตัญญูว่า มีความเกี่ยวเนื่องกัน ในเชิงปฏิบัติมากกว่าหลักคำสอนเรื่องอื่นของขงจื้อ เพราะคุณธรรมทั้งสองประการนี้ ขงจื้อมุ่งเน้นไปที่ สถาบันครอบครัวว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้คุณธรรมทั้ง ๒ ประการนี้เจริญงอกงามได้ ดังที่ขงจื้อ กล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น “ความกตัญญูเป็นรากฐานของคุณธรรมทั้งปวง” “ความรักและความเคารพ นับถือบิดามารดาที่มีอยู่ในจิตใจของตนนั้นแหละคือความกตัญญู” “ความกตัญญูต่อบิดามารดา เคารพ พี่ รักน้อง คือรากฐานแห่งเมตตา”

จากข้อความข้างต้น หากเราจะตั้งเป็นคำถามตามแบบฉบับของขงจื้อ เพื่อเชื่อมโยง ระหว่างความกตัญญูและเมตตา ก็จะได้รูปแบบดังนี้

เมตตา คืออะไร ? คำตอบคือ รักทุกคน คนมีเมตตาย่อมรักคนทุกคน

ความรักเริ่มต้นจากที่ใดก่อน คำตอบ “บิดามารดาของตน” เพราะ “ผู้มีเมตตา ย่อมไม่ ทอดทิ้งบิดามารดาของตน” “รักคนอื่น แต่ไม่รักบิดามารดาของตน ย่อมขัดแย้งต่อจริยธรรม เคารพ นับถือแต่คนอื่น แต่ไม่เคารพนับถือบิดามารดาของตน ย่อมขัดต่อจารีตประเพณี” ความรักจึงต้อง เริ่มต้นแสดงออกที่บิดามารดาของตน

เราสามารถอธิบายถึงความเชื่อมโยงของหลักเมตตาและหลักกตัญญูต่อไปได้อีกว่า การที่ จะทำให้คนทุกคนมีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ได้นั้น จะต้องเริ่มต้นที่ความรู้สึกที่ลูกมีต่อบิดา

มารดาของตนเสียก่อน นั่นหมายความว่า การใส่ใจทำหน้าที่ที่บุตรธิดาจะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา นั้นเองเป็นวิธีพอกพูนความรักให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ผลตามมาก็คือ บุตรธิดาย่อมกตัญญูต่อบิดามารดา บุตรธิดาที่กตัญญูต่อบิดามารดา ย่อมเป็นที่รักของบิดามารดาอย่างสุดซึ่งเช่นกัน

เซี่ยเย ยู-เหวย (Hsieh Yu-wei) ได้อธิบายถึงเหตุผลที่คุณธรรมเรื่องความกตัญญูและ เมตตามีความสัมพันธ์โดยให้เหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. เมตตาจัดว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในศาสนาขงจื้อ ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้ต้องมี คุณธรรมอื่นเป็นรากฐาน หรือทำให้เมตตาเกิดขึ้น

๒. เมตตาจะต้องมีช่องทางหรือวิธีการเมื่อนำไปปฏิบัติในสังคม ช่องทางหรือวิธีการ ดังกล่าวก็ได้แก่ความกตัญญู

ดังนั้นเมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่า เมตตาหมายถึงอะไร ขงจื้อ กลับตอบโยงไปหาหลักกตัญญู ว่า “เมื่ออยู่บ้านก็ปรนนิบัติบิดามารดาด้วยความเคารพ อยู่นอกบ้านก็ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความ ซื่อสัตย์” หลักเมตตากับหลักความกตัญญูจึงผูกติดกันอย่างเห็นได้ชัด

เซี่ยเย ยู-เหวย (Hsieh Yu-wei) ได้อธิบายถึงเหตุผลที่คุณธรรมเรื่องความกตัญญูและ เมตตามีความสัมพันธ์โดยให้เหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. เมตตาจัดว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในศาสนาขงจื้อ ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้ต้องมี คุณธรรมอื่นเป็นรากฐาน หรือทำให้เมตตาเกิดขึ้น

๒. เมตตาจะต้องมีช่องทางหรือวิธีการเมื่อนำไปปฏิบัติในสังคม ช่องทางหรือวิธีการ ดังกล่าวก็ได้แก่ความกตัญญู

ดังนั้น เมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่า เมตตาหมายถึงอะไร ขงจื้อ กลับตอบโยงไปหาหลักกตัญญู ว่า “เมื่ออยู่บ้านก็ปรนนิบัติบิดามารดาด้วยความเคารพ อยู่นอกบ้านก็ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความ ซื่อสัตย์” หลักเมตตากับหลักความกตัญญูจึงผูกติดกันอย่างเห็นได้ชัด

ตามแนวคำสอนขงจื้อการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูเริ่มมาจากสถาบันครอบครัว ซึ่งในที่นี้ ก็ได้แก่พ่อแม่ จากนั้นก็เป็นพี่น้องที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ในทัศนะของขงจื้อ ครอบครัวจึงเป็น เสมือนโรงเรียนสอนศีลธรรม ซึ่งบทเรียนแรกที่ลูก ๆ จะต้องเรียนรู้ก็คือเรื่องความกตัญญู

ในคัมภีร์จาร์ต ได้ระบุถึงวิธีการปลูกฝังความกตัญญูไว้กระจัดกระจาย แม้จะดูไม่เป็น ระบบ แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของบิดามารดาว่า เป็นบุคคลแรกที่จะเป็นผู้อบรมสั่งสอน บุตรธิดาให้มีความกตัญญู ความกตัญญูจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยท่านทั้งสองเป็นแม่พิมพ์ คอย อบรมสั่งสอน เริ่มตั้งแต่ทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่บุตรธิดา ธรรมเนียมจีนจึงมีวิธีการที่จะ ปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่บิดามารดา โดยเฉพาะมารดาในฐานะเป็นผู้ที่จะอยู่ใกล้ชิดบุตร ธิดามากที่สุด เพราะเป็นผู้ทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรธิดาโดยตรง จะต้องฝึกฝนอบรมตนเองในคุณธรรม เหล่านั้นก่อน จึงมีธรรมเนียมว่า หญิงเมื่อจะแต่งงาน จะต้องถูกส่งไปยังวัดบรรพบุรุษเพื่อเรียนรู้หน้าที่ ของภรรยา รวมทั้งขัดเกลาจิตใจ เพื่อเตรียมตัวเป็นครูของเหล่าบุตรธิดา

ในการสั่งสอนบุตรธิดาให้มีความกตัญญูกตเวทิตะ บิดามารดาก็ต้องอดทน ไม่แสดงอาการ โกรธเคืองเมื่อยามที่บุตรยังไม่มี ความกตัญญู ขณะเดียวกันบุตรธิดาก็ได้รับการสั่งสอน แม้ถูกบิดา ลงโทษถึงขั้นเลือดตกยางออก ก็ไม่ควรแสดงอาการโกรธเคืองเช่นกัน

วิธีการปลูกฝังความกตัญญูในคัมภีร์จาร์ต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการลงมือปฏิบัติต่อบิดา มารดาโดยตรงในลักษณะเหมือนต้องการจะย้ำว่า บุตรธิดาจะต้องทำอย่างนี้ ๆ หรือไม่ควรถ่ายอย่าง

นี้ ๆ ในคัมภีร์ดังกล่าวนี้จึงเต็มไปด้วยข้อวัตรปฏิบัติสำหรับการฝึกตนเองของบรรดาเหล่าบุตรีดา ซึ่งจะต้องดำเนินไปอย่างเคร่งครัด

คัมภีร์จารีต แสดงให้เห็นถึงวิธีการปลูกฝังความกตัญญูโดยผ่านวิถีปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนของสังคมดังนี้

ลูก ๆ และรวมถึงภรรยาของลูก ๆ ทั้งหมด ผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูและมีความเคารพเชื่อฟังนั้น เมื่อได้รับคำสั่งจากบิดามารดา ไม่ควรปฏิเสธ ทั้งไม่ควรผัดวันประกันพรุ่ง ต้องรีบจัดการให้ลุล่วง เมื่อบิดามารดาให้รับประทานหรือดื่มอะไร แม้จะไม่ชอบสิ่งนั้น ก็จะไม่ปฏิเสธที่จะชิมดู พร้อมทั้งรอคอยคำสั่งต่อไป เมื่อบิดามารดามอบเสื้อผ้าให้ แม้จะไม่ถูกใจ ก็ต้องนำมาใส่ พร้อมกับรอกว่าท่านจะสั่งอย่างไร

ข้อความดังกล่าวนี้สะท้อนถึงการปลูกฝังให้บุตรีดา รู้จักเคารพเชื่อฟัง อะไรก็ตามที่เป็นสิ่งบิดามารดาหยิบยื่นให้ บุตรีดาต้องน้อมรับด้วยความเคารพ แม้จะไม่ชอบใจก็ตาม ซึ่งมุมหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่า ในฐานะเป็นบุตรีดา ไม่ควรทำอะไรให้บิดามารดาขัดเคือง หรือไม่พอใจ ต้องรู้จักถนอมน้ำใจท่าน

สายตาของลูกไม่ควรลืมนองดูบิดามารดาของตน หูของลูกไม่ควรลืมนั่งฟังเสียงบิดามารดาของตน และควรใส่ใจความประสงค์ ความต้องการ และความปรารถนาของท่าน (เมื่อท่านตายไปแล้ว-ผู้วิจัย) ก็ยังรักท่านไม่เสื่อมคลาย ทำเหมือนประหนึ่งท่านกลับมีชีวิตใหม่อีกครั้ง ให้ความเคารพท่านเสมือนประหนึ่งว่าท่านมายืนอยู่ตรงหน้า...

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการปลูกฝังเรื่องความสำคัญของบิดามารดา ข้อความที่ว่า “ไม่ควรลืมนองดูบิดามารดาของตน...ไม่ควรลืมนั่งฟังเสียงของบิดามารดาของตน” ย้ำเตือนให้ลูกได้เกิดจิตสำนึกในการกระทำทุกอย่างว่า บิดามารดานั้นสำคัญที่สุด ด้วยการมองดูหน้าจะทำให้ทราบจุดประสงค์ ความต้องการของท่าน การรู้จักฟังเสียงของท่าน สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อฟัง ไม่ขัดหรือฝืนความประสงค์ของท่าน

ถ้าประตูเปิดอยู่ เขาก็ต้องปล่อยมันเปิดเอาไว้ ถ้าประตูปิดอยู่ เขาก็ต้องปิดไว้อีกเช่นเดิม ถ้ามีคนอื่น ๆ เข้ามาตามหลังเขา เขาต้องไม่รีบปิดมันด้วยความรีบร้อนจนเกินไป เขาต้องไม่เหยียบลงไปบนรองเท้า และไม่ก้าวอย่างข้ามเสื่อ แต่จงตั้งรั้วเครื่องแต่งกายขึ้นเล็กน้อย แล้วเคลื่อนกายไปยังมุมห้องของเขาอย่างรวดเร็ว เขาต้องระมัดระวังตอบคำถาม และในการยินยอมหรือเห็นด้วย ขณะเมื่อกำลังขึ้นไปยังห้องโถง เขาต้องยกระดับเสียงพูดของเขาให้ดังขึ้นอีก และเมื่ออยู่ที่นอกประตู ถ้าหากมีรองเท้า ๒ คู่วางอยู่ และมีเสียงลอดออกมาให้ได้ยิน เขาก็อาจจะเข้าไปได้ แต่ถ้าไม่ได้ยินเสียงพูดใด ๆ เขาก็ต้องไม่เข้าไปในประตูนั้น เมื่อเข้าประตูไป เขาจะต้องทอดสายตาลงต่ำ และขณะที่เข้าไป เขาก็ควรยกมือสูงเล็กน้อย ทำราวกับว่าเขากำลังถือสลักประตูอยู่

ข้อความในคัมภีร์จารีตดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการสอนให้บุตรีดารู้จักระมัดระวังตัวในการปฏิบัติต่อบิดามารดา ความระมัดระวังดังกล่าวนี้ยังแสดงนัยแห่งความเคารพยำเกรงอย่างเห็นได้ชัด กิริยามารยาทที่แสดงออก ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ คำพูด จึงมีลักษณะของความเคร่งครัด ซึ่งบุตรีดาต้องปฏิบัติตาม เพราะความรักและความเคารพนับถือบิดามารดาที่มีอยู่ในจิตใจของตนนั้น แหะละคือความกตัญญู ความกตัญญูต่อบิดามารดา เคารพที่ รักนัอง คือรากฐานแห่งเมตตา ทั้งปวง

อนึ่ง นอกจากวิธีการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูดังกล่าวแล้วข้างต้น หากพิจารณาถึงวิธีการของขงจื้อในการสั่งสอนจริยธรรมโดยใช้คัมภีร์ชั้นสูงทั้ง ๖ (Six Classics) เป็นที่แน่นอนว่า ในเรื่องคุณธรรมเรื่องความกตัญญู ขงจื้อน่าจะใช้คัมภีร์ดังกล่าวเป็น “อุปกรณ์” สำหรับการปลูกฝังค่านิยม

กตัญญูด้วยอย่างแน่นอน เพราะคัมภีร์เหล่านี้ เนื้อหาบางส่วนก็มีความเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องกตัญญู เช่นเดียวกับคัมภีร์จารีต

วิธีการปฏิบัติของบัณฑิตนั้น ต้องปฏิบัติต่อเพื่อด้วยความซื่อตรง ซื่อความซื่อสัตย์สุจริตใจ ด้วยความประพฤติในสุจริตทั้งสาม คือกายสุจริต ประพฤติดีทางกาย วจิสสุจริต ประพฤติดีทางวาจา และมโนสุจริต ประพฤติดีทางใจต่อเพื่อน ในเวลาเพื่อนได้ประสบทุกข์ลำบากจากเหตุภัยต่าง ๆ ต้องมีการช่วยเหลือเพื่อนด้วยการแสดงน้ำใจเล็กน้อยบ้าง มากบ้าง ไปตามกำลังของคนที่สามารถช่วยกันได้ด้วย ความอนุเคราะห์แก่เพื่อน ด้วยเครื่องบรรเทาทุกข์ต่าง ๆ มีปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม มีเสื้อผ้า เป็นต้น อาหารการกิน น้ำดื่ม น้ำใช้ ที่พักอาศัย และยาและอุปกรณ์รักษาโรค เป็นต้น มีการพูดจาด้วยคำพูดที่ดีกับเพื่อน คือมีการพูดให้กำลังใจเพื่อนให้ได้เบาใจจากความทุกข์ที่เพื่อนได้รับ แล้วช่วยสร้างบ้านเรือนให้แก่เพื่อนได้อยู่อาศัยให้กลับสภาพเดิมได้เป็นปกติ เป็นคนเอาใจใส่ต่อเพื่อน ไม่ทอดทิ้งและไม่หนีหน้าเพื่อนในเวลาตกทุกข์ได้ยาก คือเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ เสมอตนเสมอปลายกับเพื่อน

จี้กัณฐกถามว่า มีคำใดที่สามารถนำไปใช้ตลอดชีวิตหรือไม่

ขงจี้กล่าวว่

คงจะเป็นคำว่าอภัยกรรมมัง สิ่งที่คุณไม่ปรารถนาอย่ากระทำต่อผู้อื่น^{๕๘}

การปฏิบัติต่อเพื่อนต้องคำนึงถึงใจเขาใจเราหรืออกเขาอกเรา คือ สิ่งใดที่เราไม่ชอบแล้วคนอื่นก็ไม่ชอบเหมือนกัน อย่าไปทำกับเขา ต้องทำสิ่งดี ๆ ที่เราชอบ ที่เรารักใคร่ พอกพอใจให้ แก่เขา เนื่องจากคนทุกคน ไม่ว่าเราหรือเขาชอบแต่ของดี ๆ ถูกอกถูกใจ ไม่ชอบของที่ไม่ดี ไม่ถูกอกถูกใจ ชอบฟังคำพูดดี ๆ ไม่ชอบฟังคำพูดที่ไม่ดี คำพูดส่อเสียดคำพูดยุยงและคำโกหกต่าง ๆ ที่ฟังแล้วทำให้แสบใจ เราไม่ควรกระทำสิ่งเหล่านั้นแก่เพื่อน ทำให้เพื่อนสามารถจับผิดได้ว่าเราเป็นเพื่อนไม่ดีไม่คุณธรรม เนื่องจากคนนั้นมีทั้งดีทั้งชั่วอยู่ในตัวทุกคน ดังนั้น ต้องใช้สติปัญญาบังคับพฤติกรรมที่ชั่วอยู่ในตนไม่ให้ออกมาข้างนอกให้เพื่อนได้เห็น ให้ออกมาแต่ความประพฤติดีเท่านั้นที่มาปฏิบัติการอยู่เพื่อประโยชน์แก่เพื่อน เขาย่อมดีอกดีใจ เมื่อได้สิ่งของที่ถูกต้องถูกใจ ของดีสมใจปรารถนาที่อยากได้

วิธีปฏิบัติตามหลักคำสอนในการคบมิตรในศาสนาของขงจี้ การพูดจากับมิตรก็ต้องพูดคำที่ดี คำพูดที่ฟังแล้วไพเราะเสนาะหู คำพูดที่ฟังแล้วเบิกบานใจ ยิ้มแย้มแจ่มใสให้เพื่อน แสดงอาการนอบน้อมถ่อมตนต่อเพื่อน เป็นผู้เสมอตนเสมอปลาย ไม่ทอดทิ้งเพื่อนเก่า แม้คนที่อยู่รอบข้างตัวเรา และที่อยู่ในสังคมกับเราด้วยความจริงใจ ต้องปฏิบัติต่อคนรอบข้างด้วยเมตตากรุณา รักใคร่และความหวังดีต่อพวกเขา ไม่ควรทำตามอารมณ์กับเพื่อน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดต้องมีความอดทน อดกลั้น มีความซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริตต่อเพื่อน

จี้กัณฐกกล่าวว่า ฟังเคารพเมธีแทนการหลงไหลในเพศสตรี ในการปรนนิบัติบุพการีพึงปฏิบัติโดยสุดกำลังความสามารถที่มี ในการรับใช้องค์พระภูมีพึงถวายความจงรักภักดีทั้งกายา ในการคบมิตรสหายพึงมีสัจจะต่อวาจา คนที่ทำได้เช่นนี้ แม้จะไม่เคยรำเรียนมา แต่เขาก็ถือว่าเป็นผู้มีการศึกษาดีแล้ว^{๕๙}

การปฏิบัติต่อเพื่อนด้วยการพูดความจริง คือ คำไหนคำนั้น ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ถ้าไม่มีเหตุผลเพียงพอหรือจำเป็น คือ ถ้ามีประโยชน์แก่ตนและประโยชน์แก่เพื่อน เป็นคนที่มีความเที่ยงตรงซื่อตรง รักษาคำพูดตามสัญญาที่ให้ไว้ต่อเพื่อน ไม่เปลี่ยนแปลงคำมั่นสัญญาที่ได้ตกลงกับเพื่อนไว้

^{๕๘} อมร ทองสุก, คัมภีร์หลุนอวี่, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชูณหวัดร จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

พูดจริงทำจริง ยึดมั่นไว้ในคุณธรรม ความดีต่อเพื่อน ไม่เป็นคนตระบัดสัตย์จะมีเพื่อนไว้เนื้อเชื่อใจ เรา จะพูดหรือทำต้องคิดถึงคุณธรรม ความดี คือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนตลอดเวลาที่พูดนั้นจะกระทบต่อเพื่อน จะทำให้เพื่อนไม่พอใจหรือไม่ และที่กำลังทำอยู่นี้เพื่อนจะสบายใจหรือไม่ ถ้าถูกทำเนียมก็ควรทำ ถ้าไม่ถูกทำเนียมก็ไม่ควรทำ จะทำให้เพื่อนเข้าเกิดความพอใจแล้วก็พากันตืจาก แต่ถ้ายึดเอาตามความเป็นธรรมทุกอย่างถูกต้องแล้ว ก็มีใครรักใครมาเป็นเพื่อนกับเรา เคารพริกเรา ด้วยเห็นว่าเราเพื่อนดี มีคุณธรรม ควรแก่การคบเป็นเพื่อนกัน

ขงจื้อกล่าวว่า มีคุณธรรมจะมีโดดเดียว และจักมีมิตรร่วมอุดมการณ์^{๖๐}

การที่เราไม่มีมิตรมากมาย ก็ต้องรู้จักอุปนิสัยใจคอของเพื่อนแต่ละคนให้ได้ชัดเจน เพราะว่ามากคนมากความคิดหรือ หลายคนหลายปัญหา คนมีความคิดต่าง ๆ กัน เมื่อจะให้คำปรึกษาหรือคำตักเตือน ว่ากล่าวใด ๆ ต้องดูจังหวะ ดูเวลา ดูโอกาสและสถานที่ บางที่พูดคัดค้านคัดจ้งหะหรือตักเตือนบ่อย ๆ เข้า ทำให้เพื่อนไม่พอใจได้ เนื่องจากคำจริงไม่เสนาะหูคนฟัง แต่แก้ปัญหาก็ได้ บางที่ให้คำปรึกษามากทำให้เขาถึงโกรธซึ่งก็มี

จื่ออิวกล่าวว่า ทูลทัดทานพระประมุขจนบ่อยครั้ง ก็จะได้รับความอภัยศ ตักเตือนมิตรสหายจนซ้ำซาก ก็จะทำให้เกิดความเห็นห่าง^{๖๑}

มิตรบางคน เป็นคนดี มีคุณธรรม ซื่อตรง ซื่อสัตย์ สุจริตใจ แต่มีนิสัยใจคอตื้อดิ่ง พูดจาไม่ค่อยคิดหน้าคิดหลัง พูดจาไม่รู้จักสะบัดสำนวน พูดจาตรงไปตรงมา ถนัดแต่ใช้ กำลัง อาจจะทำให้เพื่อนคนอื่นเกิดความไม่พอใจได้ เมื่อจะตักเตือนเขา ก็ควรตักเตือนในสถานที่ที่สงบกำบัง ไม่ควรตักเตือนเขาต่อหน้าเพื่อนฝูงเพราะจะทำให้เขาไม่พอใจได้ ควรตักเตือนเขาด้วยวาจาสุภาพอ่อนโยน พร้อมทั้งแสดงอาการสีหน้าท่าทางแก่เขาด้วยความรักและสงสารต่อเขาเพื่อทำให้เขา ได้เข้าใจว่า ไม่ควรทำอย่างนั้น ไม่ควรแสดงอาการกระตือรือร้นกระด้างแก่เพื่อนซึ่งจะทำให้เขาเข้าใจผิดได้ แล้วทำอาการเฉยต่อเรา และห่างเหินกันไป ในที่สุด เราไม่สามารถปรับความเข้าใจกับเพื่อนได้ และต้องเสียเพื่อนไปอย่างน่าเสียดาย

ท่านได้กล่าวไว้ในความสัมพันธ์ทั้ง ๕ อย่าง มีความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน คือ บุคคลจะทำหรือจะพูดอะไร ต้องคิดถึงความเป็นเพื่อน เหมือนคำของขงจื้อได้กล่าวไว้ว่า อะไรที่เราไม่ชอบอย่าทำกับผู้อื่น แสดงว่าสิ่งใดก็ตามที่เราไม่ชอบคนอื่นก็ไม่ชอบเช่นกัน

การกระทำสิ่งใดต่อเพื่อนต้องทำด้วยคุณธรรม ความดี ทำด้วยเมตตากรุณา คือความรักใคร่สงสารต่อเพื่อน ทำด้วยความอดทน อดกลั้น ด้วยความปรารถนาให้เพื่อนได้รับประโยชน์ ให้เพื่อนมีความไว้เนื้อเชื่อใจ จริงใจจริงจัง มีศรัทธาเลื่อมใส คือทำตามหลักของนักปราชญ์ที่ต้องสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ดังนี้ คือ

นักปราชญ์ต้องมี เมตตา คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนเมตตา กับ สหาย คือ เชื่อใจ^{๖๒}

การมีความเมตตากรุณาต่อเพื่อน มีความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยความรักสามัคคีกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ มีสุขร่วมเสพมีทุกข์ร่วมต้าน มีการช่วยเหลือแก่เพื่อนผู้ที่มีความตกทุกข์ได้ยาก เพื่อนที่ไม่มีงานทำช่วยหาการงานให้ทำเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงตนและครอบครัว เพื่อนที่เจ็บไข้ได้ป่วยก็ช่วยพาไปหา

^{๖๐} มิสโจ (เจ้อจันท์), ขงจื้อมหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน, หน้า ๑๕๗.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

หมอพยาบาลให้ ถ้าเขาไม่มีค่ารักษาพยาบาลต้องช่วยออกค่าพยาบาลให้เขาด้วย ถ้าเรามีทรัพย์สินเงินทองมากควรช่วยออกค่าใช้จ่ายให้มาก มีน้อยก็ช่วยออกแต่น้อยไปตามมีตามได้ ถ้าเพื่อนเป็นคนทำการเกษตรต้องการเงินทุนเพื่อจะทำการใช้จ่ายต่าง ๆ มีการพึ่งพา ขอยืมเงินทุน ก็ต้องช่วยเขา ให้เขายืมเงินทองตามที่เขาต้องการ ให้เขาสามารถเอาไปทำางานได้ ถ้าเพื่อนเป็นพ่อค้าผู้ทำการค้าขาย มีความต้องการทุนทรัพย์เพื่อไปทำเป็นทุนในการค้าขายต้องช่วยเหลือเขา ให้เขาสามารถตั้งตัวได้

ขงจื๊อกล่าวว่า

คนเรามีมากก็ใช้มาก มีน้อยก็เพื่อแผ่กันพอประมาณ

เอาใจเขามาใส่ใจเรา ทำอย่างมีเมตตาต่อกันและกัน^{๖๓}

การปฏิบัติต่อเพื่อนด้วยยึดหลักคุณธรรม มีเมตตาต่อกันและกัน เสียสละ อดทน จริ่งใจต่อเพื่อน แม้เราไม่มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย แต่ด้วยความรักใคร่ และความจริงต่อเพื่อน เมื่อเพื่อนตกกระท่ำลำบาก มาพึ่งพาทนแล้ว เราต้องเสียสละสิ่งของให้แก่เพื่อน ช่วยเหลือเพื่อน เพื่อให้เขาได้เบาใจลงบ้าง แม้ตนมีฐานะยากจน แต่สามารถช่วยเหลือได้เล็กน้อย แม้จะต้องทำให้ตนลำบากก็ตามที่ ก็ต้องแสดงความเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ด้วยความเป็นผู้มีน้ำอดน้ำทนต่อความยากและทำประโยชน์แก่เพื่อน ให้สิ่งของของตนมีอยู่แก่เพื่อน ด้วยความจริงใจเพื่อแสดงความเป็นมิตรต่อเพื่อน

ขงจื๊อกล่าวว่า เพื่อนดีมี ๓ ประเภท^{๖๔}

๑. ซื่อสัตย์
๒. จริ่งใจ
๓. มีความรู้ (ให้คุณ)

เพื่อนดี มีความรู้ดี เป็นบัณฑิตนักปราชญ์ผู้มีสติปัญญา ได้รับการศึกษามาก เป็นผู้มีประสบการณ์ มีความเชี่ยวชาญในการทำงานด้านต่าง ๆ รู้ทางออกบอกทางได้ มีความสามารถแก้ปัญหาได้ รู้จักสถานการณ์ ให้คำปรึกษาแก่เพื่อนได้ พูดเป็นทำเป็น มีความซื่อสัตย์ จริ่งใจจริงจัง สามารถช่วยเหลือเพื่อนให้หลุดพ้นจากอุปสรรคได้ เป็นเพื่อนที่เป็นบัณฑิต คือ ผู้ที่ให้ความรู้แก่มิตรสหาย ขงจื๊อยังได้เสนอหลักสัมพันธภาพทั้ง ๕ โดยขงจื๊อให้ความสำคัญแก่หน้าที่ของแต่ละกลุ่ม ที่จะต้องแสดงความเคารพซึ่งกันและกัน โดยเสนอหลักจริยพันธะทางสังคมขึ้น เพื่อจัดระเบียบเป็นหน้าที่ให้ปฏิบัติต่อกัน ๕ ประการคือ^{๖๕}

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งมีความสัมพันธ์ตามภาระหน้าที่เป็นหลัก

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเป็นหลัก

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา มีความสัมพันธ์ตามหน้าที่ต่อกัน

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง มีความสัมพันธ์ตามลำดับอาวุโสเป็นหลัก

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน มีสัจจะเป็นหลัก

จากข้อความดังกล่าว ทำให้เห็นว่า การปกครองเป็นเรื่องของการยอมรับอำนาจที่มีความเที่ยงธรรม มิใช่การยอมจำนนต่ออำนาจของผู้นำ ความหมายของ การยอมรับก็คือ การเคารพในความเที่ยงธรรมของผู้ปกครองนั่นเอง

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^{๖๕} Chung Yung, Book XX:8.

๒.๖ ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

ในลัทธิศาสนาขงจื้อเป็นลัทธิที่สั่งสอนคนให้คลุกคลีอยู่ในสังคม คือให้คนอยู่ในสังคม สอนคนให้เป็นคนดี มีคุณธรรม สอนให้คบคนดีเป็นมิตรสหาย และให้เป็นคนมีสัจจะวาจาระหว่างเพื่อนกับเพื่อนที่อยู่ในสังคม สั่งสอนคนให้เป็นผู้มีสติปัญญา ให้เป็นคนมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยเหลือคนให้ติดต่อกันได้ เชื่อมประสานกันอยู่กับคนในสังคมได้ เพื่อช่วยอบรมสั่งสอนคนให้เป็นคนดีของสังคม สอนให้เป็นคนซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริตใจ มีความกตัญญูรู้คุณ มีความอดทน ความจงรักภักดี ความจริงใจ เชื่อใจต่อเพื่อน เป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อนในยามคน และช่วยเหลือเพื่อนในสังคมให้เป็นคนดีของสังคม ช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติให้อยู่รอดปลอดภัย เป็นผู้ช่วยชี้แนะให้คำปรึกษาแก่เพื่อนที่ประพฤติอบายมุขต่าง ๆ ให้ช่วยอบรมชาวบ้านให้มีความรู้ความเข้าใจเพื่อดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ให้มีความสุขทางกายและสุขทางใจ ไมโลภ ไมโกรธ ไม่หลง ศิษย์ของขงจื้อคนหนึ่ง ชื่อจื่อเอวียน ซึ่งเป็นข้าราชการผู้ปกครองบ้านเมือง เขาได้กล่าวว่า วิธีชีวิตของคนเรา มีกายและใจสองระบบ ถ้าสนใจระบบใดระบบหนึ่งมากเกินไป อีกระบบหนึ่งย่อมขาดดุล สิ่งใดขาดดุลสิ่งนั้นย่อมไม่ยั่งยืน ความสุดโต่งจึงไม่ดี ฉะนั้นแล^{๖๖} คนเราเกิดมาไม่ได้สนใจเรียนรู้เรื่องปัญหาชีวิตว่าเป็นมาอย่างไร มีอะไรบ้าง เขามีความปรารถนาอยากได้ความสุข ไม่ชอบความทุกข์และไม่รู้ว่าความทุกข์เกิดมาจากอะไร เมื่อมีความเกิดขึ้น เขาก็ไปบ่นบานสานกล่าว เช่นไหว้ขอให้ความทุกข์นั้นหายไปและความสุข จึงเกิดขึ้นแก่เขา ที่จริงเขาต้องเรียนรู้ให้เข้าใจความจริงแท้แน่นอนระหว่างกายกับจิต ที่มันมีความทุกข์ทางกายกับใจนั้น มันเกิดขึ้นได้อย่างไรและที่มันมีความสุขเกิดขึ้นทางกายกับใจนั้น มันเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อเขาได้เรียนรู้แล้ว เขาสามารถประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องได้ คือ หลีกเลี่ยงเหตุให้เกิดทุกข์และประพฤติปฏิบัติเหตุให้เกิดความสุขแก่ตน ฉะนั้น การคบมิตรที่เป็นพหูสูต คือผู้ได้เรียนรู้ได้ศึกษาวิชาความรู้มามาก ก็จะได้เป็นที่พึ่งทางสติปัญญาของเขาช่วยชี้แนะให้ทางออก บอกทางได้แก่การอยู่ในสังคม การงานของสังคม และการจัดพิธีต่าง ๆ ในสังคมต้องมีเพื่อนดีช่วยทั้งนั้น

๑.ด้านสังคม

คนทุกคนต้องเรียนรู้และเข้าใจคนให้ชัดเจน คือรู้จักคนที่จะต้องคบกันเป็นมิตรสหาย และรู้จักระบบชีวิตของตนเพื่อได้บริหารกายใจให้ถูกวิธีและเพื่ออยู่ในสังคมกับเพื่อนและคนอื่นได้อย่างมีความสุข คือ เข้าสังคมกับเขาได้ด้วยไม่มีความขัดข้องกับเพื่อนและคนรอบข้างตน

เจิ้งจื่อ สอนศิษย์ว่า

คนเรานั้น ต้องมีความเด็ดเดี่ยวจริงจังที่จะไปให้ถึงเป้าหมายแห่งชีวิตอันอุดมสมบูรณ์ ไม่ถอยเลยจนก้าวเดียว แม้จะต้องแบกภาระอันหนักหน่วงในการที่จะไปถึงจุดหมายปลายทางที่ใกล้เพียงใดก็ตาม^{๖๗}

การงานสังคมนั้น เป็นการงานที่ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง เป็นบุคคลที่ต้องช่วยเหลืออนุเคราะห์กันแก่เพื่อนดี มีคุณธรรม เนื่องจากเพื่อนคนนั้น บางคนเก่งกล้าสามารถ มีร่างกายแข็งแรงมีสติปัญญา ปฏิภาณไหวพริบดีสามารถช่วยเหลือตัวเองได้และช่วยเหลือผู้ที่เป็นเพื่อนได้ด้วย แต่บางคนไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้เพียงพอ เพราะเป็นผู้มีร่างกายอ่อนแอบ้าง มีสติปัญญาน้อย และปฏิภาณไหวพริบไม่ทันเขาบ้าง เป็นผู้ที่มีร่างกายและใจไม่อาจทันเขาได้ เขาไม่สามารถอยู่ในสังคมเขาได้ จึงต้องการความช่วยเหลือจากเพื่อนของเขา

^{๖๖} มิสโจ (เจ้อจันท์ อัจพรรณ), ขงจื้อมหาปรัชญาแห่งแผ่นดิน, หน้า ๔๖.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

การมีเพื่อนดีมีน้ำใจ เขามักจะกระตือรือร้น ช่วยเหลือการงานสังคมต่าง ๆ ตามแรงกายใจ และทรัพย์สินเงินทอง ด้วยมีเมตตาต่อเพื่อน เขาไม่ยอมให้เพื่อนของตนทำการงานหนักแต่ผู้เดียว มีงานแต่งสมรส งานบุญประจำปี งานขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญบ้าน หรืองานราชการประจำปี เขาต้องไปช่วยแบ่งภาระหน้าที่การงาน ช่วยให้กำลังใจเพื่อน และช่วยทำการงานของเพื่อนคนละไม้คนละมือ ด้วยความรักใคร่ คือรู้จักสามัคคีกัน ไม่อวดนิ่งเฉย คือนิ่งดูได้ และไม่สามารถนิ่งนอนใจได้ เมื่อมีการงานสังคมเกิดขึ้น ด้วยความรัก ความห่วงหากัน ความรักความสงสาร รู้สำนึกในหน้าที่ของตนว่า ต้องช่วยเหลือกันเพื่อทำให้การงานของเราในครั้งนี้ สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้โดยดี

บัณฑิตนั้น สำคัญกว่าช่างฝีมือมากนัก ในหนังสือของจ้อมหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน ขงจื้อ กล่าวว่าความสุขของบัณฑิตคือให้คนอื่นมีความสุขและความสุขมีหลายอย่าง ทรัพย์สิน ทำให้คนมีความสุข ขั้นต้น ความรู้ ทำให้คนมีความสุข ขั้นกลาง ธรรมะ ทำให้คนมีความสุข ขั้นสูงสุด^{๖๘} ความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ เป็นหน้าที่ของทุกคน จะหลีกเลี่ยงมิได้ จนกว่าชีวิตจะหาไม่^{๖๙}

เราทุกคนเป็นผู้ติดหนี้เพื่อนมาตั้งแต่เกิด ต้องมีความเมตตากรุณาต่อคนทั่วไป ต้องร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ เวลาดีสุขก็ร่วมกันเสพสุข แต่เวลาไม่ดีก็ช่วยกันต่อต้าน ช่วยกันต้านทาน ช่วยกันต่อสู้ ไม่หลีกเลี่ยงหนีเอาตัวรอด ต้องลงมือลงไม้ลงขันช่วยเหลือกัน ถ้ายังมีลมหายใจ ไม่ถอดทิ้งเพื่อนในยามทุกข์ ร่วมประชุมกันกับเพื่อนฝูงเพื่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยทำกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ยาตาดาย ล้วนเป็นงานสังคมทั้งสิ้น เช่น งานกินเลี้ยงพบปะสร้างสรรคกับเพื่อนเก่าเพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หรือร่วมจัดงานการกุศลเพื่อรวบรวมเงินสำหรับช่วยเหลือกัน เข้ามูลนิธิช่วยเหลือผู้สูงอายุ ลูกกำพร้า และสตรีแม่หม้าย เป็นต้น

ขงจื้อกล่าวว่า

อนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามไว้ เอาใจใส่ผู้สูงอายุและแม่หม้าย อีกทั้งลูกกำพร้าอย่างจริงจัง สังคมจักถึงซึ่งอุดมธรรม ถ้าไม่ทอดทิ้งกันและกัน^{๗๐}

การรู้จักเกรงใจเพื่อน แม้ในเวลาพูด หรือเวลาทำในเวลาเพื่อนให้สิ่งของบางอย่าง ก่อนจะรับเอาสิ่งของนั้นต้องคิดให้รอบคอบว่า ควรรับหรือไม่ควรรับ ถ้าเป็นสิ่งของจำเป็นแก่การเลี้ยงชีพเป็นควรรับพอประมาณ คือ พอประทังชีวิต กว่าเราจะหามาได้ สิ่งของที่ไม่จำเป็นไม่ควรรับกัน เพราะการเกรงใจกันเป็นมารยาทของคนดี

ครั้งหนึ่ง เมื่อเจิ้งจื่อยังมีได้รับราชการ ได้ทำนาอยู่ในแคว้นหลู่ เจ้าผู้ครองแคว้นหลู่ให้คนนำของมาประทาน เจิ้งจื่อไม่ยอมรับ ขุนนางที่อัญเชิญของมาประทานกล่าวเตือนด้วยความหวังดีว่า

เจ้านายประทานท่านเองโดยท่านมิได้ขอ ทำไมจึงรับมิได้เล่า จงรับไว้เสียเถิด

ท่านตอบว่า

ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า ผู้ที่รับของจากผู้ใดก็ต้องเกรงใจผู้นั้น เพราะผู้ให้มักจะอวดดีและมีจุดมุ่งหมายเสมอ ถึงแม้พระองค์จะมีได้เป็นเช่นว่า แต่ข้าพเจ้าจะหลีกเลี่ยงการเกรงกลัวพระองค์ได้ หรือ อีกประการหนึ่ง หากข้าพเจ้ารับแล้วแต่ต้องเกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใดแล้ว ข้าพเจ้าอยากจนโดยไม่

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘

ต้องสยบต่อผู้ใดดีกว่า สังคมจะร่มเย็นเป็นสุขถ้าทำได้ตามนี้^{๗๑} สิ่งสำคัญในการบริหารบ้านเมืองคือการได้บัณฑิตและการใช้บัณฑิตให้เหมาะสมกับงาน รัฐบาลที่ดีขึ้นอยู่กับการณ์คนดี ต่างคนต่างทำหน้าที่ในการกระทำ ตามหน้าที่เต็มความสามารถของตน เหมือนกับบ่อไหลของรถยนต์ที่จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ การปกครองจะง่ายขึ้น ดังที่ครั้งหนึ่งหลู่อายกงได้ถามความคิดเห็นทางการเมืองจากขงจื้อ ขงจื้อได้กล่าวว่า พระราชาต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับพระราชา อำมาตย์ต้องปฏิบัติตนให้สมกับอำมาตย์ บิดาต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบิดา บุตรต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบุตร ในความหมายของขงจื้อก็คือ ต่างคนต่างรู้หน้าที่และทำตามหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์

๒. ตำนานการเมือง

ในยุคขุนชิว (ก่อน ค.ศ. ๗๗๐-๔๗๖) คนส่วนมากพากันละทิ้งคุณธรรม ทำตนไม่มีค่า มีแต่ราคาซื้อขายกันได้ พากันลืมความเป็นมนุษย์ มีความกระหายที่เป็นใหญ่เป็นโตอย่างไม่ลืมหูลืมตา โหดเหี้ยมทารุณ พ่อฆ่าลูก ลูกฆ่าพ่อ พี่น้องฆ่ากันเอง เป็นเพื่อนฝูงกันบนผลประโยชน์ทางการเมืองเท่านั้น จะทรยศหักหลังกันอย่างไรก็ได้ ชายได้ทุกอย่างแม้แต่ชาติบ้านเมือง ราษฎรเดือดร้อนทุกข์หอยมหญ้า บางคนถูกขูดรีดภาษีจนต้องหนีเข้าป่า แม่ลูกเสียกตตายไปบ้างแล้ว คนที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ยอมกลับเข้าเมือง^{๗๒}

เมื่อผู้นำไร้คุณธรรม ความดี ไร้ความเมตตาปราณีแล้ว เขาย่อมไม่มีเพื่อนดี ชื่อตรง ชื่อสัตย์สุจริตใจ มีแต่คนชั่วช้า ประจบสอพลอเพื่อนกับเขา อยู่รอบตัวเขา เป็นเพื่อนที่เห็นแก่ได้ อยู่เพื่อกอบโกยผลประโยชน์จากพวกชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนดี ชื่อตรง ชื่อสัตย์สุจริตใจ จงรักภักดี แต่เมื่อผู้นำและข้าราชการเลวทรามต่ำช้ากดขี่ข่มเหง รังแกแล้ว เพื่อนดี มีคุณธรรม มีเมตตาและมีความจงรักภักดีก็พากันหนีหน้าไม่ยอมพบเห็น แม้พวกชาวบ้านตาตา ๆ ที่อดทน อดกลั้นต่อการกดขี่ ขูดรีดไม่ไหว ก็พากันทิ้งบ้านไปอยู่ในป่าดงดิบที่สัตว์ร้ายอาศัยอยู่ แม้พวกเขาโดนสัตว์ร้ายคาบไปกินบ้างก็ไม่ยอมกลับบ้าน

ขงจื้อถึงกับอุทานว่า

การปกครองที่ร็ดนาทาเร้นร้ายยิ่งกว่า เสือจริงหนอ^{๗๓}

ตรงกันข้าม เมื่อนักการเมืองเป็นผู้นำประเทศหรือผู้นำรัฐมีคุณธรรม อดทน กตัญญูรู้คุณ ปกครองประเทศหรือรัฐด้วยธรรม จงรักภักดี การคบมิตรสหายมีแต่คนดี มีคุณธรรม ชื่อตรง ชื่อสัตย์สุจริตใจ คิดถึงอกเราอกเขา รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา ประชาชนย่อมมีเคารพรัก เชื่อฟังผู้นำ มีเมตตาธรรมต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน มีการคบกันเป็นเพื่อน รักใคร่ช่วยเหลือกัน

ในยุคราชวงศ์โจว ก่อน ค.ศ. ๑๑๒๒-๒๕๔ ที่โจวกงบริหารบ้านเมืองอยู่นั้น นับว่าเป็นยุคทองของจีน ไม่มีใครอยากเป็นอาชญากร แม้มีคุก แต่ไม่มีคนติดคุกเลย มาตรการของกฎหมายไม่ต้องนำออกใช้นานกว่า ๔๐ ปี^{๗๔}

การเมืองเป็นงานใหญ่ เป็นการทำงานหนัก เป็นการทำงานระดับชาติระดับประเทศต้องการมิตรเป็นคนขยันหมั่นเพียร มีสติปัญญา และชื่อสัตย์ สุจริตใจ เพื่อมาช่วยบริหารบ้านเมือง มีศิษย์ของขงจื้อคนหนึ่ง ชื่อจื่อลู่ ซึ่งเป็นผู้ชอบงานการเมืองมาก

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

ครั้งเขาออกมารับราชการ วันหนึ่งขงจื้อไปเยี่ยมเขา^{๗๕} พออย่างเท่าเข้าเขตแดนที่เขาปกครอง อยู่ ก็อุทานว่า

อิวเอ๋ย เจ้าทำงานดีมาก ไม่เหยาะแหยะ

ครั้งเข้าไปในเมืองก็อุทานอีกว่า

อิวเอ๋ย เจ้าโอบอ้อมอารีต่อราษฎรมาก ไม่กระเบียดกระเสียนเลยเชียวน

ครั้งเข้าไปถึงที่ทำงานของจื่อลู่ ท่านอุทานเป็นครั้งที่สามว่า

อิวเอ๋ย เจ้าบริหารงานเด็ดขาดดีจริง ๆ นะ ไม่เข้าขามเย็นขามเลยหนอ

จื่อกั๊งรู้สึกที่อาจารย์ชมมากไปแล้ว เห็นที่จะต้องซักถามนิสัยว่า ท่านอาจารย์ยังไม่ตรวจ งานให้ทั่วถึงเลย ไยจึงกล่าวชมถึงสามครั้งสามคราเพราะอะไรหรือ เมื่ออาจารย์ได้ฟังคำถามของลูกศิษย์แล้ว

ขงจื้ออธิบายว่า

เพียงแค่นี้ ก็แจ่มแจ้งแล้ว พอเราเข้าเขตแดนมา มองดูพื้นที่ที่จัดไว้เป็นระเบียบเรียบร้อย แม้หญ้าซึกเส้นก็หาดูยาก ระบบชลประทานดีเยี่ยม แค่นี้ก็รู้แล้วว่าเขาทำงานจริงจังเพียงไร ราษฎรศรัทธาจึงให้ความร่วมมือดีมาก^{๗๖}

การที่นักการเมืองการปกครองมีเพื่อนดี มีคุณธรรม เป็นพหูสูตได้ศึกษามาก มีสติปัญญา เป็นบัณฑิต ผู้รู้ในศิลปะการเป็นผู้นำและการปกครองบ้านเมือง เขาย่อมได้รับความรู้ความสามารถที่เขาได้คบบัณฑิตที่เป็นเพื่อนดีนั้นและเขาเป็นคนที่ดีลาดในศิลปะการปกครอง จัดระเบียบบ้านเรือน วางผังเมือง สร้างถนนหนทาง มีกำแพง ประตูคูเมืองป้องกันเพลิงไหม้บ้านช่อง มีระบบชลประทานดีเพื่อใช้สอยในระยะยาว

ขงจื้ออธิบายว่า

ครั้งเข้าเมืองมา มองดูบ้านแต่ละบ้าน ล้วนมีกำแพงแข็งแรง บริเวณบ้านเรียบร้อยสะอาดตา ต้นไม้ใบหญ้าเขียวชุ่มไปทั่วสวยงามน่าอยู่ เจริญตาเจริญใจ นี้ก็เพราะ ความโอบอ้อมอารีของเขา รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา ไม่เกณฑ์แรงราษฎรเกินไป ให้ราษฎรมีเวลาเป็นของเขาเองบ้าง ทุกคนจึงทำงานด้วยความเต็มใจ ผลงานเห็นชัดว่า ไม่ได้ทำแบบสุกเอาเผากินเลย^{๗๗}

การเลือกขุนนางนั้นจำเป็นที่จะต้องอาศัยบัณฑิตเป็นผู้คัดเลือก ดังนั้นบัณฑิตต้องวางตนให้เหมาะสมถ้าหากไม่เหมาะสมกับตำแหน่ง ก็คล้ายกับการวาดขนมเปียะลงบนพื้นดิน ถึงแม้จะมีรูปสวยงามเพียงใด ก็ใช้ทานแก้หิวไม่ได้ แต่หากผู้นำได้บริหารดี ก็ดังได้เส้นด้ายจุ่มหมึกดังหลักที่ว่า ไม้คด ๆ งอ ๆ แต่ถ้าได้ด้ายกลุ่มหมึกดีเส้นก็เลื้อยแต่งตั้งได้ ผู้นำแม้ไร้ความสามารถ แต่น้อมรับฟังคำทัดทานก็เป็นผู้นำที่ดีได้

การได้บัณฑิตมาบริหารคนจึงมีความสำคัญ ดังในคัมภีร์ชังชุตตอนหนึ่งว่า ควรตั้งปราชญ์ที่มีความสามารถเป็นขุนนาง และขุนนางไม่จำเป็นต้องมีคุณธรรมความสามารถครบถ้วนทุกอย่าง ขอ

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓-๗๔.

เพียงแต่ใช้คนอย่างเหมาะสม คนที่ถูกเลือกใช้หาความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งที่ได้รับ ถึงแม้มีน้อยก็พอใช้ แต่ถ้าไม่มีความสามารถอันเหมาะสมกับตำแหน่ง ถึงแม้มากก็ไร้ประโยชน์

การที่คนคนหนึ่งจะบริหารคนได้นั้น จะต้องจัดสิ่งที่ไม่ดี ๔ ประการออกจากตนเอง เสียก่อนคือ ๑) จิตใจที่ประกอบด้วยอคติ ๒) การตัดสินใจที่ปราศจากเหตุผล ๓) ความเป็นคนดื้อรั้น ว่ายากสอนยาก และ ๔) ความเห็นแก่ตัว

ขงจื๊อกล่าวว่า คนที่เป็นบัณฑิตเมื่อรู้จักเพื่อนที่ให้คุณและเพื่อนที่ให้โทษแล้ว ก็พึงหลีกเลี่ยงคบเฉพาะคนดีที่มีคุณความดี แล้วละทิ้งเพื่อนชั่วผู้ให้โทษแก่ตน เหมือนคนที่ฉลาดยอมทิ้งของไม่ดี แล้วเลือกเอาแต่ของที่ดี ส่วนคนโง่เขลาเลือกคบคนชั่วเป็นเพื่อนเขาย่อมประสบทุกข์

ขงจื๊อกล่าวว่า

หลี่ คือคุณธรรม ของ ขงจื๊อ ถ้าคุณธรรมเข้มแข็ง สังคมก็จะอยู่รอด

ความรู้ของขงจื๊อมาจากไหน เมตตา คุณธรรม มารยาท ความเชื่อ ภัคตี นอบน้อมถ่อมตน นับถือ ศีลธรรม รู้จักผ่อนผัน ความเชื่อมั่นอย่างจริงจัง คือ หลี่ ที่มีพลังมหาศาล^{๗๘}

ความดีนั้น เป็นคุณค่าของคนทุกคนรวมทั้งบัณฑิต ถ้าผู้ใดมีความดีอยู่ในตัว ผู้นั้นเป็นคนดี มีคุณธรรมควรคบเป็นมิตรสหาย ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ถ้าเขามีความดี ก็สามารถคบกันเป็นเพื่อนกับเขาได้ ด้วยไม่คำนึงญาติพี่น้อง หรือเชื้อชั้นวรรณะ อาชีพการงาน เมื่อคบกับคนดีเป็นเพื่อนก็ได้สอนตัวเราให้เป็นคนดีไปในตัวด้วย ถ้าเพื่อนเป็นคนซื่อตรง ซื่อสัตย์ก็ทำให้เราเป็นคนซื่อตรง ซื่อสัตย์ด้วย การที่คนมีมิตรภาพต่อกัน ถ้าคนรวยมีต่อคนจนเป็นความอนุเคราะห์เขา ถ้าผู้มีวิชาความรู้มากแสดงมิตรภาพต่อคนมีความรู้น้อย เป็นการช่วยชี้แนะสั่งสอนให้เขามีความรู้ดี มีสติปัญญา และคุณธรรม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อบุคคลนั้น ด้วยความซื่อตรง ความเที่ยงธรรม มิตรภาพนั้นก็เที่ยงธรรมเหมือนกัน

๓. ด้านการคบมิตร

การคบบัณฑิต จะนำความสุขความเจริญมาให้ คนดี คือ คนมีดี ดี เป็นสมบัติติดตัว ไปทุกสถานที่ประดุจเงาตามตัว ดี เป็นเสน่ห์ ถ้าใครมีดีผู้นั้นไปในสถานที่ใดจะมีแต่คนรักใคร่ เป็นที่เคารพนับถือ คนที่อยู่ในสถานที่นั้น อยากคบเป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย เนื่องจากการคบคนดีเป็นเพื่อนย่อมได้ความสุข ได้เป็นที่พึงในยามยาก ได้เสพสุขในยามสุข

ท่านขงจื๊อกล่าวว่า

สุขในการมีกัลยาณมิตรมากมาย นี่เป็นสุขที่ให้ประโยชน์ เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๗๙}

การมีกัลยาณมิตรเป็นคุณสมบัติของบัณฑิต คือ มิตรดี มีเมตตาธรรมต่อเพื่อน เป็นผู้เสียสละความสุขของ ตนให้แก่เพื่อน ด้วยไม่คิดถึงความลำบากของตน เพียงอยากให้เพื่อนได้รับประโยชน์สุขมาก ๆ ส่วนเพื่อนของเราไม่ได้ปรารถนาสิ่งใดจากเรา ปรารถนาเพียงให้เราเป็นเพื่อนที่ดี มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ ซื่อตรง เชื่อใจได้ มีความจริงใจ หวังดีต่อเพื่อน อยากให้เพื่อนมีความสุขในชีวิต ความเป็นอยู่ มีความสุขความเจริญทั้งทางกายและจิตใจ มีการให้วิชาความรู้ และศิลปะต่าง ๆ ในการเลี้ยงชีพ เหมือนคำจีนโบราณว่า สอนเขาให้จับปลาดีกว่าให้ปลาแก่เขา

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ขงจื้อกล่าวว่าเพื่อนแท้ จะหวังสิ่งเดียวจากเรา คือ หวังดี อะไร คือ กตัญญู คุณธรรม มิตร คือ ดี^{๘๐}

ฉะนั้น คนทุกเภท ทุกวัย ทุกเชื้อชั้นวรรณะ และทุกอาชีพ ตั้งแต่ฮ่องเต้ เจ้าฟ้าจนมาถึง ประชาชนคนเดินดิน จะเป็นคนเมือง หรือคนบ้านนอกคอกนาก็ตาม ถ้าเขามีดี มีคุณธรรม ก็สามารถ เป็นบัณฑิตคบกันเป็นมิตรได้ทุกคน เพราะมิตร คือ ดี มีคุณธรรม มีคุณค่า มิตรดี มีคุณค่า มีราคาดี เป็นบัณฑิต ดีใจในของที่มี

คนที่เป็นบัณฑิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องภาพลักษณ์ที่ดี เช่น มีความเคารพ มีความเที่ยงธรรม คำนึงถึงผลประโยชน์ของบ้านเมือง ไม่เห็นแก่พวกพ้องของตน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ซึ่ง จำเป็นที่จะต้องมึคุณธรรมเข้ามาควบคุมความประพฤติของตน โดยจะต้องคำนึงถึงคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจริยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถือได้ว่า เป็นหัวใจคำสอนของ ขงจื้อ ทั้งนี้เพราะว่า เป็นเครื่องกำหนดบทบาท หน้าที่ตามฐานะของแต่ละบุคคลกล่าวคือ พระเจ้า แผ่นดินพึ่งทรงไว้ซึ่งความเมตตาธรรม ขุนนางพึ่งชื่อเสียงเกียรติ บิดาพึ่งรักใคร่บุตร บุตรพึ่งกตัญญูต่อบิดา สามีกรรยาพึ่งให้เกียรติกันและกัน และมิตรสหายพึ่งมีสัจจะวาจาต่อกัน นี่เป็นหลักการที่เราพึง จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเคารพ

ข้อความดังกล่าวนี้ก็สะท้อนถึงอิทธิพลของคำสอนของขงจื้อที่มีต่อบริบทของสังคมในยุค นั้น โดยเฉพาะในแง่ของการที่จะเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างทางการเมืองที่มีมาแต่โบราณ นั้น ไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำได้โดยง่าย

การคบคนดี มีคุณธรรม เป็นเพื่อนดี เป็นปราชญ์ผู้มีศิลปะในการบริหารบ้านเมือง มีศิลปะ ในการจัดสถานที่ และในการบริหารบุคคล เมื่อเขาคบปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญในการบ้านการเมืองเป็น เพื่อนแล้ว เขาย่อมเป็นคนที่ดีลาดในการจัดกิจการบ้านเมือง มีสถานที่ทำการและสำนักงานของ ราชการ เป็นต้น ให้มีระเบียบเรียบร้อยและปกครองคนที่อยู่ใต้การปกครองของตน ให้รู้จักสามัคคีกัน รู้จักให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ให้เป็นเพื่อนรักที่ทำงานร่วมกัน

ขงจื้ออธิบายต่อว่า

ครั้นเข้ามาที่ทำงานของเขา จงมองดูบริเวณสี่ สะอาดหมดจด สงบเงียบ เจ้าหน้าที่ต่าง ทำงานกันอย่างขะมักเขม้น แสดงว่า อีวบริหารงานเป็น รู้จักแบ่งงานให้ทุกคนรับผิดชอบ จึงได้รับความร่วมมือจากลูกน้องเป็นอย่างดี ต่างคนก็ตั้งอกตั้งใจทำงานในหน้าที่ของตน นี่ยังไม่หมดหรอก นะ^{๘๑}

การคบมิตรดี มีคุณธรรม เป็นพหูสูตได้เล่าเรียนมามากมาย เป็นผู้มีความรู้ทั้งทางโลกและ ทางธรรม เป็นผู้ซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริตใจ มีระเบียบวินัย เคารพตนเองและเพื่อน เขาก็ย่อมได้รับความรู้ ดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิต ผู้มีความรู้แตกชาญ รู้หลักวิชาการ เป็นบัณฑิตนักปราชญ์รอบรู้ในศิลปะการ ปกครอง เป็นคนมีน้ำใจต่อเพื่อน มีความเคารพรักใคร่ต่อคนเฒ่าชรา ผู้หญิงและเด็ก ไม่ให้มีคนดูถูกดู แคลนแก่พวกเขา ให้พวกเขาได้อยู่อย่างมีสุขสงบ เป็นนักการเมืองการปกครองที่ฉลาด ต้องมีความ ซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่กดขี่ข่มเหงเพื่อน และไม่กดขี่ขุนตรีราษฎร ไม่ฉ้อราษฎ์บังหลวง คือทำไปตาม หน้าที่ที่ตนมีอยู่

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

จื่อลูมีคำคมที่กินใจว่า

บัณฑิตต้องรับราชการนั้น ไม่ใช่มุ่งหน้าเข้ากอบโกยให้ร่ำรวย เพียงแต่อุทิศตนรับ ใช้ชาติ บ้านเมืองของเขาให้สุดกำลัง ทำหน้าที่ลูกผู้ชายให้สุดกำลังเท่านั้น^{๗๒}

การได้นั่งใกล้ได้สนทนากับเพื่อนผู้เป็นพหูสูตทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่รู้แล้วแต่ยัง เข้าใจไม่ชัดเจนก็จะได้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น และสิ่งใดที่ยังไม่รู้ก็จะได้รู้ เมื่อเขามีความรู้ ความเข้าใจแล้ว ได้เป็นผู้รู้ดี รู้อะไรควรและไม่ควรเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง คิดไตร่ตรองพิจารณามีเหตุผล มีคุณธรรม ความดี พุดจาสุภาพเรียบร้อย พุดจา มีประโยชน์ต่อเพื่อน พุดจา มีคำสัตย์สุจริตใจต่อเพื่อน กระทำการ งานที่ซื่อสัตย์ตามครรลองคลองธรรม คือเป็นการงานที่สุจริต ไม่ผิดศีลผิดธรรม คือทำการงานด้วย กำลังสติปัญญาและกำลังกายของตน เป็นผู้มีความคิดดี พุทธิ และทำดีต่อเพื่อน เป็นผู้มอบน้อมถ่อม ตน เป็นผู้รักเพื่อน ไม่ลืมเพื่อนเก่า

มีอยู่ครั้งหนึ่ง อาจารย์กับศิษย์กอดเข้าด้วยกัน ท่านถามว่า ในชีวิตนี้อยากจะทำอะไรตามใจ ตัวเองบ้าง จื่อลูตอบว่า อยากเอาเสื้อผ้าและม้ากับรถ มาใช้ร่วมกับเพื่อนท่องเที่ยวไป หากชำรุด เสียหายเพราะใช้กันมากคนก็ซังปะไร จะไม่ตำหนิเพื่อน ๆ เลย^{๗๓}

บุคคลที่เป็นคนดี มีการศึกษาดี มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ ซื่อตรง เทียงตรง เทียงธรรม มี กตัญญูกตเวที และรักดีต่อเพื่อน แม้เขาอยากจนเงินทอง แต่เขามีความรักใคร่ต่อเพื่อน อยากเอาใจ เพื่อน เป็นคนช่างน่ารักแท้ คือเป็นผู้มอบน้อมถ่อมตนต่อเพื่อนสนิทมิตรสหาย ต่อครูอาจารย์ รู้รัก ประชาชน รู้คุณของแผ่นดินและประเทศชาติ ส่วนคนชั่วช้า ไร้คุณธรรม ความดี ไม่มีเมตตา ไม่มี สติปัญญา แม้เขาได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก แต่จิตใจของเขาไม่ได้อบรมมาดี คือจิตใจของเขายังดิบอยู่ เป็นผู้มีความเห็นผิดคิดผิดต่อเพื่อน ไม่เอาเพื่อน เหย่อยิ่งดูถูกเพื่อนว่าไม่ถึงตน ดูแคลนเพื่อนว่ามี ความรู้ดีน้อยกว่าตน

การคบเพื่อนนั้น บุคคลทุกคนย่อมอยากเลือกคบแต่คนดีมาเป็นเพื่อน แต่คนหลายคน ที่ อยู่ในโลกนี้มีทั้งคนดี คนไม่ดี บางคนเป็นคนดีเพราะมีพ่อแม่เป็นคนดีอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่ยังเล็ก บางคนเป็นคนดีเพราะมีครูอาจารย์ช่วยอบรมให้เป็นคนดีมีคุณธรรม ส่วนบางคนเป็นคนไม่ดีเพราะ เป็นผู้โอ้อวด เหย่อยิ่ง จองหอง ถือตัว มักดูถูกคนอื่น มีอะไรเล็กน้อยก็ทำเป็นตลกดีใจ เมื่อไม่ได้ก็เสีย ออกเสียใจ เป็นคนขี้อิจฉาริษยา แม้นเรียนได้เป็นบัณฑิต แต่เป็นคนมีจิตใจต่ำทราม พุทธิทำดีต่อหน้า แต่สามารถรู้กริยาอาการของเขาได้ทางใจ การคบคนประเภทนี้เป็นเพื่อน จะทำให้ป่วยการเพราะมิตร ชนิดนี้มักป่วยการเมื่อ มิตรเอาแต่ได้ เมื่อคบกับเขาแล้วก็จะดึงเราให้จมจมด้วย ดังนั้น คนเราต้องได้ คบมิตรดี มีคุณธรรม เป็นพหูสูตผู้สติปัญญา เราย่อมเป็นบัณฑิตนักปราชญ์ได้รู้ทันเลสเหลี่ยมคน ใน หนังสือ ขงจื๊อหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน ท่านขงจื๊อสอนศิษย์ว่า

ถ้าเรารักความมีเมตตากรุณา แต่ไม่ฝึกฝนให้ถ่องแท้ว่า ความเมตตากรุณาที่จริงนั้น ควร แสดงออกอย่างไรจึงเหมาะสม ก็จะกลายเป็นความสงสารและความลิเนินหา ที่ทำให้หลงใหลโง่งมไปกับ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในความมารยาสาถ้อยของคนถ้อย^{๗๔}

บุคคลที่คบมิตรดี มีคุณธรรม มีสติปัญญาความรู้ความสามารถและตนเอง ต้องเป็นบัณฑิต นักปราชญ์ด้วย เมื่อสมัคใจรับตำแหน่งทำการงานช่วยเหลือประชาชนแล้วต้องทำด้วยความซื่อตรง

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

ข้อสัจธรรมใจ คือทำความช่วยเหลือด้วยความบริสุทธิ์ใจ ด้วยความจริงใจไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น คือมีความเสียสละทั้งทรัพย์สินและกายใจ คือเป็นคนมีเมตตากรุณา มีน้ำใจกว้างขวาง ด้วยยอมรับการชี้แนะ และคำปรึกษา พร้อมทั้งคำติชมจากเพื่อนทั้งคำดีและไม่ดี ด้วยใช้วิจารณ์ญาณไตร่ตรองพิจารณาหาความจริง ไม่จริง มีเหตุผลและมีประโยชน์ เพื่อจะได้เอาความคิดของเพื่อนมารวมกับความคิดของตนแล้วปรับปรุงการงานของตนให้ดีขึ้น พร้อมทั้งเป็นคนมีคุณธรรม ใช้สติปัญญาเป็นอาวุธแยกแยะบุคคลที่เป็นคนดีและคนชั่วทำให้ออกจากกันเพื่อจะได้ใช้ให้คนดีทำการงานอะไรและคนชั่วทำการงานอะไร คนดีควรฟังและเชื่อคำติชม คำปรึกษาต่าง ๆ นานา แต่คนชั่วไม่ฟังคำพูดของเขามากนักเพราะคนชั่วเป็นไม่มีคุณธรรม มีความคิดชั่ว คิดเอาแต่ได้ ถ้าคบเขามาก ๆ ก็จะถูกเขาดึงดูดให้ไปตามเขาได้ ในสุดท้าย ก็ต้องเสียผู้เสียคนและเสียทั้งการงานด้วย คือเสียรู้บุคคลชั่วช้า ดุจเรื่องปลากับนกยาง พวกปลาเสียรู้นกยางจึงนกยางล่องไปกินจนหมดทั้งหนอง แต่ปูเฒ่าตัวเดียวช่างสังเกตดูเหตุการณ์ ใช้สติปัญญาตรองตามคู่สถานการณ์อยู่ในที่สุดก็รอดตายมาได้ ด้วยปูได้บีบคอข่านกยางให้ตายไป ดังนั้น ผู้ปกครองต้องใช้สติกับปัญญา ระลึกรู้คิดและรอบรู้ รู้จักบุคคลตามการพูด การกระทำของบุคคลนั้น ๆ ดูริยาท่าทางเขา และตรวจดูตัวเองขาดตกบกพร่องอะไรบ้าง ถ้าบุคคลมีสติปัญญาอ่อนไหวอยู่ในตัวแล้ว เขาสามารถรอบรู้ทันได้ทุกสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นและจะเกิดขึ้น ในหนังสือ ขงจื๊อหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน ท่านขงจื๊อสอนศิษย์ว่า

ถ้าเรารักที่จะมีปัญหา แต่ไม่ฝึกฝนให้ถ่องแท้ว่า ปัญหาที่ถูกต้อง คืออะไร ใช้ปัญญาอย่างไรจึงจะเหมาะสม ก็กลายเป็นคนหลักลอย ไม่มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ถ้าเรารักที่จะมีสัจจะ แต่ไม่ฝึกฝนให้ถ่องแท้ว่า สัจจะที่แท้จริงนั้นจะนำมาใช้อย่างไรให้เหมาะสม ก็จะกลายเป็นคนเชื่องง่าย ถูกหลอกร้าไปให้ร้ายตนเอง เตือนร้อนผู้อื่นเสมอไป ถ้าเรารักที่จะตรงไปตรงมา แต่ไม่ฝึกฝนให้ถ่องแท้ว่า ควรมีศิลปะในการใช้อย่างไรจึงจะถูกกาลเทศะ ก็จะกลายเป็นบ้าบิ่น เทียวก่อวินาศกรรมไปด้วยความโง่เขลาเบาปัญญา ถ้าเรารักที่จะเด็ดเดี่ยวมุ่งมั่นไม่ท้อถอย แต่ไม่ฝึกฝนให้ถ่องแท้ว่า เราจะผ่อนสายพานอย่างไรวาวจึงจะลอมลอมอยู่ไม่ตกลงมา ก็จะกลายเป็นคนดีร้อนตันทุรัง ต้องพบกับอุปสรรคขัดขวางซึ่งเป็นอันตรายต่อเราเองหากแคว้นใดต้องการให้เราสองคนพิสูจน์ทฤษฎีการเมือง เราจะไม่ต้องรอศึกษาดูก่อนเหมือนอย่างที่คุณอื่นชอบพูดเมื่อถูกถาม เพราะเรารู้อย่างถ่องแท้แล้วว่า เราจะลงมืออย่างไร เริ่มต้นที่ตรงไหน ไม่เสียเวลาเลย แต่ถ้าไม่มีใครต้องการเรา เราก็ไม่ต้องร้อนเพราะเราไม่ต้องการลาภยศแม้แต่นิด^{๘๕}

บัณฑิตต้องมีคุณธรรม มีจริยธรรม มีสัจจะซื่อตรง สุภาพอ่อนโยน เสมอตนเสมอปลาย มีเพื่อนดี มีคุณธรรม มีสติปัญญา เขาต้องเคารพหลักคุณธรรมเหล่านี้ให้เคร่งครัด เพื่อทำการงานของตนเปรียบเทียบกับตามประวัติศาสตร์ที่ยาวนานที่บรรพบุรุษได้ กำหนดนโยบายในการปกครองบ้านเมืองในอดีตเอามาบูรณาการผสมผสานกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบันเพื่อให้ได้ประสพผลสำเร็จในหน้าที่การงาน และตรวจดูเสบียงกรัง ข้าวปลาอาหารต้องมีสมบูรณ์พูนผลไปตามหลักของปราชญ์ตั้งแต่โบราณมา และเขาต้องระมัดระวัง ตรวจสอบดูการงานให้สม่ำเสมอ

การที่จะเห็นคุณลักษณะของบัณฑิตให้เด่นชัดนั้น ผู้วิจัยใครที่จะแยกคุณลักษณะออกเป็น ๒ ประการ คือ

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๗๖.

๑. บุคลิกภายนอก

บุคลิกภายนอก หมายถึง ภาพลักษณ์ภายนอกที่บัณฑิตแสดงต่อสาธารณชน หรือบุคคลที่อยู่รอบข้าง จนเป็นที่ยอมรับ หรือเข้าใจโดยทั่วไปว่า ท่าทีหรือลักษณะเช่นนี้ คือบุคคลนี้ เช่น ท่าทีซึ่งซึ้ง เอาจริง อารมณ์ร้าย เป็นต้น ซึ่งท่าทีเหล่านี้ ได้สะท้อนถึงภาวะทางด้านจิตใจด้วย

อนึ่ง บัณฑิตตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวอย่างของประชาชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องภาพลักษณ์ที่ดี เช่น มีความเที่ยงธรรม คำนึงถึงผลประโยชน์ของบ้านเมือง ไม่เห็นแก่พวกพ้องของตน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความประพฤติของตน โดยจะต้องคำนึงถึงคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจริยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถือได้ว่าเป็นหัวใจคำสอนของขงจื้อ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นเครื่องกำหนดบทบาท หน้าที่ตามฐานะของแต่ละบุคคล กล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินพึงทรงไว้ซึ่งความเมตตาธรรม ขุนนางพึงซื่อสัตย์ภักดี บิดาพึงรักใคร่บุตร บุตรพึงกตัญญูต่อบิดาสามีภรรยาพึงให้เกียรติกันและกัน และมีตรสหายพึงมีสัจจะวาจาต่อกัน^{๘๖} นี้เป็นหลักการที่เราพึงจะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่น แต่ก่อนที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่น จะต้องปฏิบัติต่อตนเองก่อน “บัณฑิตย่อมมีความอับอายที่พูดไปนั้นเกินความจริง” “แนวทางของบัณฑิตมีอยู่ ๓ ทาง ซึ่งเรายังไม่ทำได้เลยคือ ผู้มีเมตตาไม่มีความหน่าย ผู้มีปัญญาไม่มีความหลงผิด ผู้กล้าหาญไม่มีความกลัว”^{๘๗} แนวทางการวางตนจะต้องพึงระวังใน ๓ ประการคือ^{๘๘}

๑. เมื่อเยาวัย เลือดลมยังไม่สมบูรณ์ พึงระวังในรูป
๒. เมื่อเติบโตจนกระทั่ง เลือดลมเร่าร้อน พึงสังวรในการวิวาท
๓. เมื่อชราภาพ เลือดลมเสื่อมถอย พึงสังวรในความโลภ

นอกจากนี้ ยังจะต้องเอาใจใส่ในการแสดงออกของตน ๙ ประการคือ^{๘๙}

๑. ยามดู ต้องคิดจะดูให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง
๒. ยามจะฟัง ต้องคิดจะฟังให้ได้ยินอย่างแจ่มแจ้ง
๓. สีหน้าต้องคิดแสดงออกให้ยิ้มแย้มแจ่มใสและอ่อนโยน
๔. ท่วงท่าที่กิริยาคิดถึงความสุภาพอ่อนโยน
๕. จะพูดอะไรคิดถึงความสัตย์
๖. เมื่อทำงานคิดทำด้วยความระมัดระวังตั้งใจ
๗. ยามเกิดความสงสัยควรคิดถาม
๘. ยามโกรธควรคิดถึงโทษภัยที่จะตามมา
๙. เมื่อเห็นผลประโยชน์ที่จะได้ ควรคิดถึงความชอบธรรม

คุณสมบัติเหล่านี้ ควรประกอบขึ้นให้มีในตนก่อนที่จะไปปกครองผู้อื่น แต่เมื่อปกครองผู้อื่น บัณฑิตจะต้องประพฤติเป็นตัวอย่างของประชาชน ดังในคัมภีร์บทหนึ่งกล่าวว่า ไม่ลำเอียง ไม่เล่นพวก แผ่นดินร่มเย็นเป็นสุข^{๙๐} การแสดงออกซึ่งความสุภาพอ่อนโยน ความขยันขันแข็ง และเอา

^{๘๖} อุดลย์ รัตนมันเกษม, **วาทะฮ่องเต้**, (กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๖๙.

^{๘๗} ล.เสถียรสุด, **คัมภีร์ขงจื้อ**, หน้า ๓๘.

^{๘๘} **The Analects**, Book XVI : 7.

^{๘๙} **Ibid.** Book XVI : X อ้างใน ขงจื้อสอนว่า, หน้า ๑๑๖.

^{๙๐} อู๋จิง, **คัมภีร์ฮ่องเต้**, อธิคม สวัสดิญาณ แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๐),

ใจใส่ในการทำงาน^{๙๑} การทำงานต้องนำหน้าประชาชน ไม่เอาผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เลือกคนดีมีความสามารถมาใช้ การแก้ไขความผิดพลาดโดยไม่ลังเล^{๙๒} บุคลิกภายนอกที่เด่นชัดในทรศนะของขงจื้อ^{๙๓} สรุปแล้วสามารถประมวลลงในคำว่า เป็นผู้สามารถหยิบยื่นสันติสุขให้แก่บุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลา^{๙๔} โดยไม่มีการเลือกชั้นวรรณะ มองประชาชนเสมือนญาติพี่น้อง ความเป็นกันเองกับทุกคน^{๙๕} ไม่มีการถือตัว สิ่งเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นการแสดงออกเพื่อให้ผู้ใต้ปกครอง

๒. บุคลิกภาพภายใน

นอกจากบุคลิกภายนอกแล้วบัณฑิตยังจะต้องมีบุคลิกภาพภายในที่จะต้องมียุทธธรรม และความสามารถเป็นหลัก โดยจะไม่ปล่อยให้ความชั่วเกิดขึ้นภายในจิตใจ^{๙๖} สร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ ในทรศนะของขงจื้อ ผู้นำจะต้องฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะคุณธรรมภายในจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความมีสติปัญญา ความกล้าหาญ^{๙๗} ความเที่ยงตรง^{๙๘} มีความสันโดษยินดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีสัจจะ และมีการสำรวมจิต^{๙๙} ไม่มีความกระวนกระวายหรือหวาดกลัว^{๑๐๐} คำนึงถึงแต่หลักคุณธรรม^{๑๐๑} และจะต้องเข้าใจในเจตนารมณ์ของสวรรค์เป็นหลักสำคัญ^{๑๐๒}

ครั้งหนึ่ง^{๑๐๓} ขงจื้อถามจื่อลู่ว่า หยิว เจ้าเคยฟังความดีทั้ง ๖ และโทษทั้ง ๖ หรือไม่ จื่อลูตอบว่า ไม่เคยเห็น จึงกล่าวว่า “นั่งลง เราจะเล่าให้ฟัง”

๑. ชอบคุณธรรมความดีงาม แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความโง่
๒. ชอบวิชาความรู้ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความฟุ้งซ่านโลเล
๓. ชอบความสัจย์ซื่อ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดภัยแก่ตัว
๔. ชอบความตรงไปตรงมา แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความเร่าร้อนหยาบคาย
๕. ชอบความกล้าหาญ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความวุ่นวาย
๖. ชอบความเข้มแข็ง แต่ไม่สนใจการศึกษา จะกลายเป็นคนมั่วหุ

แสดงให้เห็นว่า การสร้างคุณงามความดีให้มีภายในจิตใจนั้น ต้องเริ่มจากตนเองเป็นสำคัญ ไม่ใช่เริ่มจากบุคคลอื่น^{๑๐๔} เมื่อผู้ปกครอง มีความประพฤติส่วนตัวที่ดีแล้ว ก็จะช่วยให้การปกครองมี

^{๙๑} The Analects, Book XIV : 32, XV : 15.

^{๙๒} Ibid. Book IX : 24.

^{๙๓} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๙๔} The Analects, Book XIV : 24.

^{๙๕} Ibid. Book XV : 21.

^{๙๖} Ibid. Book II : 2.

^{๙๗} Ibid. Book XIV : 30.

^{๙๘} Ibid. Book IV : 26.

^{๙๙} Ibid. Book VII : 36.

^{๑๐๐} Ibid. Book XII : 4.

^{๑๐๑} Ibid. Book IV : 11.

^{๑๐๒} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๑๐๓} The Analects, Book XVII : 8, อ่างในขงจื้อสอนว่า, หน้า ๑๑๙.

^{๑๐๔} The Analects, Book XII : 1.

ประสิทธิภาพ แม้ไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ผู้คนก็พร้อมที่จะดำเนินการตาม ตรงกันข้าม ถ้าผู้ปกครองไม่มีคุณธรรม ไม่เป็นแบบอย่างที่ดี แม้จะใช้อำนาจบังคับ ออกคำสั่งมากมาย ก็ไม่มีประชาชนเชื่อถือ^{๑๐๕}

๒.๗ สรุป

บัณฑิต ในความหมายของขงจื๊อมาจากคำว่า จวินจื่อ สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง มีการศึกษา มีบรรดาศักดิ์ตามระบบศักดินา มีสถานภาพทางสังคมสูง มีอำนาจการปกครอง เป็นชนชั้นผู้ดี ในฉบับแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “gentleman” “exemplary Person” ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” และ “วิญญูชน” ดังนั้น คำว่าบัณฑิต ซึ่งหมายถึงผู้ใดพัฒนาแล้ว

บัณฑิต หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ เข้าใจการทำงานและมองสถานการณ์ได้ทะลุปรุโปร่ง วิเคราะห์สถานการณ์ออกบอกเหตุการณ์ได้ มีความคิดรอบคอบรอบด้านและประกอบด้วยคุณธรรม การที่บุคคลมีบัณฑิตเป็นมิตรดีกว่ามีคนประเภทอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะบัณฑิตสามารถช่วยชี้แนะแนวทาง ๆ ความคิดได้ บุคคลจะมีชีวิตเจริญได้มีความสุขในความเป็นอยู่ บัณฑิตมีลักษณะ เปลี่ยนแปลงไป ๓ ประการ คือเมื่อมองแต่ไกลเหมือนคนสง่าผ่าเผยขาม เมื่อเข้าใกล้กลับรู้สึกเป็นคนมีความอ่อนโยนน่าคบหา เมื่อฟังคำพูดของท่านก็เป็นคำพูดที่ชอบด้วยหลักธรรมและเด็ดขาดชัดเจน บัณฑิตเป็นห่วงที่ตน ไม่มีความสามารถ ไม่เป็นห่วงคนอื่นไม่รู้ว่าคุณมีความสามารถ

กระบวนการพัฒนาบัณฑิตต้องเรียนให้มากพบเหตุปัญหอะไรแล้วต้องถามว่าทำไม ? เมื่อไม่เข้าใจอย่าทำเป็นเข้าใจ เมื่อมีคนถามปัญหาฉัน มีหลายครั้งที่ฉันตอบไม่ได้ ฉันก็นำปัญหานั้นไปถามคนอื่น ทำอย่างนี้ เวลานานไปความรู้ย่อมมากขึ้นตามมา นี่คือวิธีการเพิ่มพูนปัญญาที่จะทำให้แก้ไขปัญหาได้อย่างชาญฉลาด คุณสมบัติของบัณฑิต ๔ ประการ คือ ๑) มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ๒) รับผิดชอบต่อความสามารถ ๓) มีความเอื้ออาทรต่อราษฎร ๔) ใช้ราษฎรโดยชอบด้วยเหตุผล

^{๑๐๕} ละเอียต คิลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื๊อ, หน้า ๘๑.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อในประเด็นนิยามและความหมายของบัณฑิต ลักษณะของบัณฑิต ประเภทของบัณฑิต กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิต บทบาทของบัณฑิต ในพุทธศาสนากับศาสนาขงจื้อ ดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของบัณฑิต

๔.๑.๑ บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บัณฑิตในพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายเกี่ยวกับบัณฑิต มีการกำหนดเอาคุณสมบัติ ของบัณฑิตเอาไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า บัณฑิต ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก หมายถึง บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้ที่มีกิเลสน้อยสามารถที่จะเข้าใจในธรรมอันพระพุทธองค์เจ้าจักแสดงให้ คือเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดเหมือนบัวพันน้ำ เมื่อได้รับแสงพระอาทิตย์ก็จะแบ่งบานในทันที จากเรื่องนี้เป็นที่ประจักษ์ชัด หมายถึง บุคคลผู้ฟังมาก เรียนมาก มีระเบียบวินัย เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้ที่มีศีล เป็นผู้มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ไม่ประมาทขอศึกษาหาความรู้อันเป็นหนทางแห่งการพัฒนาตนเอง บุคคลที่มีลักษณะอย่างนี้ควรได้กับการยกย่องและอนุเคราะห์ในเรื่องต่างๆ ตามสมควรแก่คุณความดีที่บุคคลนั้นได้ปฏิบัติ

ดังนั้น บัณฑิต ในความหมายตามนัยแห่งพระวินัยปิฎก หมายถึง บุคคลผู้มีความรู้ฉลาด ฉียบแหลม เป็นผู้ที่มีปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัยรู้ถึงแบบแผนการดำเนินชีวิต เป็นผู้ไม่ประมาทรู้จักกาลเทศะและเป็นผู้ที่ใช้ปัญญาของตนพิจารณาถึงเหตุและปัจจัยที่ปรากฏขึ้นประจักษ์แก่ตนเอง

บัณฑิตตามนัยแห่งพระสุตตันตปิฎก ได้มีการรวบรวมขึ้นจากหลายพระสูตรที่ พระพุทธองค์ตรัสแสดงแก่พุทธบริษัท ในพระสุตตันตปิฎกนี้มักจะปรากฏคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักธรรมที่กล่าวถึงความเป็นบัณฑิตลักษณะของบัณฑิตได้ตามพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่ไม่สร้างปัญหาอันจะเกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่นจึงเป็นบุคคลที่ไม่มีภัย ไม่มีอุปหวัชความกังวลแห่งจิต ไม่มีอุปสรรค ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ คิดดี พูดดี และทำดี ชื่อว่า บัณฑิตในลักษณะสูตร ยังได้กล่าวถึงลักษณะของบัณฑิตไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ปัญญาเมื่อใช้เป็นประจำจึงงดงาม บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฟังทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการ คือ

๑. กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย)
๒. วาจาสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา)
๓. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ)

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ดังนั้น บัณฑิต จึงหมายถึง บุคคลที่มีการประพฤติในกรรมดีก่อให้เกิดผลดี ใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง กรรมดีที่บัณฑิตกระทำนั้นคือ ประพฤติชอบด้วยกาย ประพฤติชอบด้วยวาจา ประพฤติชอบด้วยใจ ชื่อว่า บัณฑิต

ความหมายของบัณฑิตตามแนวแห่งพระอภิธรรมปิฎก เป็นหลักธรรมที่อธิบายหลักธรรมที่มีเนื้อหาเป็นวิชาการลึกซึ้ง ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ และหลักธรรมในหมวดพระอภิธรรมนั้นเน้นทางปัญญา ที่ละเอียด ประณีต ลึกซึ้งมาก กล่าวถึงบัณฑิต มีความหมายตามพุทธพจน์ที่นำมาแสดงไว้ที่นี่เพื่อเป็นแนวทางแห่งการวิเคราะห์ เกี่ยวกับความหมายของบัณฑิต ว่า “ธรรมที่ทำให้เป็นบัณฑิต เป็นฉน ความละอายบาปและความเกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิต กุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิต”^๑ บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีหิริและโอตตปปะ คือมีความละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อบาป อันเป็นธรรมของเทวดาเพราะว่าหิริและโอตตปปะ เป็นธรรมที่คุ้มครองโลก ควบคุมในเรื่องของจิตใจของบุคคลให้ตั้งอยู่ในความดีมีความละอายขะแยงต่อบาปความทุจริตและเกรงกลัวต่อผลของการกระทำในสิ่งที่ไม่ดีอันจะก่อให้เกิดโทษขึ้นและเป็นบุคคลผู้ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น บุคคลเช่นนี้จึงได้ชื่อว่า บัณฑิต

๔.๑.๒ บัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

ความหมายของ บัณฑิต ในขงจื้อ มาจากคำว่า จวินจื้อ โดยรากศัพท์มาจากคำว่า ชุน สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง มีบรรดาศักดิ์ตามระบบศักดินา มีสถานภาพทางสังคมสูง มีอำนาจการปกครอง เป็นชนชั้นผู้ดี ในฉบับแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “genteman” “exemplary Person” ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” และ “วิญญูชน” จริงๆ แล้วดูเหมือนว่า ไม่มีคำใดในภาษาไทยที่เหมาะสมที่จะช่วย “ถือข้าม” ความหมายของจวินจื้อ มาได้โดยสมบูรณ์^๒ ในที่นี้จึงขอใช้คำว่า คำทั้งสามคำ หมายถึงบัณฑิต ในฉบับภาษาไทย ล.เสถียรสุด ใช้คำว่า “บัณฑิต” ประชาศิลป์ชัยใช้คำว่า “สัตบุรุษ” และฉบับของอมร ทองสุข และสุวรรณา สถาอานันท์ ใช้คำว่า “วิญญูชน” จะเห็นได้จาก ขงจื้อกล่าวว่า วิญญูชน ผูกพันกับความถูกต้องเที่ยงธรรม เสียหวเหรินผูกพันกับผลประโยชน์^๓ ดังนั้น บัณฑิต ในขงจื้อจึงประมวลได้ว่า หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ เข้าใจการทำงานและมองสถานการณ์ได้ทะลุปรุโปร่ง วิเคราะห์สถานการณ์ออกบอกเหตุการณ์ได้ มีความคิดรอบคอบรอบด้านและประกอบด้วยคุณธรรม บัณฑิต มีลักษณะมุ่งหวังหาความรู้

^๑ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๘/๓๒๙.

^๒ สุวรรณา สถาอานันท์, หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๔.

^๓ Analects, book ๔ : ๑๖.

ตารางที่ ๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของบัณฑิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
บัณฑิต หมายถึง ผู้เฉลียวฉลาดด้วยคุณธรรม ๑) ในพระวินัยปิฎก หมายถึง บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด ฉลาดเฉลียว มีปัญญา เป็นผู้มีโอกาสน้อยสามารถที่จะเข้าใจในธรรม ๒) ในพระสุตตันตปิฎก บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีปัญญาประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ คิดดี พูดดี และทำดี ชื่อว่า บัณฑิต ๓) ในพระอภิธรรม หมายถึง บุคคลที่มีหิริและโอตตปปะ คือมีความละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อบาป อันเป็นธรรมของเทวดา เพราะว่าหิริและโอตตปปะเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก	บัณฑิต หมายถึง จวินจื่อ ๑) มาจากคำว่า จวินจื่อ โดยรากศัพท์มาจากคำว่า ขุน สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง มีบรรดาศักดิ์ตามระบบศักดินา มีสถานภาพทางสังคมสูง ๒) ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า ว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” “วิญญูชน” ๓) ในขงจื้อจึงประมวลได้ว่า หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความคิดรอบคอบรอบด้านและประกอบด้วยคุณธรรม บัณฑิต มีลักษณะมุ่งหวังหาความรู้

จากตารางที่ ๔.๑ ข้างต้นพบว่า ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาขงจื้อ ให้ความหมายที่เหมือนกันไม่ต่างกัน หมายถึง บุคคลที่ฉลาดมีปัญญามีคุณธรรมและจิตใจที่ดีงาม มีศีลธรรมที่ถูกต้อง รู้ดีชั่ว มีความเจริญเพราะการกระทำที่ดีของตนเอง เป็นผู้ที่ดีวางตนด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ท่านเรียกว่า “บัณฑิต” เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้กระทำคุณประโยชน์ให้กับตนเองและผู้อื่น

๔.๒ เปรียบเทียบลักษณะของบัณฑิต

๔.๒.๑ ลักษณะของบัณฑิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ลักษณะบัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีความคิดเรื่องที่ดีดี ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรอย่างนี้ ว่า

ภิกษุทั้งหลายบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดีดี พูดแต่คำพูด ที่ดี และทำแต่กรรมที่ทำได้” ก็คำว่า สุจินตจินตี่ เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีมโนสุจริต เป็นต้น ฉะนั้นแล อีกนัยหนึ่ง ขนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับประโยชน์นั้น, ขนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต เพราะพระพุทธรองค์ตรัสไว้ในอุโภอถกสูตร ในโกสลสังยุตตอย่างนี้ว่า “ธีรชนท่านเรียกว่า ‘บัณฑิต’ เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง ๒) คือ ประโยชน์ในทวิภวธรรมและประโยชน์ในสัมปรายภพ^๕

^๕ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถปิณี แปล เล่ม ๑, หน้า ๒๒ - ๒๓.

จากพระสูตรนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีลักษณะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะตามพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ และลักษณะของบัณฑิตที่แสดงออกตามประโยชน์ได้ ดังนี้

๑. ลักษณะตามพฤติกรรม เนื่องจากบัณฑิตเป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส มีความเห็นถูกต้อง ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉลาดในการสอดส่องหาเหตุผล จึงมีลักษณะพิเศษสูงกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการคือ ๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี ๒) ชอบพูดแต่เรื่องดี ๓) ชอบทำแต่กรรมดี เพราะบัณฑิตเป็นคนที่ฉลาดรอบรู้ จึงเป็นผู้ที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักกาล รู้จักประมาณ ในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมา พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยทั้งศีล และธรรม ประกอบการดำเนินชีวิตด้วยความสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ บัณฑิตเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมในการแสดงออกทางกรกระทำที่ดี สอดคล้องตามหลักคำสอนของศาสนา คือ คิด พูด และทำ แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดีต่อบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธในชีวิตและสามารถล่วงรู้ได้ในทันที ที่ได้พบเห็นจากอาการกิริยา และพฤติกรรมที่แสดงของบัณฑิต ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาสรุปถึงพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออก ๓ ประการ ดังกล่าว

๒. ลักษณะตามประโยชน์

ลักษณะของบัณฑิตตามประโยชน์ ๒ ประการ เป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของบัณฑิต ซึ่งบัณฑิตต้องประพฤติหรือพัฒนาตนให้ตั้งอยู่ในประโยชน์ตั้งแต่ข้อแรกจนถึงข้อสุดท้ายหรืออย่างน้อยต้องมีสองข้อแรกที่บัณฑิตพึงต้องมี ตามแต่สถานภาพและระดับการปฏิบัติธรรมของตน ดังนี้

๑) ทิฐฐัมมิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งจัดเป็นจุดหมายชีวิตในทางโลกียะ เพราะเกี่ยวเนื่องกับเงินทองและลาภ ยศ สรรเสริญ หรือฐานะตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมที่สามารถแสวงหาได้ในปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่มนุษย์สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจและสังคม ทำตนเองให้อยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นให้มีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดี หลักธรรมทิฐฐัมมิกัตถะมี ดังนี้ ๑) อุภูฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น ๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา ๓) กัลยาณมิตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี ๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม

๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภายหน้า เป็นประโยชน์ที่เกี่ยวกับด้านคุณค่าภายในของชีวิต เป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถจับต้องได้อย่างรูปธรรม ลักษณะเช่นนี้เป็นประโยชน์แบบนามธรรม เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตที่สูงกว่าชีวิตประจำวัน เป็นประโยชน์ที่ช่วยในการเสริมสร้างจิตใจให้เป็นเครื่องประกันการให้คุณค่าที่สูงล้ำกว่าสิ่งที่จะพึงได้ ในตามปกติในโลกนี้เป็นประโยชน์ที่ช่วยทำจิตใจให้เกิดความเจริญงอกงาม มีคุณธรรม มีความใฝ่ใจในทางศีลธรรม เป็นประโยชน์ที่มุ่งความสุขทางจิตใจ หลักธรรมที่ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงประโยชน์ในภายหน้า ดังนี้ คือ ๑) สัทธาสัมปทา ความถึงความพร้อมด้วยศรัทธา ๒) สीलสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเสียสละ ๔) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา

ประโยชน์ทั้งสองนี้เป็นคุณสมบัติเฉพาะของบัณฑิตที่ต้องยังประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าให้บริบูรณ์ คือ รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ บัณฑิตเป็นผู้ที่ยัง

ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าให้สำเร็จได้ด้วยการประพฤติตามพฤติกรรมของตน เพื่อให้เกิดความเป็นบัณฑิตที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สรุปความว่า บัณฑิตเป็นผู้ที่มีลักษณะพิเศษสูงกว่าบุคคลอื่น คือ คิดดี พุดดี ทำดี และเป็น ผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น รู้จักการรักษาทรัพย์ รู้จักคบมิตร ใช้ชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม รู้จักความพอดี มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีความถึงพร้อมด้วยศีล มีความถึงพร้อมด้วยการบริจาทาน มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาความรอบรู้ รู้จักแยกแยะบาป บุญ คุณ โทษ ชั่ว ดี ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สิ่ง ที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรออกจากกันได้

๔.๒.๑ ลักษณะของบัณฑิต ในศาสนาขงจื้อ

ลักษณะของบัณฑิต จะต้องมีความดี มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดี มีความดี มีความอดทนต่อเพื่อน มีความอดทนต่อความยากลำบาก ไม่บ่นให้เพื่อนได้ยินได้เห็น แม้เป็นผู้มีทรัพย์สินมากก็ไม่ทำตัวเหยี่ยง คนดี มีความดี ย่อมรู้ได้ตามความประพฤติทางวาจาและทางกาย เป็นผู้พูดจริงทำจริง มีสัจจะวาจา มีวาจาสุจริตใจ มีปากตรงกับใจ คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และเป็นผู้มีกายสุจริต ประพฤติดี ทางกาย ทางวาจา ไม่จับปล้นลักขโมยทรัพย์สินเงินทองของคนอื่น เลี่ยงชีพตามกำลังสติปัญญาของตน คนประเภทนี้ เป็นคนดี มีความดี คุณค่าของการเป็นบัณฑิต จะต้องมีความดี มีความซื่อสัตย์ สุจริตใจ มีสัจจะวาจา ต้องรู้จักทั้งคุณและโทษ ดังนั้น คุณธรรม ความดี เป็นคุณค่าของคน มีเมตตากรุณา ผู้ใดมีคุณธรรมผู้นั้นมีคุณค่า เมื่อมีคุณค่า ก็ควรแก่การคบ เป็นบัณฑิตได้ด้วยไม่ต้องสงสัย เป็นคนที่ไวใจกันได้ เชื่อใจกัน คนทุกคนต้องรู้จักเพื่อนทั้ง ๒ ประเภท คือ เพื่อนดีและเพื่อนชั่ว เพื่อนดีนำความสุขมาให้ ส่วนเพื่อนชั่วย่อมนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ควรคบคนชั่ว คือ คนถ้อยเป็นเพื่อน เพราะเป็นคนไม่มีคุณค่า คือ ไม่มีคุณธรรม คนที่จะรู้ได้เช่นนี้มีแต่บัณฑิต เท่านั้น ของขงจื้อ คือสอนให้คนเรียนรู้หลักคุณธรรม ความดี ที่คนต้องประพฤติตนให้เป็นคนดี มีความดี ประจำใจ ทุก ๆ คน คนดี มีความดี ประพฤติดีต่อเพื่อนที่อยู่ในสังคมด้วยกันอย่าตรงไปตรงมา ที่จะทำให้เกิดความสุข ความเจริญทั้งต่อตนเอง และเพื่อน คำสอนของขงจื้อ สอนให้อ่อนน้อมแข็งในคือให้พูดคำสุภาพอ่อนโยน และมีกายนอบน้อมถ่อมตนต่อเพื่อนให้เป็นคนมีคุณธรรม ประจำใจ มีความนอบน้อมต่อเพื่อนที่อยู่ในสังคมเพื่อความเป็นอยู่ด้วยความสงบสุขอาศัยคุณธรรม ความรู้ช่วยเหลือสังคม เป็นลักษณะ ท่านขงจื้อจึงได้สอนให้บัณฑิตไมตรีจิตมิตรภาพ ซื่อสัตย์ สุจริต เสียสละ อดทน กตัญญูกตเวที และจงรักภักดี การที่เรามีคุณธรรมซื่อตรงของขงจื้อ ได้พูดถึงหลักการที่เป็นบัณฑิตไว้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า สันดานคล้ายกัน อุปนิสัยต่างกัน จึงจำเป็นที่จะต้องบุคคลต่างกัน โดยอาศัยการอยู่ร่วมกัน จึงจะสามารถเข้าใจกันและกัน ล้วนขึ้นอยู่กับการจำแนกและการช่วงใช้ บุคลากรได้อย่างเหมาะสม ขงจื้อจึงได้แบ่งคนออกเป็น ๕ ประเภท คือ สามัญชน บัณฑิต วิทยุชน เมธีชน และอริยชน ถ้าหากจำแนกบุคคลทั้ง ๕ ประเภทได้ ย่อมสามารถเข้าใจคนได้อย่างง่ายดาย ดังนั้น การคัดเลือกคน จึงจำเป็นที่จะต้องใช้หลักโบราณที่ว่า “เลือกคนในไม่กีดกันญาติ เลือกคนนอกไม่กีดกันศัตรู” ลักษณะของบัณฑิตของทั้งสองศาสนามีความคล้ายกัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒ เปรียบเทียบลักษณะของบัณฑิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
บัณฑิตเป็นผู้ที่มีลักษณะ คือ คิดดี พุทธิ ทำดี และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น รู้จักการรักษาทรัพย์ รู้จักคบมิตร ใช้ชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม รู้จักความพอดี มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีความถึงพร้อมด้วยศีล มีความถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาความรู้รอบรู้ รู้จักแยกแยะบาป บุญ คุณ โทษ ชั่ว ดี ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรออกจากกันได้ มุ่งประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า	บัณฑิตเป็นผู้ที่มีลักษณะคือ คิดดี พุทธิ ทำดี และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น รู้จักการรักษาทรัพย์ รู้จักคบมิตร ใช้ชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม ประกอบด้วยเหตุผล มีความถึงพร้อมด้วยปัญญา ความรอบรู้ มุ่งประโยชน์ในโลกนี้เท่านั้น

จากตารางที่ ๔.๒ ข้างต้นพบว่า ทั้งสองศาสนา มองว่า ลักษณะของบัณฑิตจะต้องมีคุณธรรม ความดี มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดี ด้วยการประพฤติทางวาจาและทางกาย และใจเป็นผู้พูดจริงทำจริง มีสัจจะวาจา มีวาจาสุจริตใจ มีปากตรงกับใจ คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และเป็นผู้มีกายสุจริต ประพฤติดี ทางกาย

๔.๓ เปรียบเทียบประเภทของบัณฑิต

๔.๓.๑ ประเภทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาบัณฑิตเป็นบุคคลที่ คิด พุทธิ และทำในสิ่งที่ดีก่อให้เกิดประโยชน์ในสังคม ประเทศชาติ ในความเป็นบัณฑิตจะต้องเป็นบัณฑิตมี ๒) ประเภทคือ บัณฑิตภายนอกเป็นบุคคลทั่วไปที่มีความประพฤติดีมีคุณธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเป็นความประพฤติที่แสดงออกมาให้เห็นว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตโดยสังเกตจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น และบัณฑิตภายใน คือ ตัวเราขณะที่คิดดี พุทธิ และทำดีนั่นเอง ดังนั้น การคบบัณฑิตภายในก็คือ การพยายามฝึกตนให้เป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีสติรำลึกถึงแต่ความคิดที่ดีๆ เพื่อการสร้างสรรค์ คำพูดที่ดีๆ เพื่อยกใจผู้พูดและผู้ฟังให้สูงขึ้น และการกระทำที่ดีๆ เพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งทำได้โดยการหมั่นทำทาน รักษาศีล ทำสมาธิอย่างสม่ำเสมอ พระพุทธศาสนาแบ่งประเภทของบัณฑิตไว้ ๒ ระดับ คือ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะและบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตระ

๑. บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะ หมายถึง ปุถุชน กับกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการเป็นบุคคลที่มีความต้องการอยากได้อะไรเพื่อความสุขสบายของตนเป็นส่วนใหญ่ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา บัณฑิตระดับโลกียะนี้สมควรที่จะมีหลักประพฤติปฏิบัติตามหลักมาตรฐานของชาวพุทธคือเป็นหลักเบื้องต้นในการประพฤติปฏิบัติตาม ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติเพื่อที่จะพัฒนาตนเองในด้านสติปัญญาให้สูงขึ้นในระดับโลกุตระได้

๒. บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระ หมายถึง พ้นจากโลก เหนือโลก พันวิสัยของโลกไม่เนื่องด้วยภพทั้งสาม เฉพาะนั้นบัณฑิตระดับโลกุตตระในทางพระพุทธศาสนาคือบุคคลผู้ฝึกฝนอบรมตนและปฏิบัติตามกระบวนการของหลักอริยมรรคหรือในหลักไตรสิกขา (สิกขา ๓) แล้วมีความรู้แจ้งในหลักอริยสัจ จนสามารถได้รับผลระดับใดระดับหนึ่งในขั้นของอริยบุคคล บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระออกเป็น ๒ ประเภท คือ บัณฑิตที่อยู่ในขั้นเสขะและอเสขะ

๑) บัณฑิตที่ดำรงตนอยู่ในขั้นเสขะ เป็นบัณฑิตผู้ที่ยังต้องศึกษา หมายความว่ายังมีกิจที่จะต้องฝึกฝนอบรมศีล อบรมจิต และอบรมปัญญาที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติต่อไปอีก ซึ่งจะต้องปฏิบัติเพื่อละ กิเลส หรือสังโยชน์ เพื่อบรรลुरुธรรมขั้นสูงขึ้นไป

๒) บัณฑิตที่อยู่ในขั้นอเสขะ บัณฑิตในขั้นอเสขะนี้ คำว่า “อเสขะ” แปลว่า ผู้ที่ไม่ต้องศึกษา หมายความว่าถึงเป็นผู้ทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุประโยชน์ตนเองเป็นสมบูรณ์พร้อมแล้วในขั้นศีล สมาธิ และปัญญา ไม่มีกิเลสที่ต้องพยายามละต่อไปและไม่มีภูมิธรรมสูงกว่านั้นที่จะต้องชวนชวายบรรลือกิ่ง จึงได้แก่พระอรหันต์

บัณฑิตตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นที่คุณสมบัติของบุคคลเป็นเกณฑ์ แม้ว่าบุคคลบางคนอาจกล่าวหาว่าตนเองนั้นมีความรู้เต็มตัว เรียนรู้จบพระไตรปิฎก หรือว่าได้รับปริญญาบัตร วุฒิบัตรหลายสาขาวิชาชีพ แต่ไม่มีคุณธรรมของความเป็นบัณฑิต คือ คิดดี พูดดี ทำดี และไม่ดำรงชีวิตด้วยปัญญาเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของตน ถือว่าบุคคลนั้นไม่มีคุณสมบัติของความเป็นบัณฑิตตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๓.๒ ประเภทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

ในหลักคำสอนของขงจื้อ เท่าที่ปรากฏตามคัมภีร์นั้น ปรากฏในคัมภีร์ลุนยื้อ (The Analects) เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อสั้น ๆ มีลักษณะ เป็นคำคม หรือสุภาษิต รวมทั้งบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับสานุศิษย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักทางศีลธรรมอันจะนำไปสู่จุดหมายคือการเป็นคนดีของสังคม พบว่าขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญของบัณฑิตเอาไว้ ๒ อย่างด้วยกัน คือ

๑. บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่างหมดจด แต่ก็มีปัญญาและความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง เพราะฉะนั้น ถึงระดับความรู้ความเข้าใจจะมีข้อจำกัด ก็กุมความรู้ความเข้าใจในระดับจำกัดนั้นได้อย่างแม่นยำ ถึงระดับในความสามารถในการพูด จะมีข้อจำกัด ก็เข้าใจเหตุผลที่กำลังพูดอย่างแท้จริง ถึงระดับความสามารถในการสื่อด้วยความประพฤติจะมีจำกัด ก็ระมัดระวังความประพฤติของตนเองเสมอ กล่าวคือ พวกเขาสามารถเผชิญความจริงภายใต้ข้อจำกัดของตนเอง ความรู้ความเข้าใจและความซื่อสัตย์สุจริตของพวกเขาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะยากดีมีจน

๒. วิญญูชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พูดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนินทาพยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ แต่ไม่หมกมุ่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด ทำที่อบอุ่นนอบน้อม คล้ายไร้สติปัญญา แต่ที่จริงมีความสามารถอันล้ำลึก หาผู้ใดเสมอเทียม

สรุปคำว่า ประเภทของบัณฑิตทั้งสองศาสนา มีการจำแนกระดับความต่างกันแห่งเหตุ เหมือนกันและต่างกัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๓

ตารางที่ ๔.๓ เปรียบเทียบประเภทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
ประเภทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๑) บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะ หมายถึงเอา ปุถุชน กับกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จพระอรหันต์ ๒) บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตตระ หมายถึงพ้นจากโลก เหนือโลก พ้นวิสัยของโลกมีความรู้แจ้งในหลักอริยสัจ จนสามารถได้รับผลระดับใดระดับหนึ่งในขั้นของอริยบุคคล	ประเภทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ ๑) .บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง แต่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่างหมดจด แต่ก็มีความรู้และความเชื่อบางอย่าง ๒) วิญญูชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พุดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนินทาพยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ

จากตารางที่ ๔.๓ ข้างต้นพบว่า ประเภทของบัณฑิต ทั้งสองศาสนามีความคล้ายกันในระดับโลกียะ แต่ต่างกันในระดับโลกุตตระ ซึ่งในศาสนาขงจื้อไม่มี มีแต่ในพระพุทธศาสนา

๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนากับขงจื้อ

ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาขงจื้อ มีกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิต โดยทั้งสองศาสนามีหลักธรรมที่จะพัฒนาความเป็นบัณฑิตด้วยกัน คือ

๔.๔.๑ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนา

กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการ ดังนี้

๑. ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ) ได้แก่ อิทธิพลที่ได้รับจากบุคคลอื่น เช่น บิดามารดา ครู อาจารย์ ตลอดจนจากสังคมที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล ที่มีส่วนในการพัฒนาบุคคลให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการของสังคมด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักการคบเพื่อน หลักทศ ๖

๒. ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ การคิดตรិตรองพิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล และคิดพิจารณาอย่างแยบคาย จนสามารถพัฒนาให้เกิดความรู้ระดับสัมมาทิฐิขั้นในตนจึงถือว่าเป็นบัณฑิต โดยอาศัยเครื่องมือประกอบกัน ๔ ด้าน เพื่อสร้างภาวะ ความเป็นบัณฑิต ที่เรียกว่า วุฒิธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความ เจริญแห่งปัญญา ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน คือ สปัปฺริสังเสวะ การคบ สปับุรุษ ๑ สัทธัมมัสสวะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน ๑ โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑ ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อ ความเจริญแห่งปัญญา”^๕

^๕ อก.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๓๓๒

หลักกฏธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญขององค์ประกอบที่จะพัฒนาบุคคลทั้งด้านปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน โดยครอบคลุมเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ถือเป็นแนวทางพัฒนาแบบบูรณาการ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่า การคบสัตบุรุษ และการฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษนั้น เป็นองค์ประกอบภายนอกที่บุคคลได้รับมา นับเป็นส่วนสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านปัญญา เพราะเมื่อบุคคลได้แนวทางจากสัตบุรุษ หรือบัณฑิตผู้เป็นกัลยาณมิตรที่ดีแล้ว ย่อมจะนำไปสู่กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน และสามารถนำไปสู่วิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง เหมาะสม เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ^๖

๔.๔.๑.๑ พัฒนาพฤติกรรมของบัณฑิต

การพัฒนาพฤติกรรมของบัณฑิต ด้วยการอาศัยหลักธรรมธรรมดังต่อไปนี้

๑. จริต คือ พฤติการณ์ที่เคยอดรมสั่งสมมา ได้แก่ คนเราจะแสดงพฤติกรรมใด ๆ ออกมา หรือ มีบุคลิกภาพอย่างไรอย่างหนึ่ง พึงสังเกตที่จริตเป็นเบื้องต้น ประกอบด้วย เนื่องจากจริตนั้น ถ้าฝึกฝนดีแล้วก็จะประโยชน์ ตรงข้ามถ้าปล่อยให้เป็นไปตามจริตของตน ย่อมมีผลเสียอย่างยิ่งใหญ่ต่อตนและคนอื่น ที่เรานิยมเรียกกันว่า พฤติการณ์ คือ การทำจนเคยชินบ้าง พฤติกรรม คือ ความประพฤติหรือนิสัยที่เคยชินบ้าง เหล่านี้เกิดจากจริตทั้งสิ้นเป็นเหตุให้คนมีลักษณะอย่างนั้น ๆ

๒. บัณฑิตย่อมฝึกฝนจริตนิสัยของตนเองให้ตั้งงามและเหมาะสม ได้แก่ คนผู้เป็นบัณฑิต แม้มีราคะจริตก็แก้ไขให้เบาบางโดยการเจริญอุสุภะกรรมฐาน ผู้มีโทสะจริตก็เจริญเมตตาป้องกันไม่ให้เป็นคนโหดร้ายป่าเถื่อน ใช้เหตุผลตัดสินดีกว่าใช้กำลัง ผู้มีโมหะจริต ก็ฝึกฝนตนเองโดยการฟังเทศน์ อ่านหนังสือธรรมะ เข้าค่ายคุณธรรม ร่วมกิจกรรมทางศาสนาของตน เป็นต้น ผู้มีศรัทธาจริต ก็แก้ไขโดยเจริญพุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธคุณ จนถึง เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา (คุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดาคือหิริโอตตัปปะ) ผู้มีความรู้เป็นพหูสูตร เชื่ออะไรยากมาก แก้ไขโดยเจริญไตรลักษณ์ มรณสติ เป็นต้น และผู้มีวิตกจริต แก้ไขโดยให้เจริญอานาปานสติ และเพ่งกลีณ ก็จะเป็นคนฉลาดในกระบวนการพัฒนาพฤติกรรม หรือการกระทำของตนเองได้ตามหลักพระพุทธศาสนา^๗

๔.๔.๒ กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักขงจื้อ

กระบวนการพัฒนาบัณฑิตขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “ แม้มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครูเราก็นยินดีรับเขาเป็นศิษย์” ขอบเขตของการศึกษาของขงจื้อมีหลักปรากฏจากศิษย์ของขงจื้อทำการบันทึกไว้เป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

^๖ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๐.

^๗ วิสุทธิ. จุฬฎีกา. (บาลี) ๑/๑๒๗

๑. ในส่วนที่ขงจื้อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ขงจื้อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ขงจื้อสิ้นหวังไม่สามารถสอนได้ คือ ๑) ผู้นอนกลางวัน ๒) คนที่เอาจริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบง่ายแต่ไม่จริงใจ ๓) คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔) คนที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม

๒. ในส่วนที่ขงจื้อสอนและไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่ยกพุดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมูมหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมูมไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๘๘} ครั้งหนึ่งมีผู้ถามขงจื้อว่า ทำอย่างไรจึงจะพัฒนา ขงจื้อตอบว่า “ต้องอยากคิดพัฒนา ต้องหมั่นเล่าเรียน พินิจพิจารณาให้มาก ๆ เอาแต่เรียนโดยไม่พิจารณา ย่อมไม่สามารถได้รับความรู้อย่างสูง อย่างเช่น ฉันบอกเธอว่า มูมหนึ่งของโตะเป็นมูมฉาก เธอต้องพิจารณาว่าอีก ๓ มูม ก็เป็นมูมฉากและสรุปว่าโตะนี้เป็นโตะ ๔ เหลี่ยม”^{๘๙} ในขณะที่ขงจื้อกำลังสอน มีศิษย์ท่านหนึ่งถามขงจื้อว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้ตนเองมีความรู้ความสามารถมาก ๆ

วิธีการพัฒนาบัณฑิต สามารถพบในวิชาและวิธีสอนของขงจื้อ เพื่อให้เป็นบัณฑิตนั้น ตลอดชีวิตของขงจื้อสิ่งที่ขงจื้อสอนสรุปได้ ๓ วิชา คือ

๑. กวินิพนธ์ ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น นิสัยเดิมของคนเหมือนกัน การศึกษาฝึกฝนทำให้คนต่างกัน

๒. ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์มั่นคง

๓. ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิตเมตตา กรุณา และรักความเที่ยงธรรม “จิตที่ตื่นตัวก็เพราะบทกวี จิตที่ผ่องใสงดงามก็เพราะดนตรี

กระบวนการพัฒนาทั้งสองศาสนา มีการจำแนกระดับความต่างกันแห่งเหตุเหมือนกัน และต่างกัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๔

ตารางที่ ๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท กระบวนการพัฒนาบัณฑิตอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการ ดังนี้ ๑. ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) ได้แก่ อิทธิพลที่ได้รับจากบุคคลอื่น ๒. ปัจจัยภายใน ได้แก่ การคิดตรិตรอง พิจารณาอย่างถูกวิธีด้วยเหตุผล	กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ วิธีการพัฒนาบัณฑิต สามารถพบในวิชาและวิธีสอนของขงจื้อ สรุปได้ ๓ วิชา คือ ๑. กวินิพนธ์ ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น นิสัยเดิมของคนเหมือนกัน การศึกษาฝึกฝนทำให้คนต่างกัน ๒. ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์มั่นคง

^{๘๘} The Analects, book 7 : 8

^{๘๙} บุญมี พวงเพชร, **พลังคำสอนของขงจื้อ เปลี่ยนคุณให้เป็นยอดคน**, กรุงเทพมหานคร : อิงปิยนันท์ บุ๊คส์, ๒๕๕๖, หน้า ๖๕.

ตารางที่ ๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ
(ต่อ)

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้ง ๒ ประการอาศัยหลักธรรมคือหลักกุศลธรรมทั้ง ๔ โดยการอาศัยจริตเข้ามาเป็นตัวพัฒนา	กระบวนการพัฒนาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ ๓. ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิตเมตตา กรุณา และรักความเที่ยงธรรม “จิตที่ตื่นตัวก็เพราะบทกวี จิตที่ผ่อนคลายก็เพราะดนตรี

จากตารางที่ ๔.๔ ข้างต้นพบว่า กระบวนการพัฒนาบัณฑิต ทั้งสองศาสนามีความเห็นเหมือนกันคือ เป็นการพัฒนาดนในเรื่องพัฒนากาย จิตและปัญญา เป็นหลักที่เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างกับคน โดยอาศัยคุณธรรมจริยธรรมที่ทั้งสองศาสนาบัญญัติไว้เป็นมรรควิธีให้บรรลุเป้าหมายนั้น

๔.๕ เปรียบเทียบบทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

บทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ที่ปรากฏในสังคม ในพระพุทธศาสนาปรากฏในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและหลักคำสอนของขงจื้อ คือ

๔.๕.๑ เปรียบเทียบบทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทบาทของบัณฑิตแสดงออกทางพฤติกรรมของบัณฑิต คนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมคือคิดดี พูดดี และทำดี พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น แสดงออกทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นคุณสมบัติส่วนตัว และการปฏิบัติตนต่อคนอื่น ทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม และการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ๑) ในด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ การแสดงออกทางด้านกาย วาจา และความคิดไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคม เพราะเป็นคนมีสติมีปัญญา ฉลาดพิจารณาในเหตุผลก่อน การพูดก็มักจะพูดในสิ่งที่ไม่มีโทษ พูดเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น และพูดด้วยความยุติธรรม ๒) ในด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม บัณฑิตมีพฤติกรรม จะไม่ชักนำคนไปในทางผิดเสียหายไม่เป็นประโยชน์ ไม่ชักชวนให้ใครลุ่มหลงในอบายมุข เพราะเป็นทางนำมาซึ่งความเสื่อมเสียให้แก่ตน คิดเสมอว่า ผู้แนะนำหรือตักเตือน เสมือนเป็นผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ ๓) ในแง่จริยธรรมชั้นศีล การพูดดี การกระทำดี และการประกอบอาชีพสุจริต สรุปรวมเป็นศีลสิกขา ศีลก็คือความเป็นปกติของมนุษย์ ซึ่งพระพุทธองค์ ถือว่าเป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์นั้น ประกอบด้วยศีล ๕ ประการ ๔) ในด้านการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน บัณฑิต แม้จะดำเนินชีวิตของตนเพียงวันเดียว ก็บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก แก่สังคม ด้วยความพากเพียร จิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่เกียจคร้านทำงาน เป็นการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ น่ายกย่องสรรเสริญ เพราะทำคุณแก่คนอื่น ท่านจัดเป็นบัณฑิต

๔.๕.๒ เปรียบเทียบบทบาทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

บทบาทของบัณฑิตขงจื้อ ที่แสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจนั้นถูกวางไว้เป็นหลักปฏิบัติ เป็นตัวอย่างของคนอื่นๆ ในหลักศีลธรรม รวมอยู่ในหลัก ๔ ประการ

๑) เหริน หรือ เมตตาธรรมเป็นพื้นฐานสำหรับความรักของมนุษย์ ซึ่งตั้งอยู่บนความ ซื่อสัตย์และการตอบแทน ขงจื้อเน้นให้ความสำคัญเรื่องของมนุษย์เป็นสำคัญ ดังกรณี ครั้งหนึ่งฟานซื่อได้ถามขงจื้อว่า เहरิน คืออะไร ขงจื้อตอบว่า คือความรักมนุษย์ทั้งหลาย ในคัมภีร์เม่งจื๊อก็มีกล่าวไว้ว่า ผู้ประกอบด้วยเหริน ย่อมรักเพื่อนมนุษย์ครั้งหนึ่งมีผู้ถามขงจื้อว่า เहरินคืออะไร ขงจื้อตอบว่า

เมื่อออกจากบ้านสังวรตน ดุจไปพบอาคันตุกะผู้ยิ่งใหญ่ ในการปกครอง ควรสังวรตนดุจกำลังเข้าพิธีวงสรวงฟ้าดิน สิ่งที่ตนไม่ปรารถนา ก็จงอย่าทำกับผู้อื่น ไม่สร้างความทุกข์ร้อนให้กับรัฐ” นอกจากนี้ขงจื้อยังได้กล่าวไว้อีกว่า บัณฑิตเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้ คือ ๑) ความสุภาพอ่อนโยน ๒) ความไม่เห็นแก่ตัว ๓) ความมีศรัทธาที่ดี ๔) ความขยันขันแข็ง ๕) ความเมตตากรุณา

๒) หลักหลี่ หรือจารีต ในความหมายของขงจื้อคือ จารีตประเพณี ซึ่งมีไว้เพื่อจำแนกความสูงต่ำภายในสังคมโดยเคร่งครัด เพื่อยับยั้งความเหลวแหลกทางสังคม หลี่มีความสำคัญเท่ากับเหริน เป็นความเหมือนที่แตกต่างกัน จะต่างกันตรงที่เหรินเป็นกระบวนการขัดเกลาภายใน ส่วนหลี่นั้นเป็นกระบวนการขัดเกลาภายนอก คือมารยาททางกาย และวาจา ทั้งสองอย่างจึงอาศัยกันและกัน ดังคำกล่าวที่ว่า ถ้าปราศจากเหริน ก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับหลี่ ผู้ที่ปฏิบัติตามหลี่ ชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน

๓) หลัก เสี่ยว (หลักกตัญญู) หมายถึง ความกตัญญูตเวที คำนี้มีมาตั้งก่อนสมัยของขงจื้อ เป็นเรื่องที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ความหมายของกตัญญูตเวทีของขงจื้อนั้น หมายถึงเอาทั้งในตอนขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และตอนที่ท่านล่วงลับไปแล้วถือได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดี และเป็นบ่อเกิดแห่งคำสอนทั้งปวง คือรากฐานของมนุษย์ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า ยามพ่อแม่มีชีวิตอยู่ รู้จักปรนนิบัติรับใช้ท่านอย่างจริงใจ ยามพ่อแม่จากไป ยังระลึกอาลัยอยู่เสมอ

๔) หลักจุงหยุง หรือ หลักสายกลาง เป็นหลักปฏิบัติที่สนับสนุนให้เป็นวิญญูชน มีอยู่หลายประการที่ขงจื้อ สอนให้ปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันการกระทำสิ่งใดต่อเพื่อน ต้องทำด้วยคุณธรรม

ความดี ทำด้วยเมตตากรุณา คือความรักใคร่สงสารต่อเพื่อน ทำด้วยความอดทน อดกลั้นด้วยความปรารถนาให้เพื่อนได้รับประโยชน์ ให้เพื่อนมีความสุขไว้เนื้อเชื่อใจ จริงใจจริงจัง มีศรัทธาเลื่อมใส คือทำตามหลักของนักปราชญ์ที่ต้องสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ดังนี้ คือนักปราชญ์ต้องมีเมตตา คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เมตตา กับ สหาย คือ เชื่อใจ

บทบาทของบัณฑิตทั้งสองศาสนา มีการจำแนกระดับความต่างกันแห่งเหตุเหมือนกัน และต่างกัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๕

ตารางที่ ๔.๕ เปรียบเทียบบทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
บทบาทของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท บทบาทของบัณฑิตแสดงออกทางพฤติกรรมของบัณฑิต คนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ประพฤติกรรมคือคิดดี พูดดี และทำดี พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น แสดงออกทางกาย วาจา และใจ ๑) ในด้านคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ การแสดงออกทางด้านกาย วาจา และความคิดไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคม ๒) ในด้านจริยธรรมที่มีต่อสังคม บัณฑิตมีพฤติกรรม จะไม่ชักนำคนไปในทางผิดเสียหาย ไม่เป็นประโยชน์ ๓) ในแง่จริยธรรมขั้นศีล การพูดดี การกระทำดี และการประกอบอาชีพสุจริต ประกอบด้วยศีล ๕ ประการ ๔) ในด้านการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน	บทบาทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ บทบาทของบัณฑิตขงจื้อ ที่แสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจนั้นถูกวางไว้เป็นหลักปฏิบัติเป็นตัวอย่างของคนอื่นๆ ในหลักศีลธรรม รวมอยู่ในหลัก ๔ ประการ ๑) เหริน หรือ เมตตาธรรมเป็นพื้นฐานสำหรับความรักของมนุษย์ ๒) หลักหลี่ เป็นจารีตประเพณี ซึ่งมีไว้เพื่อจำแนกความสูงต่ำภายในสังคมโดยเคร่งครัดเพื่อยับยั้งความเหลวแหลกทางสังคม ๓) หลัก เลี้ยว หลักกตัญญู กตเวที ๔) หลักจุงหยุง หรือ หลักสายกลางหลักปฏิบัติที่สนับสนุนให้เป็นวิญญูชน

จากตารางที่ ๔.๕ ข้างต้นพบว่า บทบาทของบัณฑิต ทั้งสองศาสนามีความเห็นเหมือนกัน คือ เป็นการปฏิบัติตน ด้วยการประพฤติดีด้วยกาย วาจาและใจเป็นตัวอย่างที่ดีต่อสังคม

๔.๖ เปรียบเทียบประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

๔.๖.๑ ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนานั้นทำให้เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่นที่เป็นมิตรได้อีกด้วยจะเห็นได้จาก “คบคนพาล ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล” มีนัยยะดังต่อไปนี้

๑. การคบบัณฑิตทำให้เจริญก้าวหน้า ได้แก่ การคบหาสมาคมกับบัณฑิตนั้นเป็นเหตุให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ทั้งหน้าที่การงาน ตำแหน่ง ชื่อว่ารักษาตนเอง วงศ์ตระกูล ทรัพย์สินสมบัติ ความดีทุกประการ ที่เกิดจากการคบบัณฑิต เป็นกัลยาณมิตร ผลดีก็คือ จะได้รับคำแนะนำที่ดี มีประโยชน์

๒. บัณฑิตไม่ประมาทในทุกเวลาละชั่วทำดีสม่ำเสมอ ได้แก่ บัณฑิตย่อมไม่ประมาทในทุกสถานในกาลทุกเมื่อเพื่อปรับปรุงตนเองเสมอ ให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

๓. คบบัณฑิตช่วยสร้างฐานะให้ดีขึ้น ได้แก่ การคบหาสมาคมกับเพื่อนที่ดีนั้น สามารถจะช่วยให้เรารู้จักบริหารทรัพย์สินให้เจริญรุ่งเรือง รู้จักใช้สอยทรัพย์ในทางที่เกิดประโยชน์ ขณะเดียวกันก็เก็บไว้อีกส่วนหนึ่งในคราวจำเป็นต้องใช้

๔. บัณฑิตฝึกตนดีแล้วยอมเป็นแบบที่ดีแก่คนอื่น ได้แก่ บุคคลที่สามารถแนะนำพร่ำสอนให้คนอื่นทำความดีได้ และเขาเองก็มีความประพฤติที่ดีเป็นแบบอย่างได้อีกด้วย

๕. บัณฑิตถูกยกย่องในฐานะบุคคลผู้กตัญญูกตเวทิตน ได้แก่ บัณฑิตยังได้รับการยกย่องในฐานะ กตัญญูกตเวทิตน ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นคนดี กตัญญูต่อประเทศชาติ ก็ชื่อว่าเป็นพลเมืองดี กตัญญูต่อสถานศึกษาชื่อว่าเป็นศิษย์ดี กตัญญูต่อบิดามารดาชื่อว่าเป็นบุตรธิดาที่ดี สังคมทุกระดับต้องการคนดีประเภทนี้มาก

๖. ผลการคบบัณฑิตทำให้รู้สัทธรรมของสัตบุรุษ คัมภีร์มั่งคัลลทีปนีได้กล่าวถึงผลดีของการคบบัณฑิตไว้ว่า บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว และพึงกระทำความสนทนากับสัตบุรุษ เพราะรู้ชัดพระสัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย เพราะจะทำให้ตนเองได้รับผลดี

๗. ผลการคบบัณฑิตทำให้มีศีลและได้รับอานิสงส์ฝ่ายดี ได้แก่ เมื่อเราคบคนดีเป็นกัลยามิตรแล้ว สิ่งที่ได้คือความดี เพราะจะเป็นคนมีศีลเหมือนท่านเหล่านั้น

๘. ผลการคบบัณฑิตทำให้ชื่อว่าได้กัลยาณมิตรที่ดี ได้แก่ คนดีมีปัญหาหรือบัณฑิตเมื่อใครเสวนาคบหาจะชักจูงให้ผู้อื่นมีความรู้ความเห็นถูกต้อง ตามไปด้วย

๒.๔.๑.๒ ผลการคบบัณฑิตทำให้รู้จักการแก้ปัญหา ได้แก่ เป็นผู้มีปัญหาฝึกตนดีแล้ว สามารถจะช่วยเหลือปัญหาต่าง ๆ ให้สำเร็จ เรียบร้อย และถูกต้อง

ประโยชน์ของการคบบัณฑิตหรือสัตบุรุษ คนดีนี้ ทำให้เราดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องมีความเจริญก้าวหน้าในด้านการงานอาชีพ มีความมั่นคงในฐานะหน้าที่การงาน ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตทำให้เราเป็นคนดีมีสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด เป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคมด้านการทำความดีได้รับความยกย่องจากบุคคลอื่นที่คบหาสมาคมด้วย ทำให้เรามีความเห็นที่ถูกต้องได้รับความสรรเสริญจากเพื่อนและหมู่คณะ ไม่ถูกผู้อื่นนินทาว่าร้าย ได้รับความไว้วางใจจากสังคมเป็นคนมีเกียรติในสังคม เป็นที่เคารพนับถือของผู้คบหาสมาคม ไม่มีความเดือดร้อน มีความสงบสุขและความเจริญงอกงาม ด้วยผลแห่งการคบบัณฑิตหรือสัตบุรุษนี้ทำให้เราได้มีโอกาสบำเพ็ญคุณงามความดีมากมายที่สามารถทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมและประเทศชาติได้

๔.๖.๒ ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ

ในสังคมมนุษย์นั้น เนื่องจากคนมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถไม่เท่าเทียมกัน จึงแบ่งคนให้มีหลายชั้นวรรณะ แต่รวมไว้เพียงสองวรรณะใหญ่ คือคนรวย กับ คนจน คนรวยไม่สามารถเป็นเพื่อนดีกับคนจนได้ ถ้าคนรวยกับคนจนเป็นเพื่อนกันได้ ก็เพียงแต่เพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายเท่านั้น คนรวยมีทรัพย์เงินทองมากมาย มีสติปัญญาเป็นพหูสูต ได้เรียนได้ศึกษามีความรู้สูงพร้อม มีหน้ามีตาในสังคมคนชั้นสูง ดังจะเห็นได้จาก วันหนึ่ง จ้อกั่งขอความเห็นอาจารย์ว่า

คนจนก็อย่าประจบคนรวย คนรวยก็อย่าเหยียดหยามคนจน ท่านอาจารย์เห็นเป็นอย่างไร อาจารย์ตอบว่า ก็ดีหรอก แต่ถ้าคนจนรู้จักทำจิตใจให้เป็นสุข คนรวยไม่หลงในโลกียะสุขจนเกินไป สนใจศึกษารวมจริยา จนเป็นผู้อุทิศธรรมก็จะดีกว่านะ

ผลการคบบัณฑิตด้านเศรษฐกิจ (Economical) เศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับเลี้ยงชีพของคน คนมีเศรษฐกิจดีย่อมมีคนคบเป็นเพื่อนมากและประเทศที่มีเศรษฐกิจดีก็ย่อมมีมิตรประเทศ ผลผลิตที่ได้มาทำให้เศรษฐกิจรอบค้วดี มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย และเศรษฐกิจของประเทศชาติเจริญเติบโต ครอบครัวยู่ดีกินดี ประเทศมีความเจริญมั่งคั่ง เศรษฐกิจแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑) เศรษฐกิจของครอบครัว ๒) เศรษฐกิจของประเทศ ในหนังสือขงจื้อมหาปราชญ์แห่งแผ่นดิน เมื่อขงจื้อหลีกภัยมาอยู่แคว้นฉี ฉีจิ้งกงผู้ครองแคว้นฉี ทรงถามทางด้านเศรษฐกิจ ท่านถวายข้อคิดว่า การประหยัดเป็นการไปสู่ความสมดุลทางเศรษฐกิจ ถ้าจ่ายมากกว่าได้ ความรุ่งเรืองจักเกิดขึ้นได้อย่างไร ประโยชน์ของการคบบัณฑิตทั้งสองศาสนา มีการจำแนกระดับความต่างกันแห่งเหตุเหมือนกันและต่างกัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ ๔.๖

ตารางที่ ๔.๖ เปรียบเทียบประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาขงจื้อ
ประเภทประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในพระพุทธศาสนา ทำให้เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่นที่เป็นมิตรได้อีก ด้วยจะเห็นได้จาก “คบคนพาล ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล” ๑) ในแง่ของการพัฒนาตน ทำให้ตนมีความเจริญก้าวหน้า ทั้งในแง่ของสติปัญญาเศรษฐกิจ และสังคม ๒) ในแง่ของคนอื่นเป็นการยอมรับการ อยู่ร่วมกันในสังคมที่คนอื่นให้แก่เราด้วยเกียรติยศ และศักศรี	ประเภทของประโยชน์ของการคบบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ ประโยชน์ของการคบบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ นั้นทำให้เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่นที่เป็นมิตรจะเห็นได้จาก ๑) ในแง่ของการพัฒนาตนเองของสติและปัญญา เศรษฐกิจและสังคม ๒) ในแง่ของการอยู่ร่วมกับคนอื่น เป็นการยอมรับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่คนอื่นให้แก่เรา

จากตารางที่ ๔.๖ ข้างต้นพบว่า ประโยชน์ของการคบบัณฑิต ทั้งสองศาสนามีความเห็นเหมือนกันคือ เป็นการพัฒนาตนและการอยู่ร่วมกันกับคนอื่น

๔.๗ สรุป

จากการเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ พบว่า ทั้งสองศาสนาในความหมายของคำว่า บัณฑิต หมายถึงผู้ได้รับการศึกษามีคุณธรรมความรู้ โดยมีลักษณะของบัณฑิต เด่นชัดในด้านความประพฤติดีทางกาย วาจาและใจ เป็นผู้ไม่มีอาการขึ้นๆ ลงๆ เป็นไปตามสังคัม ในด้านการพัฒนาเป็นการพัฒนาทางด้านพฤติกรรมทางการแสดงออกทางกาย การพูดการจาและความมีน้ำใจ ส่วนบทบาทนั้นเป็นการกระทำเพื่อตนเองและเพื่อสังคัม โดยเอาตนเองเป็นแบบอย่างเข้ากับหลักที่ว่า สิ่งไหนตนไม่ชอบก็อย่าทำแก่คนอื่น โดยทั้งสองมีความเหมือนกันหลายๆ ด้าน ส่วนที่ต่างกันนั้นมีเพียงในพระพุทธศาสนาบัณฑิตนั้นสามารถพัฒนาตนถึงการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ส่วนขงจื้อ ยังติดอยู่ในระดับโลกียะเท่านั้น

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ในบทที่ ๕ นี้ จากผู้วิจัยศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อในประเด็นนิยามและความหมายของบัณฑิต ลักษณะของบัณฑิต ประเภทของบัณฑิต กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิต บทบาทของบัณฑิต ในพุทธศาสนากับศาสนาขงจื้อ จึงสรุปได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ผลการศึกษาพบว่า

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาพบในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมาย คำว่า บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา บุคคลผู้ฟังมากเรียนมาก มีระเบียบวินัย เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้มีความละเอียดรอบคอบ มีความระมัดระวัง เป็นผู้มีความสามารถที่จะเข้าใจในธรรมอันพระพุทธรองค์เจ้าจักแสดงให้ คือเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดเหมือนบัวพันน้ำเมื่อได้รับแสงพระอาทิตย์ก็จะแบ่งบานในทันที บัณฑิตจึงหมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หมายถึงผู้ฉลาดรู้ธรรมและดำเนินชีวิตไปตามธรรมเป็นคนดี เป็นคนน่ารัก น่าเข้าใกล้ มีได้หมายถึงผู้จบปริญญาแบบภาษาทางโลก ในทางศาสนา กำหนดไว้ด้วยการกระทำ คือผู้ใดชอบทำแต่สิ่งที่ดี ชอบพูดแต่สิ่งที่ดี ชอบคิดแต่สิ่งที่ดี ผู้นั้นชื่อว่า บัณฑิต

ลักษณะของบัณฑิต บัณฑิตมีลักษณะที่พิเศษกว่าบุคคลอื่นฟังทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีความคิดเรื่องที่ดีดี แสดงออกทางกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรอย่างนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลายบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดีดี พูดแต่คำพูดที่ดี และทำแต่กรรมที่หาดี” ก็คำว่า สุจินตจิตินดี เป็นต้น บัณฑิตฟังประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีมโนสุจริต เป็นต้น ฉะนั้นแล อีกนัยหนึ่ง ขนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับประโยชน์นั้น, ขนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต พระพุทธรองค์ตรัสไว้ในอุทฺตลสูตร ในโกสลสังยุตอย่างนี้ว่า “ธีรชนท่านเรียกว่า ‘บัณฑิต’ เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง ๒) คือ ประโยชน์ในทิฏฐธรรมและประโยชน์ในสัมปรายภพ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีลักษณะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะตามพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ และลักษณะของ

บัณฑิตที่แสดงออกตามประโยชน์ได้ ตามลักษณะตามพฤติกรรมคือ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่กรรมดี

ประเภทของบัณฑิต ความเป็นบัณฑิตจะต้องเป็นบัณฑิตทั้งภายใน คือ ตัวเราขณะที่คิดดี พูดดี และทำดี และภายนอก คือ เป็นบุคคลทั่วไปที่มีความประพฤติดีมีคุณธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเป็นความประพฤติที่แสดงออกมาให้เห็นว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตโดยสังเกตจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น แบ่งประเภทของบัณฑิตไว้ ๒ ระดับ คือ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะและบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตระ

กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักธรรมสำหรับพัฒนาบุคคลให้เป็นบัณฑิตได้ ได้แก่สิกขา ๓ (ไตรสิกขา) คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และ สปัจริยธรรม ๗ คือ เป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้รู้จักชุมชน เป็นผู้รู้จักบุคคล และกระบวนการพัฒนาบัณฑิตตามหลักสัทธรรม ๓ คือ ปรียัติสัทธรรม เป็นการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอน ปฏิบัติสัทธรรม เป็นการนำหลักธรรมไปปฏิบัติ และปฏิบัติสัทธรรม ได้รู้ผลจากการปฏิบัติ

บทบาทของบัณฑิตแสดงออกทางพฤติกรรมของบัณฑิต คนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้มีความประพฤติดี คิดดี พูดดี และทำดี พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น คือ การแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นคุณสมบัติส่วนตัว และการปฏิบัติตนต่อคนอื่น ทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม และการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน เผยแผ่หลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญ และอบรมสั่งสอนบุคคลผู้ที่ยังไม่รู้ให้รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรในด้านของการคิด การพูด และการทำให้มีความคิดดี พูดดี และทำดี

ประโยชน์ของการคบบัณฑิตบัณฑิตนั้นทำให้เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตสร้างฐานะได้อย่างมั่นคงเหมาะสม และทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่น

บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่กล่าวถึงนี้เป็นผู้ที่เกิดจากการพัฒนาตนเองจากหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลผู้พบเห็นและได้ใกล้ชิดได้พูดคุยสนทนาธรรม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ ฉลาด มีความสามารถ ใช้ชีวิตอย่างถูกต้องตามคลองธรรม

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ การศึกษาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ พบว่าบัณฑิต ในขงจื้อ มาจากคำว่า จวินจื่อ โดยยราภศัพท์มาจากคำว่า ชุน สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง ในฉบับแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “gentleman” “exemplary Person” ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” และ “วิญญูชน” ดังนั้น บัณฑิต ในขงจื้อจึงประมวลได้ว่า หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ มีลักษณะมุ่งหวังหาความรู้

ลักษณะของบัณฑิต จะต้องมีความดี มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดี มีความดี มีความอดทนต่อเพื่อน มีความอดทนต่อความยากลำบาก ไม่บ่นให้เพื่อนได้ยินได้เห็น แม้

เป็นผู้มีทรัพย์สินมากก็ไม่ทำตัวเหยี่ยง คนดี มีคุณธรรม ย่อมรู้ได้ตามความประพฤติทางวาจาและทางกาย เป็นผู้พูดจริงทำจริง มีสัจจะวาจา มีวาจาสุจริตใจ มีปากตรงกับใจ คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และเป็นผู้มีกายสุจริต ประพฤติดี ทางกาย ทางวาจา มีความนอบน้อมต่อเพื่อนที่อยู่ในสังคมเพื่อความ เป็นอยู่ด้วยความสงบสุขอาศัยคุณธรรมความรู้ช่วยเหลือสังคม เป็นลักษณะ

ประเภทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ พบว่าขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญของบัณฑิตเอาไว้ ๒ อย่างด้วยกัน คือบัณฑิตและวิญญูชน

กระบวนการพัฒนาบัณฑิตขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก โดยวิธีการพัฒนาบัณฑิต ๓ ประการด้วยกันคือ ๑.กวีนิพนธ์ จะทำให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น ๒.ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะทำให้จิตใจมนุษย์มั่นคง ๓.ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิตเมตตา กรุณา

บทบาทของบัณฑิตขงจื้อ ที่แสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจนั้นถูกวางไว้เป็นหลักปฏิบัติ เป็นตัวอย่างของคนอื่นๆ ในหลักศีลธรรม รวมอยู่ในหลักคำสอนทั้ง ๔ ประการ เหมิน หลักสี่หลักเสียและหลักสายกลาง

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทศาสนาขงจื้อ พบว่า ทั้งสองศาสนาในความหมายของคำว่า บัณฑิตหมายถึงผู้ได้รับการศึกษามีคุณธรรมความรู้ โดยมีลักษณะของบัณฑิต เด่นชัดในด้านความประพฤติดีทางกาย วาจาและใจ ในด้านการพัฒนาเป็นการพัฒนาทางด้านพฤติกรรมทางการแสดงออกทางกาย การพูดการจาและความมีน้ำใจ ส่วนบทบาทนั้นเป็นการกระทำเพื่อตนเองและเพื่อสังคม โดยเอาตนเองเป็นแบบอย่างเข้ากับหลักที่ว่า สิ่งไหนตนไม่ชอบก็อย่าทำแก่คนอื่น โดยทั้งสองมีความเหมือนกันหลาย ๆ ด้าน

ส่วนที่ต่างกันนั้น ในพระพุทธศาสนาบัณฑิตนั้นสามารถพัฒนาตนถึงการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ส่วนขงจื้อยังติดอยู่ในระดับโลกียะ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

บัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทและขงจื้อ เป็นผู้สามารถรู้เท่าทันความจริงและสามารถใช้สติปัญญาอยู่แบบมีอิสรภาพทางจิตใจไม่ยึดติดไม่มีความขัดข้องทางจิตใจ ในการพัฒนาบุคคลนั้นจำเป็นต้องพัฒนาให้เป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือภูมิความรู้และภูมิคุณธรรม ในปัจจุบันการพัฒนาคูคนให้เป็นคนดีทั้ง กาย วาจา ใจ จึงเป็นสิ่งที่สังคมหรือประเทศได้ตระหนักถึงความสำคัญในการพัฒนาคูคนในสังคมให้มีคุณธรรมและจริยธรรม สามารถปฏิบัติตนสนองความต้องการและการแก้ปัญหาของสังคมให้มีความสุขได้ ผลงานวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทราบถึงกระบวนการพัฒนาคูคนให้เป็นบัณฑิตได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของทั้งสองศาสนา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการจัดการความขัดแย้งของพระพุทธรูปเจ้ากับขงจื้อ”

๒. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบภาวะผู้นำในพระพุทธรูปเจ้ากับขงจื้อ”

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

Arther Waley, (trans.). *The Analects of Confucius*. New York : A Vintage Book,1938.

Ezra Pound, (trans.). *The Great Digest, The Unwobbling, The Analects*. New York : A New Directions Book, 1969.

Soothill William Edward, tr. *Confucius : the Analects*. Chicago : the Great Books Foundaion, 1964.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. *มังคลัตถทีปนี* แปล เล่ม ๑.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

คาร์ล ยัสเปอร์ส. *ขงจื้อ:ผู้พลิกฟื้นโบราณ*. โกมุทที ปวัฒนา ผู้แปล, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมิต , ๒๕๓๒.

จำนงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๗.

_____. *อุ่อารยธรรมตะวันออก. เล่ม ๑- ๔*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๑.

_____. *ศาสนาปรัชญาประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : คอมแพคท์พรีนซ์, ๒๕๓๙.

จำเนียร ทรงฤกษ์. *ชีวประวัติพุทธสาวก เล่ม ๖*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๓.

นวม สงวนทรัพย์, พ.ท.,*ปรมาจารย์ขงจื้อ*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร ,๒๕๓๓.

บุญมี แทนแก้ว. *ความจริงของชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

พระครูศรีปัญญาภรณ์ (อ่อน). *คัมภีร์มงคลทีปนี* แปล. กรุงเทพมหานคร: เลียงเสียงจงเจริญ, ๒๕๐๖.

พระเทพเวที (ประยูร ญัตโต). *การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). *คำวัต*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียง เชียง, ๒๕๔๘.

_____. *หนึ่งนาทีเพื่อชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **ทรัพย์-อำนาจ-ชีวิตทวนกระแส พิมพ์เนื่องในงานธรรมานุสรณ์มงคลวารเพื่องฟ้า ๕๘ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๙**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๓๙.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙). **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมวิสุทธิภิกขุ (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). **อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ธรรมบุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗.

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ. **มงคลชีวิต ฉบับธรรมทายาท**. จังหวัดปทุมธานี: บริษัท ฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒.

พระโสภณคุณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ธรรมปริทรรศน์ ๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ. **เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม**. กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๒๙.
_____. **มงคลชีวิต ๓๘**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

พ.อ. ปิ่น มุกทุกันต์. **มงคลชีวิต ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ฟื้น ดอกบัว, แปล. **ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔.

_____. **ปวงปรัชญาจีน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๒

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

.มนตรี ภูมี, แปล. **อึ้ง คัมภีร์แห่งการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร : ประพันธ์สาริน, ๒๕๔๐.

ยง อิงคเวทย์, เรียบเรียงและแปล. **วิวัฒนาการกวีนิพนธ์จีน**. กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, ๒๕๓๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊ค พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

ล. เสถียรสุด, แปล. **คัมภีร์ขงจื้อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๖.

ละเอียด ศิลาน้อย, แปล. **สร้างชีวิตและสังคมตามหลักขงจื้อ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕.

วาริญา ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ชีวภาวิวัฒน์, ๒๕๔๓.

สถิต วงศ์สวรรค์. **ปรัชญาตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๔๑.

สุจิตรา รมริน. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๐.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **เมธีตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี). **มงคลในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๓๔.

ศักดิ์ระวี, แพล. **คัมภีร์ทางสายกลางขงจื้อ**. กรุงเทพมหานคร : ประดู่ลาย, ๒๕๓๖.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ , บรรณาธิการ. **อารยะธรรมตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

สมภาร พรหมทา. **ปรัชญาสังคมและการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุชีพ บุญญาณภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาริน, ๒๕๓๖.

สุวรรณา สถาอานันท์. **กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่อง ธรรมชาติ อำนาจ และจารีต**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุวรรณา สถาอานันท์. (บรรณาธิการ) **ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สุเมธ เมธาวิทยากุล. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.

เสถียร โพนินันทะ. **เมธีตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๒.

เสฐียร พันธรังษี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จัดพิมพ์เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียร พันธรังษี, ๒๕๓๔.

อติคม สวัสดิญาณ, แพล. **คัมภีร์ฮองเต้**. กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๔๐.

อองชก รจนา. อติคม สวัสดิญาณ, แพล. **ขงจื้อ ฉบับปราชญ์ชาวบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: เต่า

ประยุกต์, ๒๕๔๐.

อมร ทองสุก, แพล. **คัมภีร์หลุนอวี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๔๙.

อาร์ซี เจ. บาร์ม, **หลักคำสอนของขงจื้อ**, ครองแผน ไชยชนะสาร, แพลเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร

: ยูโรปาเพรส, A.D. MCMXC.

(๒) วิทยานิพนธ์

ทพญ.กษิรา เทียนส่องใจ. “การศึกษาวิเคราะห์ห่อภัยทานเพื่อจัดการความขัดแย้ง ในสังคมไทย

ปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระกิตติศักดิ์ โยโสโร (แก้วเหลา). “การศึกษาบทบาทพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่

พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระจිරพัฒน์ สมาจาโร (ดีใจ). “คนพาลและบัณฑิตในพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคม

: ศึกษากรณีตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โงน). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่

ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาบรรจง จันทคุตโต (แผ่นทอง). “คุณภาพการจัดการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนตามหลัก

ไตรสิกขา: กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดสวนดอกจังหวัดเชียงใหม่”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวทางพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวิโร. “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาปรีชา มโหสถ(เส็งจิ้น). “อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระปลัดธัญชัย อริญฺชโย. “การศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวความคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหายวง ทิวาโกโร. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาวิชิตพงษ์ ปญฺญาวิโร. “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อ กับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาอภิวิชญ์ อธิปญฺโญ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

รังษี สุนด์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สรสิข รักพรม, พระ. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการเมืองของพลาโตกับแนวความคิดทางการเมืองของพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

อากาศร โรจน์วรรณสินธุ์. “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของขงจื้อกับเหมาเจอตง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(๓) รายงานการวิจัย

พระมหาจักรพรรณ มหาวิโร และคณะ. “บทบาทของพระพุทธศาสนับัณฑิตวิทยาลัยสงฆ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ : ศึกษากรณีกองทุนหมู่บ้านในชุมชนเมืองเลย จังหวัดเลย”. **รายงานการวิจัย.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย, ๒๕๔๘.

พระมหาดรณรงค์ กนต์สีโล, ผศ.ดร. และคณะ. “คุณภาพพุทธศาสนมหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่สำเร็จการศึกษาปี ๒๕๔๓ – ๒๕๔๙”. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

พระเมธีธรรมมาลังการ, ผศ.ดร. (ประยูทธ วงศ์ยศ). “การศึกษาคุณลักษณะพุทธศาสนบัณฑิตที่พึงประสงค์ตามความต้องการของพระสังฆาธิการในจังหวัดแพร่”. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่, ๒๕๕๑.

(๒) ภาษาอังกฤษ

Bamh, Archie J. **The Heart to Confucius**, New York : John Weatherhill, Inc., 1969.

Greel, Herrlee G. **Chinese Thought from Confucius to Mao Tse-tung**. The University of Chicago Press, 1953.

Kung-Chuan Hsiao. **A History of Chinese Political Thought**, New Jersey : Press, 1974.

Lin Yutung. **My Country and My People**. Paris : 1939.

Max Muller, (ed.), **The Sacred Books of The East Vol. iii** : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. **The Sacred Books of The East vol. xvi** : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. **The Sacred Books of The East vol. xxvi** : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. **The Sacred Books of The East vol. xxvii** : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

Moore, Charles. ed. **The Chinese Mind**. An East-West Center Book, 1974.

Munro, Donald J. **The Concept of men in Early Chinese**. Stanford University Press, 1969.

Nakamura, Hajime. **Ways of Thinking of Eastern People**. America : East-West Center Press, 1969.

Shihlien Hsu, Leonard. **The Political Philosophy of Confucianism**. London : Curzon press, 1975.

Waley, Arther. **Three ways of Thought in Ancient China**. London : George Allen & Uwin L td., 1969.

Yu-Lan, Fung. **A History of Chinese Philosophy Vol iii** Princeton University ess, 1952

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระสมพร ฉายา โชติวโร สกฺล ทิกามล
- เกิด : วันพุธ ที่ ๔ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖
- สถานที่เกิด : ๑๒๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ๕๔๑๒๐
- ประวัติการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๖ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก
: พ.ศ. ๒๕๕๐ จบหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อุปสมบท : วันที่ ๑๑ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘
- สังกัด : วัดโคกมะตูม บ้านโคกมะตูม ตำบลหนองไข่น้ำ อำเภอนองแคะ
จังหวัดสระบุรี ๑๘๑๔๐
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๖ เข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตแพร่
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโคกมะตูม บ้านโคกมะตูม ตำบลหนองไข่น้ำ อำเภอนองแคะ
จังหวัดสระบุรี ๑๘๑๔๐

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

A COMPARATIVE STUDY OF THE WISE (PANDITA)
IN THERAVADA BUDDHISM AND CONFUCIANISM

พระสมพร โชติวโร (ทิกามล)^๑

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับบัณฑิต กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิต บทบาทและคุณธรรมของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท และศาสนาขงจื้อ

ผลการศึกษาพบว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง บุคคลผู้ดำเนินชีวิต ด้วยปัญญา มุ่งประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภายหน้า ส่วนขงจื้อ หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก บัณฑิตมีลักษณะคือ ชอบคิดดีเป็นปกติ ชอบพูดดีเป็นปกติ และชอบทำดีเป็นปกติ เป็นบุคคลที่รู้ดีรู้ชั่ว

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ในประเด็น ความเหมือน บัณฑิตผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการทำงาน ด้านต่าง ๆ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่กรรมดี มีความคิดรอบคอบรอบรู้รอบด้าน และประพฤติตนด้วยคุณธรรม บัณฑิตมีความอ่อนน้อมถ่อมตน รับใช้ราชฎด้วยสติปัญญา มีความเอื้ออาทร ใช้ราชฎโดยชอบด้วยเหตุผล ในส่วนที่ต่างกัน ในพระพุทธศาสนา มุ่งทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ ส่วนขงจื้อมุ่งถึงแค่ระดับโลกียะเท่านั้นไม่ถึงระดับโลกุตระเหมือนพุทธศาสนาเถรวาท

คำสำคัญ : บัณฑิต, พระพุทธศาสนาเถรวาท, พระพุทธศาสนาขงจื้อ, ศึกษาเปรียบเทียบ

Abstract

This paper intends to comparatively study the concept and the theories of Pandita, the developmental process of being Pandita, and the roles and the virtue of the Pandita in Theravāda Buddhism and Confucianism.

The study was found that Pandita in Theravada Buddhism means one who lives with wisdom for achievement of his life both in the present life and the

^๑ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย.

next one, whereas in Confucianism means one who has great learning, The Paṇḍita has always the characteristics on well thinking, well speaking, and well doing.

The similar point of the Paṇḍita both in Theravada Buddhism and Confucianism was that the Paṇḍita means one who has great learning, the state of being wise with higher knowledge, and expertise in many kinds of work; he loves of good thinking, good speaking, and good doing; he also has deliberate thought, knows all kinds of knowledge, and behaves himself with virtue. In addition, the Paṇḍita has the humbleness, serves people with mindfulness and wisdom, has generosity, and uses people with righteousness and wisdom. The different point of them was that the Paṇḍita in Theravada Buddhism aims at both mundane and supra-mundane level, whereas in Confucianism aims only at mundane level, not reach the supra-mundane level as that of Theravada Buddhism.

Keywords: The Wise (Pandita), Theravada Buddhism, Confucianism, Comparative Study.

๑. บทนำ

สถาบันการศึกษาได้มุ่งผลิตบัณฑิต เพื่อสนองความต้องการของสังคมและความเจริญทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม บัณฑิตในปัจจุบันมีความรู้ความสามารถแต่ขาดคุณธรรม จะเห็นได้จากมีความรู้มากยิ่งขึ้นจนเกิดปัญหาคุณภาพในสังคม เก่งแต่โกง โง่งแต่ซื่อสัตย์ จนสังคมแยกไม่ออกว่าอะไรดีมีประโยชน์ต่อสังคมมากกว่ากัน

ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่ฉลาดมีปัญญา มีคุณธรรม และจิตใจที่ดีงาม เป็นผู้ที่ดำรงอยู่ด้วยคุณธรรมมีศีลธรรมที่ถูกต้อง รู้ดีรู้ชั่วเป็นผู้ที่ทำตนและผู้อื่นให้เจริญ ไม่ทำให้ผู้อื่นซึ่งทำตามคำสอนของตนให้เสื่อมเสีย ย่อมเจริญขึ้นเพราะการกระทำที่ดีของตนเอง เป็นผู้ประกอบด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ท่านเรียกว่า “บัณฑิต” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้กระทำคุณประโยชน์ให้กับตนเองและผู้อื่นไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความหมายของคำว่า “บัณฑิต” ไว้ในอุกยัตถสูตร เป็นคาถาประพันธ์ดังนี้ ว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในการทำบุญทั้งหลาย
บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง อธิษณ เราเรียกว่า บัณฑิต

เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า^๒

“ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ ๓ ประการ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต”^๓

“ในจินตีสสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ ๓ ประการ คือ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่เรื่องดี”^๔

ส่วนในศาสนาขงจื้อ ขงจื้อถือว่า เป็นปราชญ์อีกท่านหนึ่งที่ได้มีแนวคิดเรื่องบัณฑิตคล้าย ๆ กับพระพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากที่ขงจื้อกล่าวว่า พบปราชญ์พึงทำตนให้เสมอเขา พบพาลพึงตรวจตราปรับปรุงตน^๕ บัณฑิตทำอะไรนึกถึงคนอื่นก่อน บัณฑิตทำอะไรต้องเปิดเผย มีอะไรต้องพูดก่อน หลักคำสอนขงจื้อประกอบไปด้วยคำสอนที่เป็นพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ๑.เหียน ความเมตตากรุณา ๒.อี ความยุติธรรม ๓.หลี่ พิธีกรรม ๔.จื้อ สติปัญญา ในคำสอนเหล่านี้ล้วนเน้นให้ทุกคนประพฤติปฏิบัติตามระเบียบวินัยและจรรยาบรรณอันดีงามต่อกัน กล่าวคือ จงปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนกับเรา ต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเรา ดังนั้น ขงจื้อจึงให้ความสำคัญกับการทำตนเป็นบัณฑิต ดังที่กล่าวว่า ผู้มีคุณธรรมยอมตายเพื่อคุณธรรม บัณฑิตย่อมรักษาสัจจะ บัณฑิตละอายที่พูดเกินทำ^๖ บัณฑิตทำอะไรคิดถึงโทษก่อน คนโหดทำอะไรคิดถึงคุณก่อน^๗ ในการวางตน บัณฑิตกลัวใน ๓ สิ่ง ๑).กลัวโชคชะตา ๒).กลัวคนใหญ่คนโตเป็นพาล ๓).กลัวคำพูดคนชั่ว^๘

ปัจจุบันสังคมปัจจุบันเป็นสังคมแห่งการแข่งขัน เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนต้องการ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ต่างมีหลักธรรมคำสอนในการพัฒนาความเป็นบัณฑิตที่สังคมพึงประสงค์ได้ โดยยึดการพัฒนาบัณฑิตให้มีความสัมพันธ์และสมดุลกันระหว่างบุคคล สังคม เป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษาในปัจจุบันคือความเป็นคนฉลาดมีความสามารถ เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และความเป็นผู้มีโอกาสที่ดีในการดำรงชีวิตในสังคม ผู้วิจัยคิดว่าหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ สามารถพัฒนามนุษย์ให้มีความฉลาดประกอบด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ให้ได้ชื่อว่าเป็น บัณฑิต ที่สังคมพึงปรารถนา บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและขงจื้อมีกระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตอย่างไร มีบทบาท

^๒ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๘.

^๓ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๑.

^๔ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒.

^๕ หลุนอี่วี่ เล่มที่ ๔ บทที่ ๑๗.

^๖ หลุนอี่วี่ เล่มที่ ๑๔ บทที่ ๒๙.

^๗ เจ้อจันท์ อชพรรณ, หน้า ๑๔๙.

^๘ เจ้อจันท์ อชพรรณ, หน้า ๑๒๘.

และคุณธรรมอย่างไรต่อการครองตน ครองคน และครองงาน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษา บัณฑิตในพระพุทธศาสนา เถรวาทและศาสนาขงจื้อ

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับ ศาสนาขงจื้อ

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการในการดำเนินการศึกษา ดังต่อไปนี้

๑. รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ต้องการ จากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุตติภูมิ
๒. ศึกษาและวิเคราะห์ในรายละเอียดจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
๓. นำข้อมูลมาเรียบเรียง วิเคราะห์เปรียบเทียบ
๔. สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

๔. ผลการศึกษา

จากการศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อสรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาพบในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมาย คำว่า บัณฑิต หมายถึง บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาด ฉลาด ฉะฉาน มีปัญญา บุคคลผู้ฟังมากเรียนมาก มีระเบียบวินัย เป็นผู้ฉลาด ฉะฉาน มีปัญญา เป็นผู้มั่งคิล ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ในทางศาสนากำหนดไว้ด้วยการกระทำ คือผู้ใดชอบทำแต่สิ่งที่ดี ชอบพูดแต่สิ่งที่ดี ชอบคิดแต่สิ่งที่ดี ผู้นั้นชื่อว่า บัณฑิต

ลักษณะของบัณฑิต บัณฑิตมีลักษณะที่พิเศษกว่าบุคคลอื่นพึงทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีความคิดเรื่องที่ดี แสดงออกทางกายกรรม วาจากรรม และมนโกรรม ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรอย่างนี้ ว่า

ภิกษุทั้งหลายบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดี พูดแต่คำพูดที่ดี และทำแต่กรรมที่ดี” ก็คำว่า สุจินตจิตินดี เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีมโนสุจริต เป็นต้น ฉะนั้นแล อีกนัยหนึ่ง ขนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับประโยชน์นั้น, ขนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอุกโกธสูตร ในโกสลสังยุตอย่างนี้ว่า “ธีรชนท่านเรียกว่า ‘บัณฑิต’ เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง ๒) คือ ประโยชน์ในทิวฐธรรมและประโยชน์ในสัมปรายภพ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีลักษณะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะตามพฤติกรรมของบัณฑิตที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ และลักษณะของบัณฑิตที่แสดงออกตามประโยชน์ได้ ตามลักษณะตามพฤติกรรมคือ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่กรรมดี

ประเภทของบัณฑิต ความเป็นบัณฑิตจะต้องเป็นบัณฑิตทั้งภายใน คือ ตัวเราขณะที่คิดดี พุทธิ และทำดี และภายนอก คือ เป็นบุคคลทั่วไปที่มีความประพฤติดีมีคุณธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเป็นความประพฤติที่แสดงออกมาให้เห็นว่าบุคคลนี้เป็นบัณฑิตโดยสังเกตจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น แบ่งประเภทของบัณฑิตไว้ ๒ ระดับ คือ บัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกียะและบัณฑิตที่อยู่ในระดับโลกุตระ

กระบวนการพัฒนาความเป็นบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักธรรมสำหรับพัฒนาบุคคลให้เป็นบัณฑิตได้ ได้แก่สิกขา ๓ (ไตรสิกขา) คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และ สัมปยุตธรรม ๗ คือ เป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้รู้จักชุมชน เป็นผู้รู้จักบุคคล และกระบวนการพัฒนาบัณฑิตตามหลักศีลธรรม ๓ คือ ปรียัติศีลธรรม เป็นการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอน ปฏิบัติศีลธรรม เป็นการนำหลักธรรมไปปฏิบัติ และปฏิเวธศีลธรรม ได้รู้ผลจากการปฏิบัติ

บทบาทของบัณฑิตแสดงออกทางพฤติกรรมของบัณฑิต คนที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้มีความประพฤติดีคือคิดดี พุทธิ และทำดี พฤติกรรมของบัณฑิตนั้น คือ การแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นคุณสมบัติส่วนตัว และการปฏิบัติตนต่อคนอื่น ด้วยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อมวลชน เผยแผ่หลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญ และอบรมสั่งสอนบุคคลผู้ที่ยังไม่รู้ในสิ่งที่ควรและสิ่งที่ไม่ควรในด้านของการคิด การพูด และการทำ ให้มีความคิดดี พุทธิ และทำดี

ประโยชน์ของการคบบัณฑิตบัณฑิตนั้นทำให้เจริญมั่นคงทั้งต่อตนเองและสังคม ทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตสร้างฐานะได้อย่างมั่นคงเหมาะสม และทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่น

บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่กล่าวถึงนี้เป็นผู้ที่เกิดจากการพัฒนาตนเองจากหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลผู้พบเห็นและได้ใกล้ชิดได้พูดคุยสนทนาธรรม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ ฉลาด มีความสามารถ ใช้ชีวิตอย่างถูกต้องตามคลองธรรม

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ การศึกษาบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ พบว่าบัณฑิต ในขงจื้อ มาจากคำว่า จวินจื่อ โดยรากศัพท์มาจากคำว่า ชุน สื่อถึงผู้ถือกำเนิดจากตระกูลสูง ในฉบับแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “genteman” “exemplary Person” ในฉบับภาษาไทยใช้คำว่า “บัณฑิต” “สัตบุรุษ” และ “วิญญูชน” ดังนั้น บัณฑิต ในขงจื้อจึงประมวลได้ว่า หมายถึง ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก เป็นบัณฑิตมีความรู้สูง มีความเชี่ยวชาญในการงานด้านต่าง ๆ คิดเป็น พูดเป็น วางแผนได้ มีลักษณะมุ่งหวังหาความรู้

ลักษณะของบัณฑิต จะต้อง มี คุณธรรม ความดี มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้น เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความอดทนต่อเพื่อน มีความอดทนต่อความยากลำบาก เป็นคนดี มีคุณธรรม ย่อมรู้ได้ตามความประพฤติทางวาจาและทางกาย เป็นผู้พูดจริงทำจริง มีสัจจะวาจา มีวาจาสุจริตใจ มีปากตรงกับใจ คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และเป็นผู้มีกายสุจริต ประพฤติดี ทางกาย ทางวาจา เป็นลักษณะ

ประเภทของบัณฑิตในศาสนาขงจื้อ พบว่าขงจื้อ ได้ให้ความสำคัญของบัณฑิตเอาไว้ ๒ อย่างด้วยกัน คือบัณฑิตและวิญญูชน

วิธีการพัฒนาบัณฑิต ๓ ประการด้วยกันคือ ๑.กวีนิพนธ์จะทำให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น ๒. ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะทำให้จิตใจมนุษย์มั่นคง ๓.ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิตเมตตา กรุณา บทบาทของบัณฑิตขงจื้อ ที่แสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจนั้นถูกวางไว้เป็นหลักปฏิบัติ เป็นตัวอย่างของคนอื่นๆ ในหลักศีลธรรม รวมอยู่ในหลักคำสอนทั้ง ๔ ประการ เหมิน หลักสี่หลักสี่แฉ่วและหลักสายกลาง

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทศาสนาขงจื้อ พบว่า ทั้งสองศาสนาในความหมายของคำว่า บัณฑิตหมายถึงผู้ได้รับการศึกษามีคุณธรรมความรู้ โดยมีลักษณะของบัณฑิต เด่นชัดในด้านความประพฤติดีทางกาย วาจาและใจ ในด้านการพัฒนาเป็นการพัฒนาทางด้านพฤติกรรมทางการแสดงออกทางกาย การพูดการจาและความมีน้ำใจ ส่วนบทบาทนั้นเป็นการกระทำเพื่อตนเองและเพื่อสังคม โดยเอาตนเองเป็นแบบอย่างเข้ากับหลักที่ว่า สิ่งไหนตนไม่ชอบก็อย่าทำแก่คนอื่น โดยทั้งสองมีความเหมือนกันหลายๆ ด้าน

ส่วนที่ต่างกันนั้น ในพระพุทธศาสนาบัณฑิตนั้นสามารถพัฒนาตนถึงการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ส่วนขงจื้อยังติดอยู่ในระดับโลกียะ

๕. บทสรุป

จากการเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ พบว่า ทั้งสองศาสนาในความหมายของคำว่า บัณฑิตหมายถึงผู้ได้รับการศึกษามีคุณธรรมความรู้ โดยมีลักษณะของบัณฑิต เด่นชัดในด้านความประพฤติดีทางกาย วาจาและใจ ในด้านการพัฒนาเป็นการพัฒนาทางด้านพฤติกรรมทางการแสดงออกทางกาย การพูดการจาและความมีน้ำใจ ส่วนบทบาทนั้นเป็นการกระทำเพื่อตนเองและเพื่อสังคม โดยเอาตนเองเป็นแบบอย่างเข้ากับหลักที่ว่า สิ่งไหนตนไม่ชอบก็อย่าทำแก่คนอื่น

โดยทั้งสองมีความเหมือนกันหลายๆ ด้าน ส่วนที่ต่างกันนั้นมีเพียงในพระพุทธศาสนาบัณฑิตนั้นสามารถพัฒนาตนถึงการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ส่วนขงจื้อยังติดอยู่ในระดับโลกียะเท่านั้น

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ มีข้อเสนอแนะดังนี้

๖.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ ควรมีการปลูกจิตสำนึกแห่งคุณค่าในทางพระพุทธศาสนาและขงจื้อ โดยการนำไปประยุกต์ใช้ในพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสังคม โดยการค้ากับของรัฐ และทำความเข้าใจถึงเป้าหมายที่แท้จริงของบัณฑิต อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นสังคมแห่งการเข้าใจต่อกัน

๖.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษาการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการจัดการความขัดแย้งของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ”

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

Arther Waley, (trans.). **The Analects of Confucius.** New York : A Vintage Book,1938.

สุวรรณ สถาอนันท์. (บรรณาธิการ) **หลุนอี้วี่ : ขงจื้อสนทนา.**กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.